

NÉPSZERŰ
GAZDASÁGTAN.

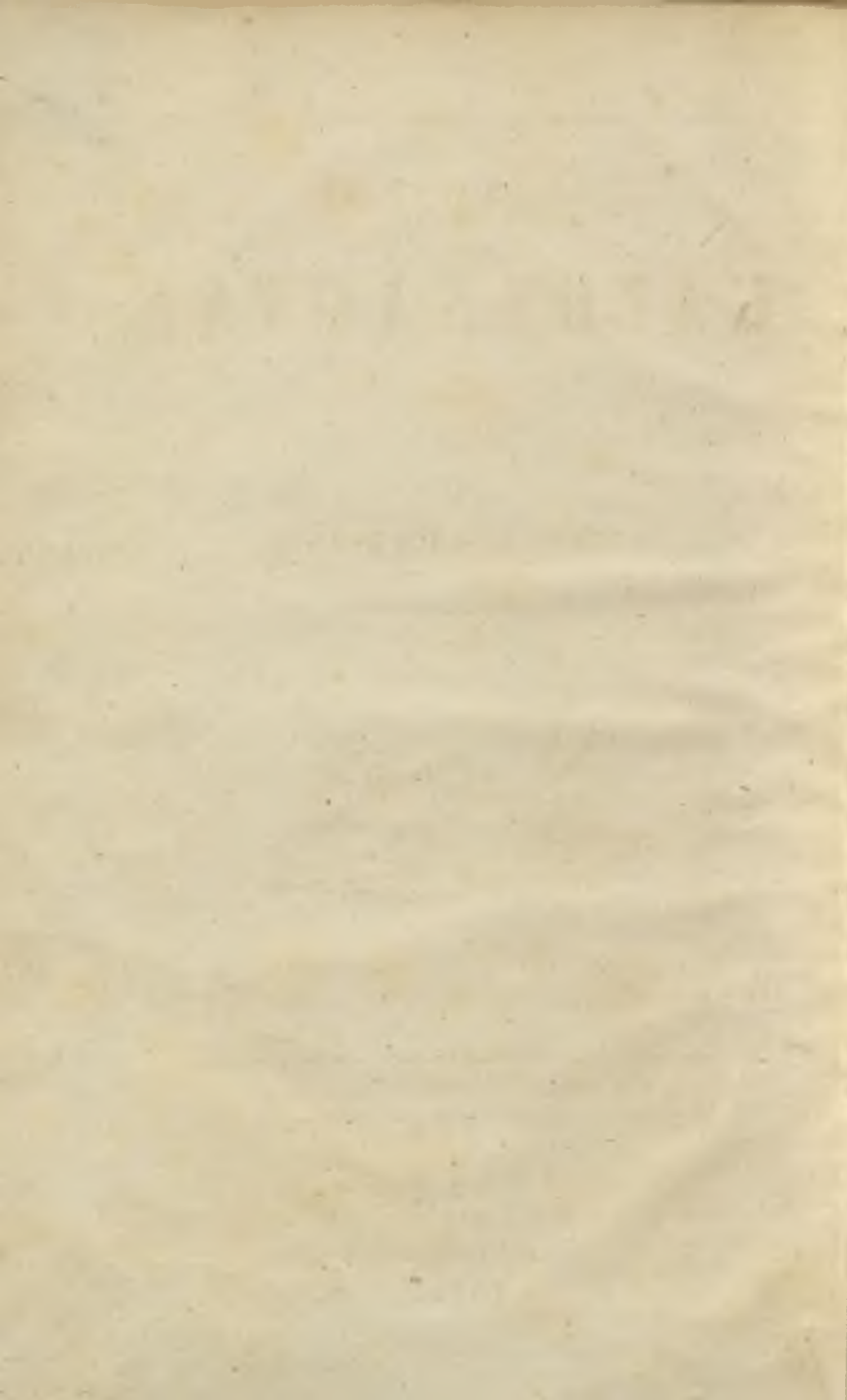
IRTA
EDVI ILLÉS PÁL.

Harmadik javított kiadás.

Ára 20 kr. p.p.

azd. O.

190.

878806

Gard
0
690

NÉPSZERŰ
GAZDASÁGTAN.

IRTA

EDVI ILLÉS PÁL,

M. TUDÓS TÁRSASÁGI L. TAG, VAS ÉS SOPRON V. MEGYÉK
TÁBLABIRÁJA.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG
ÁLTAL KOSZORÚZOTT NÉPTANÍTÓ KÖNYV' MÁSODIK KÖTETÉBŐL.

Harmadik javított kiadás.

P E S T E N,
E G G E N B E R G E R É S F I A
Academiai könyvvarusoknál.
1844.

UNIVERSITY
OF CALIFORNIA

M. ACADEMIA
KÖNYVTÁRA

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LIBRARY
BERKELEY, CALIF.

UNIVERSITY OF CALIFORNIA
LIBRARY
BERKELEY, CALIF.

IX.

GAZDASÁGTAN, VAGY ÖKONOMIA.

ELSŐ SZAKASZ.

Általában a' gazdálkodásról.

Gazdálkodni annyit téssen, mint szabados uton-módon valami jószágot szerezni, a' szerzettet megőrizni és jó haszonra fordítani. A' kik ehhez a' mesterséghez értenek, azok jó gazdák; a' kik nem értenek, azok rossz gazdák. Ollyan jószágok p. o. a' pénz, ház, házi butor, kert, rét, szántó-föld, szerszámok, műhelyek st. eff. (Kik tehát a' jó gazdák? Kik a' rosszak?)

Szabados uton-módon kell szerezni a' gazdának (azt mondtuk). Ezt pedig leginkább csak munkával és észszel vihetni végbe. Juthatni ugyan néha gazdasághoz szép módjával munka és ész nélkül is, p. o. jó házasság, örökség, testálás, ajándékozás vagy nyerés által. De mindezekre az ember ne támaszkodjék. Az örökségnek reménylése megcsalhat. A' gazdag házasságra minden ember nem tehet szert, és nem is üt ki jól mindenkor. Kártyázásra, koczkázásra, lotteriára (álom után!), vagy más vakszerencse-játékokra pedig jólelkű ember ne vesse fejét, ha buját látni nem akarja. Mert mindezekben bizonyosabb a' vesztes, mint a' nyerés. Hanem a' munka és ész által szerzett kereset egyedül az, mellyben az ember bízhatik, és a' mellyben legtöbb győnyörüségét találhatja. Vannak ollyan ámitók is, kik pénzért kincset akarnak mutatni, melly a' földben volna eltemetve, és csak föl kellene ásni. Az illyen csalárd embereknek hitelt ne adjatok, se kincsásásra soha fejeteket ne vessétek, mert ez sem istenes módja a' szerzésnek és gazdagulásnak. Nem istenes módja ennek az

uzsoráskodás is, mert az nem illik keresztyén emberekhez *). Kiváltképen pedig az igazságtalan kereszménytől őrizkedjete, és tilalmas uton-módon gazdaságtokat szaporítani soha ne törekedjetek **); mert: az eből gyűjtött marhának eből kell elveszni. Az igazságtalan örökség nem állandó. Másnak rétjét, vetését marháitokkal lopva föl ne etesséte. Szántó-földeitekhez máséból ne szántsatok barázdákat; a' határkövet vagy kompot helyéről meg ne mozdítsátok. Más' tyukait, ludait, csirkéit, zsibáit be ne kerítséte, és el ne jegyelléte.

Gazdálkodni pedig a' világon minden embernek kell; csakhogy másként gazdálkodik a' kalmár, másként a' bányász, másként a' mesterember, másként a' városi polgár, másként a' falusi (vagy mezei) gazda. Azonban gazda-embernek tulajdonképen mégis csak azt hívjuk, a' kinek fő mestersége és egész foglalatossága a' mezei gazdálkodás. A' falusi embernek tehát a' mezei gazdálkodásnak mesterségét kell érteni kiváltképen, mellyet úgy tanulhat meg, ha ahhoz már gyermekkorában szokik; ha vigyáz, mit cselekszik az atyja, anyja (föltevéen felölök, hogy jó gazdák). Ha pedig az atyja, anyja nem volnának jó gazdák, tehát azokra nézzen a' gyermek, kik a' faluban jó gazdáknak tartatnak mindenektől, 's azoktól tanuljon. Aztán örömet olvasgassa a' gazdasági oktatásokat a' kalendáriumokban, könyvekben, és legközelebb ebben a' kézikönyvben is. „Micsoda? (ezt mondja sok ember nevetve) — a' gazdálkodást könyvekből tanulni!“ Igenis, barátom, könyvekből: ez nem nevetni való dolog; mert könyvekben van elrejtve a' tudománynak és bölcseségnek titka. Könyvekben találhatni olly ismereteket, mellyek' birásába tapasztalás által sohasem, vagy igen későn jutottunk volna. Csakhogy meg kell választani, mi jó és elfogadható, mi nem. — A' kik pedig a' gazdaságot még mélyebben akarják tanulni, azoknak számukra külön fő iskolák is vannak országunkban Keszthelyen, Ó-Váratt, és Szent-Miklóson (Torontálban). A' legjobb tanító mégis a' mezei gazdaságra

*) Lásd: XII. rész: V. 8. 9.

**) Példát erre láss az első résznek elején.

kinek-kinek saját tapasztalása és próbatételei. Kell pedig tanulni a' gazdálkodást nemcsak férfi-gyermekeknek, hanem lányoknak is, mivel majd asszonyokká levén, rajtok fordul meg a' belső gazdaság, és sokszor rájuk marad az egész külső gazdaság is, mikor t. i. özvegy-ségre jutnak.

Igen áldott, tisztességes és becsülendő állapot pedig a' mezei gazdálkodás. Sőt ettől függ az egész ország' boldogsága és virágzása. Járnak ugyan ezzel is (mint akármely más állapottal) sok terhek és nehézségek, — melyeken azonban könnyíteni lehet okosság, iparkodás, engedelmesség és jámborság által. De sok szép örömei is vannak a' földművesi állapotnak. Ebben maradhat az ember derék, erős és egészséges, és a' természetnek ártatlan örömeiben majdnem egyedül csak ez az állapot részesíteti az embert szakadatlanul. 'S aztán a' földművesi állapot egyik a' leghasznosabbak közül a' világon, melyet azért minden okos ember nagy becsben tart. Régenten a' szent pátriárkák is nem voltak egyebek, mint pásztoremberék és mezei gazdák. Hajdan királyok és fejedelmek sem szégyenlettek szántással, vetéssel foglalatoskodni. Dicső emlékezetű József királyunk egykor Morvaországban maga kezével szántott *), és az ekét, mellyen szántott, maig is eltéve tartják örök emlékezetül. Országunkban az uri renden levők maig is megannyi mezei gazdák. A' nagy chinai császárságban pedig (Ázsiában) esztendőnként tavasszal maga a' császár kimen a' mezőre, és ő maga kezeivel szántja a' legelső barázdát annak jeléül, hogy az országban ő a' legelső gazda. Perzsiában esztendőnként egyszer szántó-vető emberek hivatnak össze a' király' asztalához, ki őket így szólítja meg: „Töletek kapjuk mi táplálékunkat, és ti védelmeztettek általunk; mivel tehát egymásra illy nagy szükségünk van, éljünk egymással mint testvérek barátságban.“ — Az ausztriai birodalomban is állanak főn állat-tenyésztő és más gazdasági társaságok, mellyeknek tagjai a' legfőbb rangu urak és méltóságok; melly társaságoknak az a' czéljuk, hogy a' gazdaságot hazánkban előmozdítsák és virágoztassák.

*) Lásd a' XI. r., 138-dik kérdést.

Sőt a' melly magyar paraszt-gazda elégséget tud tenni királynak, uraságnak, vármegyének, papnak, helységnek és házi népének, az olyan kettős tiszteletre méltó ember.

Paraszt-dal.

A' paraszt a' derék ember,
Mert ő munkálja a' mezőt,
Ki parasztot csúfolni mer,
Nagy betyárnak nevezem őt.
Szánt, csépel; 's paraszt-veríték
Után él egész tartomány;
Ha parasztunk nincsen elég,
Mit ér ipar és tudomány?
Korán, mikor hajnal ered,
Már ő egyet jót izzadott;
'S még pacsirta sem csicsereg,
Már ő sokat végrehajtott.
'S mielőtt az áldott nap jó,
Már ő utjára mégyen el,
'S tesz-vesz, a' mi hasznos, kellő,
Fütyörézve és vig kedvvel.
Mindennap eszi kenyerét
Arczának veritékében;
Nélküle nem bíránk semmit
'S minden úr lenne szükségben.
Azért nekünk a' parasztság
Méltán nagy becsületben áll;
Mert (szóval) hol az az ország,
Mellyet nem ő tart és táplál?

A' gazdának immár mindenkor e' hármat kell tartani szeme előtt, mint fő célját minden fáradozásának, hogy tudniillik: 1) háza' népének tisztességes eltartására eleget szereshessen; 2) hogy megfelelhessen az adónak, és a' közjót illető mindennemű terheknek; végre 3) hogy valamit hagyjon utódjainak örökségül, és félre tegyen maga számára azon esetre, ha szerencsétlenség érné, vagy nyavalyába esnék, vagy előregednék: hogy akkor legyen neki mihez nyulnia, és koldusbotra ne szoruljon.

Mikor mindened van, az jusson eszedbe,
Hogy még szükségét is láthatsz életedbe'.

Légy azért előrelátó. Soha se fogyaszd ki magadat egészen a' gabonából. Mert nem tudhatod, ha nem következik-e rád szükség, drágaság, szűk termés, jégcső, a' mikor aztán a' félretettét jól fog esni elővenni.

Az új gazda mindeneknek előtte tegyen szert olyan feleségre, ki jó háziasszony legyen. Megkívánatik pedig a' jó háziasszonyban, hogy (a' férj iránti hűségen kívül) tudja a' gyermekeket gondosan nevelni, varrni, főnni, főzni, kenyeret sütni, a' házi csinoságot és rendet föntartani, a' cselédekre ügyelni, a' betegeket ápolni, és főképen, hogy légyen takarékos. Mert azt mondja a' példabeszéd: „Nem győz a' kakas ott kaparni, hol nem takarítja meg a' jércze.“

Mégis: a' jó gazda tegyen szert derék cselédek-re is, kiknek beszegődésökkor adja eleikbe a' cselédek kötelességeit, mint meg van írva ennek a' kézikönyvnek XII. és II. részében. Maga pedig a' házigazda tartsa magát a' cselédek előtt bizonyos tekintetben, és tudjon nekik okosan parancsolni; de béröket előre ki ne adja. *)

Tartson a' jó gazda egy külön jegyzőkönyvet, mellybe szorgalmasan följegyezze szerszámain, főbb tetteit; aztán mikor mit vesz be, és mikor mit és mire ad ki; jól rávigyázzván, hogy többet ne költsön, mint a' mennyit bevesz; mert másként rák' módjára men előbb a' gazdasága. Ugyanabba írhatja fel azon házi eseteit is, mellyek totemesebb költséget kívánnak, p. o. ha gyermeke születik, ha valaki meghal, házasodik, férhezmen stb.

A' szükséges tulajdonságok egy jó paraszt gazdában im e' következendők: a' dologszeretés és a' szorgalmatosság, szemesség, takarékoság, jó rendtartás, józan élet, és Istenben vetett bizodalom.

1. Gazda légy munkás és szorgalmas.

Fáradtság nélkül nem adatik az embernek semmi. Ha van szántó - földed vagy mesterséged, tehát van

*) Ajánltatik e' tárgyban ezen értekezés: „A' cselédi rendnek romlottságáról“, melly a' Tudományos Gyűjteményben olvasható, az 1834-diki év folyamatra XI-dik kötetében.

jószágod. De üzd is ám azt a' mesterséget, a' mellyben vagy, és élj eszeddel; mert máskülönben konyhád és kemenczéd hideg lesz. Mesterségedet soha el ne hagyd, és az sem hagy el téged soha. A' ki dolgozik, annak van kenyere: és a' dolgoz embernek ablakán ha bekukucsál is az éhség, de házába bemenni nem mer. A' szorgalmatos gazdának a' dulók sem mennek ajtajára, mert ő az adóját be tudja keresni annak idejében. Korán lefekünni, korán fölserkenni: ez az út gazdag és egészséges lenni. Ki jókor kel, aranyat lel. Kivált az, a' ki az eke után akar meggazdagulni, fogja meg az eke' szarvát maga is. A' mit magad megtehetsz, arra mást ne kérj. Ha azt akarod, hogy dolgaid jól menjenek elő, magad láss utánok; ha azt nem akarod, küldj mást. Vagy mint mondani szokás: ha kell, menj magad; ha nem kell, bizd másra. És mivel többet ér egy ma, mint két holnap, tehát:

A' melly dolgot megtehetsz ma,

Azt ne halaszd a' holnapra.

Sohasem szabad heverni a' jó gazdának, még telen sem. Akkor faragjon szerszámokat, eszközöket csináljon, igazítsa épületeit, sövényeit, kerítéseit, hordjon fát, kössön kosarakat, zsombort, vékát, fonjon köteleket, vagy egygyel-mással kereskedjék, szekerezzen st.c. Oh! gyermekek, milly szép volna, ha ti is mindezt megtanulnátok! mennyi pénzt és költséget megtakarít az olyan gazda, a' ki önmaga tud segíteni házi szükségéin. A' szorgalmatosság azonban ki nem zárja a' nyugovást és pihenést. Sőt meg kell adni a' testnek a' nyugodalmat, és azt megerőtetni nem kell, mert akkor több kárt tesznek gazdaságunkban, mint hasznót.

2. Gazda! légy vigyázó és gondos.

Szemes legyen a' jó gazda. Ő legyen a' háznál első a' fölkelésben, utolsó a' lefekvésben. Mindenét zárva tartsa. A' gazdának szeme többet szerez, mint a' két keze. A' gondatlanság több kárt okoz, mint a' tudatlanság. Azért utána lásson mindennek. A' ki munkásaira nem vigyáz, az nekik erszényét hagyja nyitva. Ide tartozik, hogy a' gazda minden csekélységre kiterjessze figyelmét, mert sokszor a' csekély-

ségnek elmulasztása tetemes károkat okoz. A' lovas katonának paripájáról, mivel elveszett a' patkó-szeg, elveszett a' patkó is; mivel a' patkó elveszett, a' paripa megsántult; mivel a' ló megsántult, nem tudott nyargalni szokás szerént; mivel nem nyargalhatott, a' lovast az ellenség utól-érte és levágta. Látjátok, gyermekek! hogyha ez a' lovas ember szemesen vigyázott volna a' kis patkó-szegekre, életben maradott volna.

Névszerént még vigyázni kell a' mezei gazdának az idő-járáásra is, hogy megválassza, mikor mit tegyen. Mert nagy gazda az idő. Ha ez kedvez, áldás úgy lesz.

3. *Gazda! légy takarékos mindenben.*

Ha gazdagulni akarsz, ne csak szerezni tanulj, hanem légy takarékos is; azaz: a' beszerzett javakkal úgy élj, hogy azokból veszendőben semmi ne hagyassék, hanem a' legcsekélyebb érték is megőriztessék, kíméltsék, és csak szükség' idején használtassék, — akkor is csak annyi, mennyi a' czélt fődözi, kamatokra adatván a' fölösleget. A' ki nem tud szinte úgy takarítani, mint szerezni: az turja bár orrával a' földet, mégsem hagy egy fillért is maga után. Tarts kis konyhát, a' kis konyha nagy gazdaság. Könnyebb két tüzhelyet építeni, mint egyen a' tüzet mindig föntartani. A' kövér konyha sovány testamentomot csinál, 's a' nyalánk száj koldusbotra juttatja az embert. Hol az asszonyok a' ruhákat inkább vásáron veszik, mint fonják; hol a' férfiak előbb veszik kezeikbe a' palaczkot, mint a' kaszát, kapát: ott a' pénz a' mint jó, úgy el is men. Azt hiszed, hogy egy kis jó falat étek, egy kis czifrább ruha, néha-néha korcsmára menni, vagy vendégséget tartani: nem sokba kerül esztendő't át? De csalatkozol. Mert bizony: a' sok kicsiny sokra men. Csak egy kis lyuk a' hajódeszkan, elsülyesztheti az egész hajót. Tudj tehát parancsolni szádnak, torkodnak és hiuságodnak. Ide tartozik, hogy az ember ne tartson se gyermekszületéskor nagy paszilat (keresztelési vendégséget), se halál' esetében tort; — sőt se embertort, se disznótort.

Egy pár koma elég ahhoz a' szent dologhoz, több már szükségtelen és főnhéjázásnak a' jele. Azért, ha egész faluban szokás volna is sok komát összehívni, költséges paszitákat és torokot tartani: te ne gondold vele, és merj ellenére tenni a' rosz szokásnak, — azaz: takarékosan gazdálkodni minden dologban.

Más pedig a' takarékoság, más a' fősvénység. Erről olvassátok meg az itt következő kis elbeszélést:

Midőn Pórlak nevű helységben a' templom' építésére pénz szedettet össze: a' kiküldött szedők egy kis házhoz is értek, mellynek ajtaja félig nyitva volt, 's mellyben egy öreg ember éppen akkor pörölt a' szolgálójára, azért, hogy a' kénygyertya' végeit elhányta, 's a' szeméttel együtt kisöpörte. Itt bizonyosan nem sokat fogunk kapni, ezt gondolták magokban. Azonban csakugyan megszólították az öreget, a' kit ezen zörgölődésénél fogva irgalmatlan fősvénynek tartottak, 's kértek tőle alalmazást az említett végre. Tétovázás nélkül felnyitotta az almáriomot, kivette erszényét, és száz tallért adott. Elbámulván a' szedők ezen bőkezűségen, egyenes szívvvel megvallották neki, hogy semmit sem reménylettek tőle, mivel az elvetett kénygyertya-darabokért olly igen pörölni hallották. „Uraim! mondá az öreg, én különös módon gazdálkodom; kimélem is, ki is adom a' pénzt; kimélem annak idejében, hogy mikor szükséges, legyen mit adnom. De dicsekedhetem azzal, hogy az én házamhoz duló még sohasem jött.“

4. *Gazda! tarts jó rendet mindenekben.*

Minden dolognak lelke a' jó rendtartás: a' mi még egy igen szükséges tulajdonsága a' jó gazdának. Miben áll tehát a' gazdaságban a' rendtartás? Abban, hogy minden személynek a' háznál ki legyen szabva az ő foglalatossága, hogy minden annak idejében menjen végbe, a' legszükségesebb legelőbb, — hogy minden eszköz, szerszám, butor éjjel-nappal a' maga helyén álljon, vagy ha onnét elvételik, ismét oda visszatételük pontosan, hogy így rá lehessen vigyázni, benne kár ne essék, és hogy mikor az ember valamit keres, egyszerre rá lehessen akadni, és ne kelljen a' keresgéléssel, tudakolással a' drága időt vesztegetni. Az illy rendtartás-

hoz pedig még gyermekeknek is szükséges korán hozzászokni, hogy ruháikat, könyveiket és játékaikat ők is mindig bizonyos helyen tartsák. A' cselédeknek a' kezeikre bízott szerszámokat szám szerint kell átadni, és tőlök elő is kérni. Jó azokat meg is bélyegezni.

5. Gazda! feld az Istent, és bizzál benne.

Mindezen szép tulajdonságához a' jó gazdának járuljon végre az isteni félelem, az áhítatosság, imádkozás és Istenben vetett erős, de nem vak bizodalom, hogy ő meg fogja áldani a' jámbor gazdaembernek fáradozásait. Aztán a' nyugott elme, mikor őt olly szerencsétlenségek érik, mellyeket nem ő maga okozott. Áldásán Istennek válnak el mindenek. A' munka és az imádkozás, ez a' két kincs-hordó szekere a' keresztyén gazdának, mellynek egyikén az áldást a' mennyből alá, a' másikon a' földből fölhozhatja. Hogy az embernek nem lehet magát elbizni gazdagságában, arról ezen elbeszélés fog nektek adni bővebb fölvilágosítást.

Egy bizonyos ifju, gazdag szülői levén, így gondolkodott magában: hiszen elég pénze van az atyámnak, mi szükségem volna tanulni? Így tehát tudatlanságban és ostobaságban nőtt fel. Minekutána az atyja meghalt, rá szállott az egész jószág. Ekkor goromba és kevély lett; azt cselekedte, a' mi eszébe jutott. Mindig így gondolkodott: elég pénzem van, és így sohasem lehet semmi bajom. Minden ember haragudott rá 's gyűlölni kezdték őt. Midőn egykor verekedett, azt reménylette, hogy a' rá esendő büntetés alól pénzzel kiszabadíthatja magát. De a' bíró a' törvény' értelme szerint mindenek' láttára megvágatta, és nem vette el tőle a' pénzt. Mivel pedig semmit sem tanult, a' mi által élelmét kereshette volna, hanem csupán a' készet kellett költenie, ugyanazért az csakhamar elfogyott. Az ember nagy szegénységbe esett, 's végre mások' ajtaja előtt koldulással kellett kenyerét keresnie.

Ne bizakodjál pénzedben és gazdagságodban, mert ez által csak vétkekbe eshetel és gyalázatra juthatsz. A' ki csupán csak gazdagságra támaszkodik, az semmivé lesz, 's nyomorúságra jut; az igazságosak pedig szerencsések lesznek. Így gondolkozzál néha: milly könnyen elvesznek e' világi avak, milly sokan voltak gaz-

dagok, 's végre mégis szegényül haltak meg! Sokan tűz, víz, háboru, drágaság és más szerencsétlenségek által jószágaiknak nagy részét elvesztették, sokakat az álnok adósok, vagy az elfajult fiak tettek koldusokká. Mi lehet bizonytalanabb a' világi kincsnél! Szerencsések mindazok, a' kik az Istenben bíznak! Legnagyobb gazdagság az, a' mit tanultál. Azt sem tűz, sem víz, sem ellenség el nem ragadhatja tőled.

Más elbeszélés a' magyar historiából:

Bars vármegyében a' mai Uj-bánya nevű városnak hajdan gazdag aranyhegyei voltak. A' dolgozóknak a' ruhájokra ragadt por engedtetett át bér gyanánt. Ezen kívül a' királyok is sok jót tettek ezen város' lakosaival. Miért azok elbízták magokat meggazdagulásukban, nagy fényt és pompát űztek, a' bányákban dombóroztak, vendégeskedtek, Istenről elfeledkeztek. Végre egy vendégség' alkalmával a' bánya bedőlt, és 400 embert ott szorított, úgy hogy az embervér több napig folyt a' lyukakon. És az aranyérre sem akadtak rá többé soha.

Igen jó volna, ha minden falusi gazda az ő gazdasága mellett még valamely kézi mesterséget is tudna, és azt a' külső munka' szüntével gyakorolhatná, — mint cselekesznek a' lótok és németek, sőt némelly uri szülők is megtanítták gyermekeiket valami szép kézi mesterségre.

Illyen jó gazdák legyetek ti is, édes gyermekeim! akkor boldogok lesztek, és ezt mondhatjátok:

Ha lesz egy kis házam és néhány földescském,
'S e' mellett jó dolgos, hiv feleségecském;
Egész boldogságom meglesz e' világon,
Nyugszom, mint vig madár a' zöldelő ágon.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' házi vagy belső gazdálkodásról.

Mi a' belső házigazdálkodást illeti, az nagyon sok és különféle tárgyakra kiterjesztendő. Kell az embernek gazdálkodni mindenével: pénzével, kenyérével,

fájával, sójával, zsiradékával, gyertyájával, épületével, takarmányával, ruházatjával stb.

1. Pénzzeddel úgy gazdálkodjál, hogy ne azt vásárolj rajta, a' mi kellene, hanem csak azt, a' mi nélkül el nem lehetsz. Csak azt vevegeds, a' mi nem épen szükséges: majd kénytelen leszesz eladni, a' mi nélkül el nem lehetsz. Aztán semmit se vásárolj (ám hacsak lehet), és semmit se szerezz, hacsak mindjárt ki nem fizetheted az árát. Mindjárt kész pénzzel fizess, ha veszesz. Végre adósságot ne csinálj; ha pedig csinálsz, előre már kiszármold: megfizetheted-e vagy sem, és miből, hogyan, mikorra? Az adósság' lefizetésének ideje nagyon rövid, és a' hitelező mindenkor jobb emlékezettel bír, mint az adós. Tudjátok-e, kinek van kevesebb a' semminél? annak, a' kinek sok adóssága van. Menj inkább vásárolni a' vásárlás nélkül az ágyba, mintsem adóssággal kelj föl abból. Az adósság együttvándorol a' hazugsággal, és az embernek elveszi a' bátorságát és jó erkölcsét; mert: az üres zsák nem állhat talpon és mereven. Általában úgy költö a' pénz, mint a' véredből. Akarjátok-e tudni a' pénz' becsét? Kölcsönözzetek, és kérjétek vissza kikölcsönzött pénzeteket; majd tapasztaljátok, könnyen megkapjátok-e azt vagy nehezen. — Ide tartozik még az is, hogy pénzeteknek jól gondját viseljétek, kivált a' papíros pénznek, hogy el ne szakadjon vagy kis gyermekek' kezébe ne kerüljön. Ha summásan van a' háznál pénz, azt ne fittogtasd, se idegenek' szeme láttára pénzárocskádba ne nyulkálj.

2. Lisdteddel úgy gazdálkodol, ha belőle képesint veszesz, és jól gondját viseled, azaz: tisztán kispőrt ládába teszed, ezt szellős, száraz helyen tartod; gyakran a' lisztet megforgatod, hogy meg ne molyosodjék, és dohos ne legyen. Molyok ellen jónak tartják a' lisztet vászonruhával letakarni, és a' ruhát fölül egy kevés sóval behinteni; de legbizonyosabb szer a' molyosodás ellen az, ha a' lisztet mindjárt, mikor a' malomból megjő, ládába el nem tesszük, hanem előbb kitevítve jól megszárogatjuk, megszálljuk és a' csomókat benne szétörzsöljük. Egy személyre esztendő át hét mérő gabonát szokás számítani. Beörteni egész eszten-

dőre legjobb mártiusban. Hát azt tudjátok-e, hányféle lisztet szokás örletni a' malomban?

3. Kenyereddel úgy gazdálkodol, ha kelletén kívül nem fogyasztod, ha cselédeidnek is bitangolni nem engeded; ha egértől, penésztől, fagytól megörzöd, ha minden morzsáját megbecsülöd és héját is el nem hányod. De a' legfőbb dolog a' kenyérrel-gazdálkodás körül az, hogy a' kenyér mindenkor jól készítessék. A' jól sült kenyér a' háznak czimere, és a' gazdaszszonynak legszebb dícsérete. Hogy tehát jó kenyered legyen, tartsd meg a' következőket.

Jegyezd meg mindeneknek előtte, hogy: hacsak lehet, kenyérnek mindenkor rozst örless inkább, mint másféle gabonát. Mert a' rozslisztből válik a' legegészségesebb és legtáplálóbb kenyér, — csakhogy a' lángját ki ne vetesd.

Minden gabonát pedig, melyet kenyérnek szántál, minekelőtte malomba vinnéd, ne resteld jól megtisztogatni az olly magvaktól, melyek az egészségnek ártalmasok, sőt kész mérgek; millyenek az anyarozs, koldustetű és az üszög. E' végett a' gabonát meg kell rostálni, aztán meg is mosni, nagy edényekben jól fölkevergetvén: a' mikor aztán a' rozsz magvak mind külön válnak, fűnt uszkálnak, és azokat le lehet szedni a' jó gabonáról.

Kenyérsütéshez gondoskodjál előre, hogy mindenkor friss kovászod (sütni való, savanyu tészta) legyen. Végy aztán ki a' lisztes ládából annyi zsombornyis lisztet, a' hány kenyeret sütni akarsz. Ezt tedd teknőbe. Téli időn, vagy híves őszi 's tavaszi napokban a' sütés előtt jóval előre kirendeld a' meleg szobába, és kevergesd, hogy a' liszt átmelegedjék, és hideg ne legyen. Ekkor tedd meg a' kovászt langyos vízzel, melybe egy kis sót vetettél. Megkelvén a' telt kovászos tészta, elegyítsd össze és dagaszd meg vele az egész kenyérlisztet langyos melegségű vízzel, melybe sót olvasztottál el (minden kenyérhez egy kis maroknyi sót számlálván). Azonban a' kemenczét csak fűtesd, hogy mire a' kenyértészta megkel, és kenyereket szakasztani kell: akkorra a' kemencze is meg legyen fűlve. De hogyan tudhatod meg, mikor fűlt meg jól a' kemenczéd? Arról tudhatod meg, ha feneke fejr; vagy pedig így próbáld

meg azt. Hints a' kemencze' szájába egy maroknyi lisztet, ha az tüstént megveresedik, akkor jól megfűlt a' kemenczéd; ha fejéren marad: még több fűtés kell neki; ha pedig megfeketül: tehát fölösleges a' hévség, és akkor a' kemenczét hűteni kell. Minekelőtte a' kenyeret bevetélnéd (beölténéd), megvizesített peméttel jól ki kell a' kemenczét pemetelni, vagy még a' beöltendő kenyereket is megvizezni. A' bevetélt kenyér ha 4 fontos, egy óráig maradjon a' kemenczében; ha több fontos, más fél vagy két óráig. Kisülván a' kenyered, ne hűtsd meg hirtelen, hanem lassanként. E' végre fektesd le a' kenyereket domboru felökre valamelly ágyra, és könnyűden takargasd be.

Miképen viheted végbe, hogy a' kenyér még ne penészesedjék? Mikor dagasztasz, elegyíts a' tésztába egy kevés gyöngye lugot is, — hat kenyérhez egy megszelyt számlálván. Ez nem árt az egészségnek, a' kenyeret pedig nem hagyja megpenészesedni. Ugyanazt viszi végbe az is, ha örletéskor babot keverünk a' kenyérnek való gabona közé: egy összes maroknyit minden egy fél mérőhöz (vékához). Azonkívül jó, ha egyszerűre nem sütsz igen sok kenyeret, és azt szellős helyen tartod.

Egyébiránt a' kenyérsütésnek többi mesteriségét, hogy p. o. mi módon kell csinálni jó sütni-valót, hogyan kell tenni a' kovászt, szakasztást, meddig kelljen dagasztani stb? majd otthon tanuljátok meg ti lánygyermeked: voltaképen édes anyatok-aszszonytól vagy a' jó sütőktől, és mutattassátok meg magatoknak. Azoktól látásból még többet is fogtok tanulni a' kenyérrel való gazdálkodásról, mint e' kézikönyvetekből *). Kovász helyett a' finomabb lisztsüteményekhez serélesztőt, komlós-korpát, a' czukor-süteményekhez tojást, a' mézes babokhoz (siflihez) hamusót szokás venni.

De hát ha kicsirázott gabonád van, mi tevő légy akkor, tudván azt, hogy kicsirázott gabonából enni na-

*) Gazdasszonyaink' számára írott jeles értekezést a' kenyérről és kenyérsütésről olvashatni: Tudom. Gyűjtem. 1817. VI. köt.; — Hrvai Vándor 1835-re; és Füllértár 1835. 2. szám, és 160. lap.

gyon ártalmas az egészségnek, és számtalan sok veszedelmes nyavalyának leszen oka, kivált a' gyermekekre nézve? A' kicsirázott gabonával következendőképen kell bánni, hogy belőle egészséges kenyér váljék: mindeneknek előtte jól ki kell az olly gabonát szárítani, és (ha lehet) tavasznak előtte nem is kell azt kenyérsütésre fordítani. Ha pedig vele várakozni nem lehetne, tehát más módot kell keresni a' kiszáritásban. Lisztjét is szellős helyen kell tartani, és mikor sütéshez készíted, akkor még különösen is a' kályhánál meg kell szárítani. Továbbá a' csirás gabona' lisztjéhez sütéskor egy harmad-résznyi árpalisztet kell keverni. A' kovásztévéskor kevesebb vizet kell venni, mint a' jó liszthez. A' kovász is erősebb legyen, mint máskor; só is több tétessék bele. Köményt is jó bele tenni. A' kenyereket kisebbekre kell szakasztani, mint egyébkor. A' frisében készült kenyeret melegen enni sohasem egészséges, de az illyen kenyeret épen nem. — A' dohos gabonát viszont úgy teheted jóvá, ha forró vízzel leöntöd, úgy hogy a' viz a' gabonát befödözze; hagyd rajta meghűlni a' vizet, azután szürd le, és száritsd meg cserényen. És így

A' mi romlott és hitványság,
Tegye jóvá az okosság.

Lehet sütni burgonyás kenyeret is, mellynek legjobb és legokosabb készítmódja im ez: megtevéen estve a' kovászt, mint egyébkor, és reggelre kelvén, főzz meg egy vas-fazéknyi burgonyát szépen megmosva, és e' végre az öregét és lisztesét válogatva. A' megfőtt burgonyát bőrétől megfosztván, törd át sűrű szitán. Most dagaszd bele a' kovászos tésztával megegyelendő egész kenyértésztába. Annyit dagaszsz pedig bele, a' mennyit a' liszt és tészta bevesz. De vizet hozzá tölteni nem szabad egy csöppet is, és a' sót is, apróra megtörve, csak úgy hintegesd el a' dagasztás közben. A' burgonyás kenyér-tészta illyenformán sokkal keményebb fog lenni, mint az egyébként dagasztott tészta. A' kemenczét is erősen meg kell fűteni, mert a' burgonyás kenyér nagyobb meleget és erősebb sülést kíván, mint a' pusztá lisztből sült kenyér. Ha són kívül egy kevés kömény-magvat is hintesz a' tésztába, a' burgonyás kenyér annál kedvesebb ízű leszen. — Így kell tehát süt-

ni egészséges burgonyás kenyeret. Az asszonyok sokféleképen készítik azt is, de nem helyesen. Ti azért, kedves lányaim! ha valaha magatok kezére juttok, a' kenyérsütés körül ahhoz tartsátok magatokat, a' mit ezen könyvetekből tanultatok.

Különös nemei a' kenyérnek a' prófunt és a' czvikak, vagy tengeri kenyér. Amazzal élnek a' közkatonák, emezzel a' tengeri hajós utazók. Egy személyre egy-egy napra két fontot szokás számlálni mind katonáknál mind cselédeknel.

4. A' sóval is úgy gazdálkodol, ha belőle keveset veszsz, és azt száraz helyen tartod, nehogy elolvadjon. Aztán só (hacsak lehet) nem fontonként, hanem nagyobb mennyiségben kell bevásárlani; nem is zsidóktól és kis boltosoktól, hanem a' királyi sóházaktól. Nagy szaporája lészen savadnak, ha azt langyos vízben — több napig benne állni hagyván — egészen felolvasztod, és megszűröd, és ezzel a' só-vízzel sütsz, főesz. Számláltatik pedig só esztendőnként egy személyre (a' baromtartást és gazdaságot is hozzá tudván), tizenkét font.

5. Tüzelő-fáddal úgy gazdálkodol okosan, ha azt ugyancsak apróra felvagdald, és csak akkora tüzet raksz, mekkora a' te konyhádra elmulthatatlanul szükséges; — továbbá, ha akkor mosasz, mikor a' főzéshez úgy is kell fát égetni a' tűzhelyen; ha téli időn a' kályhában főesz, a' mit lehet; ha házad körül és mezőn mindent meggyűjtesz, valamit tüzelésre használhatni: tuskókat, mákszárat, kórót stb. Fát égetni, pénzt égetni: ezt mondja a' példabeszéd. Befűtött szobában a' meleget igen tartóssá lehet tenni, ha kályhát téglával jó magasra körül megrakod. Így tesznek a' hollandi parasztok. — Ti gyermekek, hadd halljam, beszéljétek elő, hogyan kell tűzhelyen, kályhában és kemenczében stb hamarjában és okosan tüzet rakni? Hadd lássam, valljon ezt a' szükséges munkát értitek-e? — Mikor a' tüzre tett nedves fa sustorog és zuhog, ezt szokták mondani: a' tűz haragszik; mit mondasz ehhez? miért sustorog tehát az a' fa?

6. A' gyertyával gazdálkodás azt hozza magával, hogy a' háziasszony tudjon jó gyertyát mártani: a' mit így vihet végbe. Bélhez végy felét lenfonalat,

felét pamutfonalat, mellynek szép simán fonottnak kell lenni. Se igen lágan, se igen szorosan ne sodord. A' megsodrott beleket áztasd meg erős boreczetben, és száritsd ki jól: mi aztán a' gyertyának füstölgesét és büztét elveszi. A' mártás előtt még a' beleket meg kell huzkodni, viaszból és faggyuból összeolvasztott keverékkel. Faggyut leggazdaságosabb úgy venni, hogy egy harmad-része legyen marha-faggyu, két harmada ürü- vagy birkafaggyu. Legjobb pedig mindenből a' vesefaggyu. Ellenben a' régi faggyuból és a' döglött marhákéból nem lesz jó gyertya. Mártás közben a' gyertya vízbe ne érjen, mert különben serczegő lesz. A' kész gyertyákat aztán nem felaggatva kell eltenni, hanem zsupszalmára lefektetve. Gyertyaégetés közben azt jegyezd meg, hogy nagy hamvat neki soha ne hagyj, mert az szerfölött sielteti elfogyását.

7. Épületeiddel úgy gazdálkodol, ha rájuk gondot viselsz; esztendőnként legalább is egyszer a' falakat besározod és bemeszeled. Aztán, ha minden kis hasadékot tüstént bedugsz, befoltozasz, és elejét veszed a' romlásnak. — Épületnek való fákat télen kell levágni, hód' fogytán. — A' vásárlandó fenyőszálfát megpróbálni, ha belül ép-e vagy nem, imígyen kell. Egyitek tartsa fülét a' fának végéhez, épen a' centrumhoz (közös közepéhez); másitok pedig a' fának tulsó végét üsse meg gyöngén kulcscsal; ha jó és ép a' szálfá, általhallik, — habár 60 lábnyi hosszú volna is az.

8. Takarmányoddal (a' szüleséggel) úgy gazdálkodol, ha minden barom az ő eledelét bizonyos mértékkel kapja, és azonfölül többet nem kap; mivel egyébként azt csak elgázolja, és a' takarmány idő előtt elfogyván, azt pénzen kell vásárolnod. Mire nézve a' széna-, szalma-kazalok és boglyák jó rendben és takarékosan tartassanak, és a' házi állatoknak porciósámmra adassék ki az eledel. — Ugyde mihez tartsam magamat annak megbírálásában, hogy mellyik baromnak mekkora porciót adjak? A' végett im ezt a' szabályt vedd zsinórmértékül. Egy 24 órányi időre, mindenik egy mázsás élő állati testnek táplálására 2 fontnyi széna, vagy 8 fontnyi zöld takarmány számíttatik. Szemmértékkel aztán bíráld meg ökrödet, lovadat, hány mázsás lehet, és a' szerént rendeld ki a' porciókat.

9. Ruháiddal úgy gazdálkodoi, ha azokat megkíméled, megfoltozod, és csak a' magad sorsához illő, minél egyszerűebb ruhát viselsz mindenkor. Tudjátok-e pedig azt a' mesterséget, miképen kell végbevenni, hogy a' ruhán sohase kelljen nagy lyukat befoltozni? Ime megtanítlak arra titeket. Foltozzatok be a' lyukat, míg még kicsiny: így el lehet kerülni az új ruhának szerzését, és sokáig lehet huzni avult öltözetünknek tartósságát. Aztán azon legyetek, hogy magatok természetétek ki ruházatotokat. Mert a'

Magaszőtt 's font öltözet

Legszebb paraszt viselet.

A' ki olly dolgokat vásárol, melyeket maga is megcsinálhatna, az önmagát lopja meg. A' vásáron vett ing és gatyá olly nem jól áll parasztoknak, mint az ugy kölcsönözött ruha. Jobb, hogy legyen szántófölded a' mezőben, tehened és ökröd az istállóban, pénzed az erszényben, minthogy a' huszasok a' hátadon, vagy a' forintok a' nyakadon legyenek. Az öltözetben való pajkosságot és pompát szegényeknek kerülni kell, mint a' pestist. Mert az olly szemtelenné teszi az embert, mint a' koldus. Ha egyszer t. i. vásárlottál magadnak egy szép darab ruhát, még más tizet is kell vened hozzá, hogy rajtad minden összeillő legyen. Szegény a' gazdagot soha ne majmolja. A' mit ha mégis cselekedni valaha kedved jön: emlékezzél meg ama' békáról a' mesében, melly felfuvta magát, hogy akkora lehessen, mint a' mellette legelő bika, és halálra repesztette magát. — A' kevésű fölöstökömöz bőséggel, vacsoráz szégyennel és gyalázzattal.

Ti annakokáért, kedves fiaim! és lányaim! ha majd nagyok lesztek is, mindenkor egyszerűen ruházkodjatok, és a' nemesi rendnek, az uraknak, a' gazdagoknak és városiaknak módos öltözetjeiket utánozni soha ne vágyjatok.

Bezzeg rászédettek egykor a' családi lányok az illyen czífra módizással. Ez egy ollyan paraszt falu, melly a' körülfekvő sok nemes helység között egyedül maga áll, mint szegény jobbágyfalu. A' lakosok, ő kegyelmők, a' ruházat-

ban épen úgy akartak tenni, mint körülöttök látták a' nemeseket és uri rendeket, hogyan tesznek. Kivált az aszszonyok és lyányok elkezdtek mód nélkül czifrázkodni; a' redős pendel helyett drága kartonszoknyákat vásároltak, nyakukra selyem-kezkenőket és gyöngyöket aggattak, fejükre bodros fejkötőket tettek. Felső-ruha volt rajtok tarka-barka, de alul nem volt szép fejéruhaneműjök; hanem egyik ing a' testen, másik a' kerten. — Eleintén tetszettek a' férfiaknak ezek a' szép czifra pillék körülöttök. De meghallották, hogy a' pompázó falukban mennyi sok jó gazda elpusztult: hogy az adót fizetni nem tudták, fülíg ültek az adósságban, végre ek-szekválták mindenöket, és örökségüktől megfosztatva bujdosók-ká lettek. Tehát a' családiak csakhamar észrejöttek. És hogy a' gonosz dolgot mindjárt kezdetében elfojtsák, — im ezt a' derék fortélyt gondolták ki. Házasuló ifjaiknak eleikbe adták, melly igen sokba kerül a' pompára vágyó feleségnek tartása, — hogy úgy a' gazdaságot soha meg nem győzik, ha nálok tovább is úgy tesz az asszonyi nép, a' mint már egy idő óta kezdi. Mire összebeszélték a' legények, és megfogadták egymás között, hogy egyik sem fog soha megkérni olyan lyányt, a' kinek öltözetében csak egy darabka lesz is valami, a' mit nem maga állított elő, és hogy inkább más faluba fognak házasodni, hol még nincsen semmi pompa, mintsem a' magokéba: — ha a' lyányok fel nem hagynak a' pompázással. Továbbá arra is megesküdtették egymást, hogy eljegyzett mátkájának egyik se mőringoljon többet negyven forintnál, se ne csináltasson neki olyan jegyruhát, a' melly öt forintnál többbe kerüljön, és menyasszonyi ajándécul inkább egy tehenet vagy juhot küldjön neki, mint gyöngyöt, vagy más csecse-becsét. Ezt határozták meg alattomban a' legények. De mivel némellyek közülök jegyben is voltak már akkor: azok tehát kibeszélték titkon az egész dolgot mátkáiknak, és kérték őket szeretettel, hogy magokat a' szerént alkalmaztatnák; — értésükre adván egyszersmind nekik, hogy abban az ő végzésükben igen jó cél volna elrejtve. Mert ha arra, Isten segedelme által, rá mehetnek: sohasem látnak olly sok szükségét egész házassági életükben. Ezt hallván a' családi lyányok, igen könnyen rá vették magokat; ismerőseiknek is azonnal kibeszélték a' dolgot: a' mi-ből csakhamar az lett, hogy lassanként hagyogatták a' bodros fejkötőt, a' selyemkezkenőt, a' kartonruhákát; és alig tölt bele

két esztendő, már a' lányok egészen a' magok vásznából készült és füstetett ruhákban jártak. Végre az asszonyok is elszégyenlették magokat a' czifra ruhában, 's azokat egyenként elhagyogatták. És mivel mind az asszonyok, mind a' lányok azon kezdtek egymás között versenyezni, mellyik kaphasson fel jobban a' férfiak előtt: tehát mindenik azon iparkodott, hogy minél szebb és vékonyabb vásznat fonhasson; és mind magát minél csinosabban viselhesse, mind a' házat, konyhát és minden házbeji 's konyhabeli eszközt minél tisztábban tarthasson. Honnét a' takarékoság, mindenüknek tisztán-tartása olly nagy divattá lett a' családiaknál, hogy azt gyönyörűség volt nézni. A' pénz a' háznál jobban megmaradt, több hust ehettek, több bort ihattak, mint azelőtt; erősek, pirosak voltak, és mind a' porciót (adót) meg tudták fizetni, mind pedig a' magok szükségére is maradt pénzök.

A' ezifraság nem ad észt és méltóságot,
Mert sokszor cigány is hord veres nadrágot.
A' melly asszony maga sző, fon háznépének,
Semmi hija sincsen szép öltözetének.

10. Jó eczetet is a' gazdasszonynak magának kell tartani a' háznál mindenkor. Eczetet készíteni lehet ugyan gyümölcs' levéből is; de az igazi és legjobb eczet csak borból válik. Hogy tehát eczeted legyen, és az tartósan elálljon: szükség, hogy annak jó ágyat (söprüt, aljat) készíts. Az eczetágy' készítésének számtalan sokféle módja vagyon. A' legegyszerűebbek közül való p. o. im ez a' mód. Nyers lencsére — nem pörköltre — tölts kész linom erős boreczetet; és ez így álljon három napig, azután tölts hozzája felforralt ó bort. Mikor hűlni kezd, önts még bort rá. Rázd meg jól mindennap. Kilenck nap múlva megéri. Mikor aztán lefogysz az ágyról az eczet, töltsd fel ó vagy új borral; és így folytathatsz több esztendeig. Hogy pedig az undor ázalékfergek eczetedben meg ne teremjenek: tégy eczetedbe — különösen az ágyba, mikor készíted — néhány fekete borsmagvat. Tartani kell pedig ez eczetet mindig száraz és meleg helyen. — A' gyárosok nagyában az eczetet erős pálinkából és vízből készítik.

11. Végre még fontos czikkelyo a' belső gazdálkodásnak a' fonás, szövés és szóval: a' házi vászon-

n a k készítése. Tehát kendert, *) lent, sőt gyapjút is fonni: korán meg kell tanulni a' lányoknak; és pedig úgy, hogy a' rokkát (guzsalyt) ne csak mindig ugyanazon egyik lábukkal, hanem felváltva mind a' két lábokkal hajthassák. Nem volna pedig szégyen a' fonást férfiaknak is megtanulni és téli időn gyakorolni, mint ez szokásban van a' németeknél és tótoknál. Fonás körül im ezeket kell megtartani. Szépen megtépvé és rendes rétegekbe összetekercselve kösd fel a' kendergyüretet (a' rokkát) és rétegenként huzkodd is le. Rokkakereked zsinege se igen tág, se igen fesztűt ne legyen. A' fonál nedvesítéséhez ne nyálát használj (a' mi árt az egészségnak); de ne is puszta vizet: hanem sert, szappanos vagy gummis vizet. Míg az orsón kevés van, lassan hajt-sad a' kereket; de minél inkább szaporodik a' fonál, annál gyorsabban tipord a' nyomatékot. A' kapesot minden hatvan fordulat után más lyukba dugd, és a' kapes-aljakat soha nagyra ne fond; mert egyébként a' fonál motóllázás közben az orsóról ledül és elveszelődik. Aztán fonásról szemedet sokáig elfordítva ne tartsd, se a' rokkáról gyakran ne futkározz. A' megszakadt fonalat jól összeragaszd és jól összesodord.

Az orsókon álló fonalat aztán matóllára fel kell gombolyítani. A' matóla (áspa) legjobb, ha egy rőf hosszágu, mellyen egyszeri egész kerülő tesz egy szálat; 120 kerülő vagy 120 szál pedig tesz egy kötetet. Ezen 120 szálat a' fonál-matóllázás közben igeszámra is szokás számlálni. Egy ige tudniillik annyi, mint 3 szál, és így mondd meg: hány ige tesz egy kötetet? — Egy darab fonálba matóllázhatni annyi kötetet, a' mennyi tetszik; p. o. vékonyabból ötöt, hatot; vastagabból hármat, négyet. Minden egy darab fonált egy külön gombolyagba kell felgombolyítani! előbb a' fonáldarabokat szépen megszapulván, és jól megszáritván. Minden egy-egy gombolyagból egy rőf vászon kerül.

A' gombolyagban levő kötetek' mennyiségéhez képest a' vászon vagy keskenyebb lesz és durvább; vagy szélesebb és finomabb. És e' szerint neveztetik el a' vászon négyesnek, ötösnek, hatosnak, hetesnek, nyolczas-

*) Ennek nemci a' gyáratásban: szála, szösz (levont kőcz), csöppü.

nak, vagy mindeniket kétszerte véve, nyolczasnak, tizesnek, tizenkettősnek, tizennégyesnek, tizenhatosnak. Ha p. o. egy darab fonálban, és következésképen egy gombolyagban négy kötet van: úgy abból négyes vászon lesz, vagy nyolczas; — ha van benne öt kötet: úgy a' vászon ötös lesz, vagy tizes és így tovább. A' három kötetekből szőtt vagy hármas (közönségesen hatos) vászon tehát már igen keskeny, és zsáknak való, vastag. A' tizenhatos házi vászon pedig a' legfinomabb és legszelebb. A' tizenhatos vásznat tehát mondd meg más-képen? Hány kötet van itt egy gombolyagban? Hát a' takácsgombot, vagyis fonálgombot hogyan kell csinálni?

Mikor a' gombolyagokba kicsinált fonalat a' szövőtakácsnak adod, azt vagy gombolyagszámra adhatod át neki, annyi rőf vásznat várván tőle, a' hány gombolyagot neki adtál, vagy fonszámra, annyi font vásznat várván tőle, a' mennyi font volt a' fonál. Ha fonszámra adod ki fonaladat, akkor nem szükség arra is vigyázni, hogy hány rőfet vársz a' takácstól, és hogy hatkötetes fonalból éppen hatos vásznat szövess; — hanem ekkor szövethetsz hatosból hetest, hetesből nyolczast; csak annyi fontnyi vásznat kapsz, a' mennyi fontnyi fonalat adtál. De akár mint mesterkednek a' házi asszonyok, a' takácsok azért ki szokták venni részöket a' fonálból; és azt szokás mondani, hogy ha rőfszámra adod ki, a' takács is rőfszámra lop; ha fonszámra adod ki, a' takács is fonszámra lop. Mennyiért tartozik pedig a' takács egy-egy rőfet szőni, azt mindenkor a' tekintetes vármegye határozza (limitálja) meg, a' mit minden helység' előljáróitól megtudhatni.

Ha a' fonalat kétszeresen összefonod, összevisszalod: abból lesz a' czérna. Hát valljon mit hívnak a' takácsok elő-fonálnak, mit belfonálnak?

A' vászonfejérités van még hátra. Vásznat fejériteni annyit tesz, mint belőle a' sok mocskot kirohasztani. Ennek mestersége tehát im ezekben áll. Hacsak lehet, patak- vagy folyóvízzel kell öntözni. Egészen sohasem kell hagyni megszáradni; ellenben nedvesen se álljon sokáig. Néha-néha gyöngye meleg luggal meg kell mosni és sulykolni. Hogy pedig hirtelen ne száradjon (a' mi hasonlóképen egyik fő dolog a' fejéritésben), tehát a' fák' virágzásának idejét, azaz: április és május

hónapokat kell e' munkához választani. (De mikor aprilisre vagy májusra sem kész még sok háznál a' vászon, kicsoda annak az oka? Hát még mi is lehet oka?

Vászon' nemei: a' zsáknak való, házi vászon, kiltől, gyolcs, festett, merő, viaszos, kanafász, batisz stb. Hát a' csinvat mi lehet?

A' fejérruhával-bánáshoz tartozik annak tisztogatása, azaz: mosása, szapulása stb. Melly körül a' jó gazdasszony arra fog törekedni, hogy ruháját minél kevesebb rontással, költséggel, fa- és idővesztéssel moshassa: mint ezt látás és gyakorlás után tanulhatni meg leghelyesebben.

Végre még a' belső gazdálkodáshoz való a' főzés, és a' sorsunkhoz illő ételeknek jól elkészítése: a' mihez a' nőszemélyeknek kell érteni. A' már mondottakon kívül önekik kell tudni p. o. a' hussal bänni; hogy a' vén hust meg kell veregetni, a' bűdösest vízben megszivatni; ellenben a' melly hust vissza akarunk küldeni a' mészárosnak, azt vízbe nem tenni, mivel úgy a' mészáros vissza nem veszi s t. eff.

HARMADIK SZAKASZ.

Különösen a' mezeti gazdaságnak ágairól.

A' mezeti gazdasághoz tartoznak névszerént: 1) a' földművelés, azaz: szántás-velés, rétek', kertek' munkálása, élő-fák' nevelése és a' szőlőművelés; 2) a' kisebb és nagyobb házi állatok' tartása, vagyis baromtartás, majorság-cresztés, méhek' és selyembogarak' tenyésztése. Ide járulhat még a' vadászás és halászás.

A) A' szántóföldekről.

A' termő földnek sokféle nemei vannak, mellyek közül legnevezetesebb: a' sikeres föld, vagyis az agyag; a' homokos föld és a' kerti föld, fekete, gyöp- vagy pázsitföld: és ez a' legjobb. De a' földnek sokféle nemei közül valamelyiket tisztán és magánosan egy szántóföldben sem találni föl, hanem mindenik-féléből van; és az a' legjobb föld, melly között legtöbb a' kerti föld, más szóval: a' televény. Ezzel kell meghordani és össze-

keverní az olly földet is, melly sovány és termésre nem mindenképen alkalmas. Föld' javítására szolgál még a' trágya, valamint agyagos földön a' tarlónak beleszántása, ritka földön pedig a' tarlónak meggyújtása és föl-égetése; mert a' hamu termékenyíti a' földet még akkor is, ha már belőle lug öntetett.

Ha a' földeken a' víz megállapodik, csinálj melléjük csatornákat, és tedd a' szántást ormosan.

Ha olly darab telkeid volnának, mellyeket homok és fővény borít, úgy hogy haszonvehetlenek; azokat úgy teheted haszonvehetőkké, ha alacsony sövénynyel bekerítvén, szénapolyvával beveted, galyakat szórsz el a' veteményre, úgy aztán a' fűmag kikelvén, benő szép zöld pázsittal; — vagy ültess be nyirfa- és fűzfágakkal, mellyek megfoganszanak akármi homokban is, és hasznót hoznak a' gazdaságra.

Hát a' tavas és vizenyős helyeket lehetne-e valamiképen haszonra fordítani? Igenis, ha fűz- és egerfával beültetjük, melly fák a' vizes földben is diszlenek, mint p. o. vízben álló egész erdő van egerfából a' Fertő' hanságában Soprony vármegyében.

A' melly szántóföldet pedig a' csigák (t. i. a' meztelen, házatlan vagy parlagi csigák) tesznek haszonvehetlenné: azon úgy kell segíteni, hogy az elvetendő magvat áztassa meg az ember olly vízzel, mellyben egy pár maroknyi fokhagyma szétzuzva ázott 24 óráig. Ennél nincs hathatósabb szer a' csigák' pusztítására.

Sokszor a' földet az igen elgyökerező gaz teszi terméketlenné, minemű a' földi-bodza, pörje, káka, hôle, siklófü és t. eff. Ezeknek kiirtására a' tapasztalt gazdák sokfélét javasolnak; p. o. irtsa ki az ember azokat Magdolna és Bertalan-napok között valamellyik hév napon, dél-tájban; — vagy május' elején, míg a' gonosz gaz még gyöngé, vágja el azt az ember, mindjárt az első cikkelye alatt, olly időben, mikor az eső közelget; a' meleg esőtől a' megsértett növény fenét kap, melly behatván a' gyökérre, kiveszti az egész növényt. Még mások olly s'rlóval javasolják elvagdálni a' makacs gatz, mellyet választó vízzel nedvesített kövön köszörültek. De legfogatosabb eszköz e' végre, ha az ember a' földet gyakran és mélyen szántja, kapálja, boronálja. Ültess be tehát az illy 's földibodzás földet burgonyával vagy ku-

koriczával, kapáld meg készakarva több ízben, ugyan-csak emberül jól felhányva, és épen a' forró napokban. Így a' leggonoszabb gaz is ki fog veszni földedből bizonyosan.

A' trágya mindaz, valami a' házi állatokból természeti uton jő ki, egy kupaczban meggyűjtetik, és szalmával 's mindenféle szeméttel és hulladékkal összeelegyítve megposhad. A' ganéjgödör (más szókkal: trágyafészek, szarvas) olly helyen álljon, hová nem sűt a' nap mindenkor, hogy a' trágyának olajos részecskéit ki ne szívja. A' juhganéjt kivevén, minden állatok' ganéját össze lehet keverni és érleltetni. Így megjavul a' sertés-ganéj is, melly egyébiránt sovány trágyát szokott adni. A' trágyázásban e' következő szabályokat kell megtartani:

1. Ne hordd addig ki a' trágyát, míg jól össze nem poshadott; a' ganéjlevet ne előbb, mint buborékozni megszűnik.

2. Ne hordasd előbb a' trágyát a' szántóföldekre, mint csak akkor, mikor azt vagy néhány nap mulva, vagy mindjárt alászánthatod. Mert a' trágya, ha a' földön sokáig eloszórva hagyatik, minden balzsamát és javító erejét elveszti. Az őszi vetés alá tehát júniusban, a' tavaszi alá márcziusban kell trágyázni, vagy mikor a' keverőre a' szántás nyomban rákövetkezik. A' tavaszi trágyázás még is mindenkor hasznosabb, mint az őszi.

3. Minél többet visszaadhatsz földednek az ő adományaiból: annál háladatosabban fog az fizetni tenéked. A' trágya (ugyszólván) a' gazdaságnak lelke. Azonban még se öld meg a' földet igen sok trágyával. Mennyit kellessék valamelly földre hordani, azt annak a' földnek mineműsége határozhatja csak meg, és más felől a' benne természetlendő vetésnek tulajdonsága. Az olajos plánták, p. o. repce, mák több olajat, és így több trágyát kívánnak. A' trágyának jobb vagy alábbvaló voltától is sok függ. A' galamb- és tyukganéj p. o. két annyit ér, mint a' marhaganéj. — Néha trágya gyanánt szolgál, ha a' földet a' marhacsordák meggázolják. Rendszerént 20—25 szekérnyi trágyát szokás számlálni egy holdnak illendő megtrágyázására; 30—40 szekérnyi trágyázás már vas-tag trágyázás.

4. A' soványabb földekre, vagy ugyanazon egy földnek soványabb darabjaira, több és jobb trágyát hordj. Hogy a' soványabb helyeket kitanulhasd, jegyezd meg aratáskor, hol volt rossz a' termés.

5. Mindenféle trágyát oda vigy, a' hová milyen kívántatik. A' ganéjlevet a' rétre; de ne száraz, hanem esős időben. Ugyan oda az utczaföldet; a' murvát, a' galamb- és tyukganéjt is, és a' favágító' alján találtató földet. A' marhaganéjt a' szántóföldekre, a' disznóganéjt a' füves-kertbe, a' veteményes kertbe pedig juh-, lud-, tyuk- és galambganéjt.

A' jóféle fekete föld legtovább ellehet trágya nélkül. Mikor pedig trágyázni kell, leghasznosabb arra mindenféle trágyát összekeverve hordani. Ellenben a' hideg agyagos föld legtöbb trágyát kíván. Az agyagos földet pedig tehén- és juhganéjjal, valamint az iszapost lóganéjjal legjobb trágyázni.

Külföldön használják trágyául a' meszet, márga- és gipszföldet is, és a' csontlisztet, melyet a' mindenemű elszórt és meggyújtott állati csontokból készítenek. (Nálunk az állatok' csontjainak mi a' sorsa? —)

A' szántásban a' fő törvény az, hogy a' földek jó mélyen, azaz: egy hüvelykes tenyérnyire és aprón föl-szántassanak. Hányszor kelljen a' földet megszántani, aziránt azt tartja a' közmondás: „a' hány szántás, annyi szület kenyér.” Azonban háromszori szántás elég akárminemű földnek, tavaszi alá pedig kétszeri. Sőt ha a' föld erőteljes (mint p. o. az alföldön), elég az őszi alá kétszeri, tavaszi alá egyszeri szántás. Az is egyik szabálya a' gazdának, hogy esőben se ne szántson, se ne boronáljon; mivel az olyan szántás a' földet cserepessé és göröngyössé teszi. Az esőben tett boronálás pedig a' gázt igen szaporítja, mivel a' kiszántott és a' borona által elszaggatott dudvák' gyökerei olyankor hamar ismét megfoghatnak. A' vetőre való szántásról azt is meg kell jegyezni, hogy az úgy legjobb, ha minden öt közönséges férfi-lépésre tizenhatsz, vagy legalább tizenhat barázd szántatik. — Jó volna pedig a' földet minden szántás után meg is boronálni, és nemcsak vetéskor.

Mire való a' szántás? Arra, hogy a' föld a' fölforratás által a' nap' és levegő' jóltevő erejének kitétessék, hogy a' benne találtató gaz kiirtassék, a' kikelni készülő

gaz pedig megakadályoztassék, és így a' föld a' jó mag-nak tisztán leendő befogadására elkészítessek.

A' vetés' idejét meghatározni szorosan nem lehet. De jobb azt korábban tenni, mint későn. A' maghoz pe-dig a' legszebb és legtisztább egészséges gabonát kell venni; és (ha lehet) legyen a' mag egy esztendő. Mennyi mag kell egy-egy földbe, azt mindenik földnek nagysága határozza meg. Rendszerént egy holdra két pozsonyi mérőre való magvat szémlálunk. A' ki a' mag-vat jól elkészített földbe veti, és azt megfordított vagy sima boronával boronálja be: az egy negyed részszel kevesebb maggal beérheti, mint az, a' ki vas vagy túskeboronával boronál, mivel a' vas boronák sok mag-szemeket főnhagynak a' föld' színén, mellyeket a' ma-darak megesznek.

Mellyingek a' gazdasághoz tartozó növé-nyek? Ezek főleg az élelnövények, u. m. a' buza, rozs, árpa, zab, kukoricza, köles, tenkely és tatárka.

A' buza szívós kövér földet szeret, de megterem a' homokos és kavicsos földben is, ha az jól megtrá-gyáztatik. Sok faja közöl nálunk a' csupaszfejű és a' szakállos buza tenyészik leginkább Van tavaszi buza is. Azt a' fajt, melly egy-egy száron több fejet (kalászt) is terem, szentjánosbuzának szokás hívni. *)

A' rozs megterem olly földben is, mellyben buza nem teremne. Ennek is annyi faja van, mint a' bu-zának. Tavaszi rozs, ravasz rozs. Vadrozs az, melly aratáskor elhullott, kikelt és termő lett. Az anyarozs mérges gabona. (Vajjon ismeritek-e ti ezt?)

Buza és rozs összeelegyítve adja a' kétszerest vagy abajdócz-gabonát.

Mind a' buza, mind a' rozs' termékenyítése végett mit jó megtartani? Im e' két szabályt, u. m. 1) tavasz kezdetén meg kell azokat boronálni könnyű vasfogu bo-ronával, a' mi nekik kapálás gyanánt szolgál; 2) kövér földekben a' buján növvő gabonaplántát meg kell kaszál-ni vagy aratni, mielőtt az kalászba indulna.

Az őszi gabonának mi lehet nagy ártalmára? A' köd, dér, sok szél és jégeső.

*) A' gabonákról, technologiai tekintetben, lásd a' Természet-tant, VII. r., 114. szám.

Mi nyavalyája van névszerént a' buzának? Az üszög, melly ellen pedig bizonyos óvszert maig sem tudunk. Többek közt p. o. úgy vehetni leginkább elejét, ha jól kiszáritott egészséges ő magvat vetünk nem nedves földbe, és nem éretlen ganéjjal trágyázottba.

Az árpa mérsékelt kövérségű földet szeret. Minden gabonanem között leghamarább érik. Egy holdra $2\frac{1}{2}$ mérő mag kell. Van két-, négy-, hat-soros árpa, aztán őszi, tavaszi árpa. (Vajjon a' nálunk divatozó árpa mellyikfaja?)

A' z a b megterem mindennemű földben. Tavasszal addig kell vetni, míg a' téli nedvesség a' földből ki nem száradt. Egy szántás neki elegendő. Négy pozs. m. mag kell egy-egy holdra.

Az aratásra nézve mit szükség megtartani? Az életnek való gabonát akkor arasd, mikor még a' magvak kevéssé lágyak; ellenben a' vetésre szántat jól meg hagyj érni. Arathatni sarlóval is, kaszával is. Émezzel a' munka gyorsabban megy végbe; azért ottan ajánlható, hol kevés a' munkás. Egy-egy arató lemetszhet egy napon legalább ötven kévét.

A' gabonaszemnek elválasztása és megtisztítása végett rendszerént csépléssel vagy nyomtatással élünk. Mindeniknek megvan az ő becse és elsősege. A' cséplés tisztább magvat ad; a' nyomtatással a' dolog hamarabb végbemen. Hogy a' nyomtatott szalmát a' marha nem enne meg, nem igazság. A' nyomtatás és cséplés után következik a' szórás, vagy szelelés. Vannak pedig mindezen munkák' gyors teljesítésére ma már különös gépelyek, uraságok körül legkivált. Azokat megnézni el ne mulasztátok.

Mit tartunk sovány, mit középserű, és mit gazdag termésnek? Ha a' bevetett föld hold-számra 8 pozsonyi mérőnél kevesebbet terem: ezt sovány termésnek tartjuk. Ha egy hold föld 10 mérőtől fogva 16-ig terem: ezt középserű termésnek mondjuk. Ha pedig egy holdnak termése 18 mérőnyi gabonánál is több, azt gazdag termésnek hívjuk.

Az asztigrakáshoz különös ügyesség és tudomány kell, a' mellyet meg kellene tanulni minden jó gazdának (hogy másra ne szorulna), valamint a' keperakást is.

A' kész gabonaszem' eltevéséhez való edények; a' hombár és zsákok. Okos gazda nem fog tartani házában nagyobb zsákokat, mint másfél pozsonyi mérőseket; — inkább kisebbeket, t. i. hogy könnyen lehessen azokkal bánni. A' gabonavermek is dombos helyeken igen bátorságos hombárok, kivált tüzi veszély ellen. Fő észrevétel a' magnak eltevése körül az, hogy szárazon és száraz helyen tétessék, mert másként megdohosodik.

Mire kell vigyázni a' kukorica-termesztésben? Azt úgy ültetni legjobb, és helyet esztendőnként változtatni, mert igen meghuzza a' földet. Trágyás és jól munkált föld kell neki. A' gödröcskék 2 — 3 lábnyira essenek egymástól. Egy-egy gödörbe 3 — 4 szemet kell vetni, és gyöngén betakarni. Ültetéshez egészséges kukorica-szemeket kell venni, a' fejek derekáról, és pedig fejéreket; a' sárgák már nem olyan jók, a' fekete és veres magvak épen a' legroszabbak. Kétszer meg kell kapálni. A' másodszori kapáláskor a' fölösleg szálatokat ki kell tépdetni, és csak kettőt-hármat hagyni egy bokorban, a' mit fatytyazásnak szokás hívni. Esőben kapálni nem jót tesz. Szeptember' elején pedig a' czimerét és leveleit le kell tördelni, hogy a' nap a' szemekhez jobban hozzá férhessen, és a' kukorica nagyobbra nőjön. (Hát a' letördelt zöld leveleket mire használhatni? Eleségül a' marhának). Kukorica között termesztetni tököt is, paszulyt, répát, káposztát stb. A' száraz és ó kukorica két annyi áron elkel, mint a' nyers és az új. Kukoriczát más szókkal tengeri-nek és török-buzának is szokás hívni. A' tejes kukoriczából mértékkel kell enni, mert hamar vérhast okoz.

A' köles is jó kövér földet szeret. Gyéren kell vetni, meg kell boronálni és hengerezni. A' gaz' kigyomlálása itt igen hasznos. Egy holdhoz 20 — 25 itcze mag kívántatik. Gyöngén takarmányt is jót ad szarvasmarhának.

A' tatárka (hajdina, pohánka) megterem sovány földben is, de jobban diszlik a' kövérben. Csak egy szántást kíván. Hirtelen nő, miért egy nyáron kétszer is lehet vetni és aratni, az első termést vetvén juniusban, másodikat a' tarlóba.

Az itt előszámlált életplántákon kívül a' szántóföldekben még miféle növények' termesztése igen hasznos?

A' burgonyaé, répáé, lené, kenderé, máké, dohányé, komlóé és az olajos magvat adó növényeké.

Miben áll a' burgonya-termesztésnek mestersége? Burgonyának száraz föld való és szalmás trágya. Földét ennek is változtatni kell esztendőnként: noha ez már nem huzza meg a' földet annyira, mint a' kukoricza. Ültetni közepszerű nagyságu burgonyákat kell válogatni. A' lyukakat egy arasznyi mélységre kell vágni, és egymástól egy lépésnyire. Kétszer meg kell kapálni; egyszer sikéren porhálva, másodszor mélyen és feltöltve. Szent-Mihál napja a' burgonya érettségének ideje: annál előbb azt meg se edd, mert nem egészséges. Vannak azonban koránérő fajok is, mellyeket szedni lehet, mihelyt leveleik elszáradnak. Burgonyának szárait se metéld le, mert növést akadályozod. Akkor sem jó enni burgonyát, mikor egyszer már tavaszkor csirába ment. Mind jobb, mind alább való nemeit külön ültessd. — Van pedig mintegy négyszázféle faja. (De meg tudnád-e mondani, mire való a' két kapálás? mire az első, mire a' másodszori?)

Lehet a' burgonyát ültetni magváról is, de akkor igen aprón marad. Ha a' virágait elcsipkedik, több terem alatta.

A' burgonya áldott termés, mert annak sokfélére lehet hasznát venni, p. o. mire? Mégis? — Legújában czukrot is főznek belőle. Hogyan kell vele kenyeret is sütni, már tanultátok*); most még tanuljátok meg (ti lányok kivált!) azt is, hogyan kell burgonyából keményítőt készíteni. Itt következik:

1. Válogasd ki a' legnagyobb burgonyákat; vas reszelőn reszeld át egy vizes dézsába (sajtárba), melybe tölts előre tiszta vizet.

2. Minekutána eleget reszeltél, szürd le csöndesen a' viznek fölét, hogy a' vastag héja kimenjen, a' szépe pedig fenekén maradjon; vagy pedig valamelly ritka szitán szürd át egyik edényből a' másikba.

3. Készíts nagy ruhazacskót, tedd abba a' mi a' szitán átment, 's nyomogasd ki kezeid alatt; a' mi a' zacskóból maradt, öntsd félre, mert az rosz. Így cselekedjél háromszor egymásután.

*) Főntebb a' II. 3. számok alatt.

4. Mikor a' burgonya már így minden süprejétől elválasztatott, tedd teknőbe, tölts tiszta vízzel rá, és rázd meg, vagy mosd meg benne; azután tölts ismét friss vizet rá mindaddig, valamig a' róla leszűrt víz egészen tiszta nem lesz, mintha rajta sem volt volna. Ebbe bele kerül 3 nap, ha jól tenni akarod.

5. A' teknő' fenekén levő 's már egész hőszerű keményítőt nyomogasd meg kétszer háromszor tiszta ruhával; az kiszívja, ha még valamely mocsok maradt volna benne. Azután rakd tiszta deszkára, vagy annak fölébe tedd ruhára, szárítsd meg a' napon. Így igen szép keményítőd lesz, és nem szükség, hogy a' tiszta búzát vesztegesd rá, vagy hogy pénzen végy a' boltban keményítőt.

A' burgonyát másképen így is hívják: kolompér, pityóka, krumpli, földi alma.

A' répa (névszerént a' fehér- vagy kerékrépa) a' learatott tarlós földben, ez jól fölszántatván, megterem hamar. Olly hamar nő, hogy (mint állítják) éjtszakának idején növéstét szinte hallani is. Magról vettetik, harmadfél fontot számítván egy holdra; és ha semmi munka hozzá nem járul is, megnő. Késő ősszel kiszedetik, és használatos eledelt ad embernek, baromnak. Az emberek részént fenyőfa-tungra elteszik lereszelve: melly módon megsavanyodik, mint a' káposzta, és jóízű zöldségételül szolgál teletszaka. Részént úgy, a' mint van, édesen is élnek vele. Barmoknak leaprítva nem különben jó szénapótlék, és a' teheneknél a' tejelést bővítő táplálék. Becses neme a' répának a' cukor- (buneci, fanos) répa is. Ez amannál még édesebb. Még egy más fajából a' répának a' legújabb időkben cukrot is tudnak készíteni szinte hazánkban is. Ez a' burgundiai vagy tehénrépa, melly becsre nézve mind a' többit fölülhaladja. Szereti minden állat. Husa fehér vagy sárga. Tehenek bőven tejelnek tőle. A' cukorgyárakban, mázsánként mérve, jól megfizetik; pedig egy holdban megterem 500 ctr is. Fölötte termékeny. Igen nagyra megnő, azért 1½ talpnaira kell ültetni egymástól. Leveleit leszedni nem kell. Egyébiránt úgy miveltetik, mint a' veres répa.

A' kender és len kövér és jól megszántott földet kíván, és inkább nedvest, mint szárazat. Sűrűen kell vetni, úgy lesznek vékony szálai. Erről van a' köz-

mondás: virágzik, nem magzik; magzik, nem virágzik. A' lenmag úgy jó, ha kétesztendős és jól megtisztított. Nyüni akkor kell, mikor már levelei sárgulnak és hullani kezdenek. A' magvas kendert inkább, mintsem későre essék munkálása, és a' hideg miatt kemenczébe kellessék szárítani (a' mi nagy veszedelemmel jár és könnyen tüzi gyuladásra adhat alkalmat), jobb eltenni a' tavaszra és akkor munkálni meg. — (Ki számlálja elő, a' lennek hány kézen és munkán kell átesni, mignem belőle fonal lesz?)

A' mák kövér és tisztán megszántott és megboronált földet kíván. Mindenik mák-szár három fertály lábnyira ejtessék egymástól. Ehhez képest kell tehát a' gyomláláskor a' sürűjét kiszaggatni. Egyszer vagy kétszer meg is kell kapálni. Legjobb pedig a' máknak azt a' nemét vetni, mellynek feje önmagától nem nyilik meg. A' mákot sokáig nem kell tartani a' háznál, hanem el kell adni minél előbb, máskülönben sokat vesz olajos részeiből. Sok mákot természetnek hazánkban p. o. a' bakonyi tót helységek, hol zsákszámba árulják el. Mákból készül az altató-szer: mákony (diákul: opium); de a' melly méreg, és csak orvos tudja, hol és mikor kell használni. Hogy mákot hallgatva kellene vetni: hitvány babonaság.

A' dohány-termesztést im így gyakorolja a' mezei gazda. A' dohánymagvat meleg-ágyba kell vetni. Mikor egyszer a' dohány-plántának öt levele van, akkor el kell azt ültetni, egymástól illendő messzeségre homokos, de jól megtrágyázott és jól megmunkált földbe. Ezt pedig eső után estve felé legjobb véghezvinni. A' kapálás, feltöltés és gyomlálás elmulhatatlanul szükséges foglalatosságok. Az elültetés után 4 héttel a' legalul levő leveleket el kell tördelni; úgy hasonlóképen a' fattyu-hajtásokat is. Minden héten meg kell tisztogatni a' gabona-pilléktől. Mikor a' levelek barnások, akkor a' három legalsó levelet tüsténtében le kell tördelni; a' többi levelet meg kell hagyni. Ha pedig a' dohány szára fölül ki akar hajtani és virágozni, azon új hajtást is (valamint minden egyéb fattyu-hajtásokat és apró leveleket) le kell szaggatni. Juliusban kell a' megérett dohány-levelek' beszédését alulról elkezdni, folytatni las-

sanként, mindenkor csak azon leveleket szaggatván le, melyeken sárga foltok látszanak; és úgy kell alkalmaztatni, hogy augusztus' utóljára ezen munka véghezmenjen. A' leveleket markonként egymásra kell rakni, nedves helyen szalmával betakarni, mignem egy hét múlva egészen megsárgulnak. Akkor czérnára kell fűzni és árnyékos, szellős helyre fölaggatni. Ha megszáradtak, néhány éjtszakára a' harmatra ki kell tenni; nappal pedig ismét megszárogatni, mignem megbarnulnak. Akkor le kell fűzni, csomókra rakni, és megnyomtatni. Minél régiebb a' dohány, annál jobb a' pipázásra. Használtatik pedig a' dohány a' pipázáson kívül az orrba fölshipákolásra is; de a' mi végett porrá töretik mesterség által, és tobák vagyis burnót nevet kap. E' végre szolgálnak külön fabrikák (gyárak); millyen tobácfabrikák vannak hazánkban is, p. o. Sopronyban.

Ila magvát akarod venni a' dohány-növénynek, a' legszebb szárazakat kell kiválogatni, 's arról is minden fattyu-hajtást és leveleket le kell szaggatni; az olyan aztán kihajt, virágzik és jó magvat ad 's a' melly Szent-Mihál-napra meg is érik. Egy köblös föld ad 2½ — 4 mázsa dohányt.

Komlót termeszteti olyan országokban hasznos, melyekben sok sört főznek. Nálunk nincs divathan, és igen sok munkát is kíván ez a' neme a' veteménynek, de a' mellyért aztán nagyon drága is az.

Sokkal fontosabb ránk nézve az olajnak termesztése. Némelly plántákat tehát a' jó magyar gazdának a' végett kell termeszteti, hogy olajat vehessen azoknak magvaiból a' téli estvéken mécs-égetésre: — mert az enni-való faolajat nálunk termeszteti nem lehet, és az csak fűszeres boltokból szerezhető meg. Azon végre immár szolgálnak a' tőknek, napra-forgónak, repczének, répának, kendernek magvaik. — De hogyan vihetni végbe, hogy a' mécs-olaj ne füstölögjön? Ezt megmutatja im ez az elbeszélés.

Csabára, melly az alföldön nagy roppant falu, nem rég egy új vendégfogadós került, — egy fiatal és iparkodó ember. Ez eljárván a' falubeli korcsmákat, azt találta, hogy a' téli estvéken mindenütt csunya füstölgő olaj-méccsel világítanak a'

borozó vendégeknek, kik az olaj' füstétől többnyire mindnyájan füladoztak és keheltek. Fogta ő, hogy elkészítette olaját, hogy nem füstölgött, és minden vendég öhozzája kezdett járni. Ennek az okos vendég-fogadósnak a' mestersege immár ezekben állott: az olajat, melyet maga üttetett az általa termesztett magvakból, tisztán tartotta üvegekben, ezeknek szájaikat is jól bedugván. Azután az olajat az égéshez még különösen is elkészítette. Vett egy ivó-poharat (glázlit), azt tele töltötte vízzel; a' vízben fölolvasztott annyi sót, a' mennyi benne fölolvadhatott. Ebbe a' sós vízbe mártogatta több ízben is a' mécsbélnek való pamutot, mindenkor a' bemártás után azt jól megszáritván. Most a' sós vizet egy kis meszelyes üvegbe töltötte, abba ugyanannyi olajat töltött, és ezeket jól összerázta és le hagyta ülepedni. Ez a' sós víz kivette az olajból mindazt, a' mi a' bűdös füstöt okozta volna. Az így megtisztított olajból töltött aztán a' mécsbe mindenkor, hozzá megmártott beleket is vett, 's olly tisztán égett mécsse, hogy legkevesebbet sem füstölgött. A' csabaiak jobban is szerettek Bálint mesternek olajmécsénél üldöggélni, mint a' többi fogadósnak gyertyáiknál. Haza vitték pedig a' hirt a' férfiak asszonyaiknak is, kiknek addigi mécsük a' füladozáson kívül még azt a' boszuságot is okozta, hogy az egész szobának falait befogta és meszelni kellett minduntalan. Kaptak tehát az új korcsmárosnak mestersegén, tőle eltanulták, és szobájok' falai szép fejéren maradtak egész télen. Sőt a' mécseszel-gazdálkodást még többre is vitték annyiban, hogy ahhoz való bélnek a' drága pamut helyett hitvány ruharongyokat vagy szinte megszáritott béka-nyálat veltek.

Még úgy is el lehet venni a' mécsolajnak füstölgését, hogy a' gerendából egy eczetbe mártott és gyöngén kipréselt spongyiadarabot lógassunk az asztal fölé. A' mécszet az épen irányában lógó spongyiának kell helyeztetni az asztalra, hogy a' spongyia az égő mécsből egy-két arasznyi távolságra essék. Az az eczeles spongyia magába szív minden ártalmas kigözölgést: csak-hogy naponként meg kell mosni és újra eczetbe mártva fölfüggeszteni.

Sokképen hasznos és természetstre méltó névszerént a' napra-forgó. Ennek levelei apródonként leszedve, a' marháknak alkalmas eleséget nyújtanak. Magvai olajat

is adnak nygan, még pedig jelest, csakhogy keveset, inkább lisztesek levén mint zsirosak; de főkép használhatók baromfi-tartásra, melly azok által hizik és kedvesizü lesz. Sőt táplálhatni azokkal sertést és juhot is. Szárai pedig levágatva és megszáritva tüzelő fául szolgálnak, jól égnek, és jeles lughamut adnak, mivel sok a sziksó bennök. — Két faja van pedig a' napra-forgónak; egyik az egyszerű, melly csak egy szárat hajt, másik az ágas, melly bokrosan hajt ágakat. Az utóbbi faj haszonra nézve becsesebb. Esztendőnként tavasszal ültetik magvát, egylábnyi távolságra egymástól, és kettő vetetik minden egy gödröcskébe. Egyéb ellensége nincsen, mint a' tartós esőzés.

Szántóföldek művelése körül még a' gazda arra vigyázzon általában, hogy semmi föld se heverjen. Mert nem a' termés rontja meg a' földet, hanem a' trágya nélkül hagyatás. Még a' gaz sem soványítja azt, ha alá-szántatik. A' learatott földbe tehát tüstént vethetsz p. o. kerek-répmagvat, vagy hajdinát, kölest, mohart, rep-czét st. eff.

B) A' retelekről.

A' rét a' szántóföldnek anyja. Minél derékebb a' rét, annál jobb eledele van a' baromnak, annál bővebben megtrágyáztathatik a' szántóföld, és annál gazdagabb az aratás.

Jó rét az, melly völgyes helyen és patakhöz vagy érhez közel fekszik, a' nélkül hogy azáltal elöntetnék, a' mellynek kövér földé vagyon és a' mellyen hasznos fűvek teremnek.

Ártanak a' rétnak a' kövek, bokrok, mellyeket tehát ki kell irtani; a' cserebogár-férgek, mellyeket szapanhamunak vagy más valami csipős szernek elhíntezésével kell elpusztítani; és a' vakandokok, mellyeknek lyukait a' turásnak széthányásával kell elrontani. — A' vakandokok' kiirtása végett javalt sokféle módok közül egyik az, hogy az ember minden fris turásba hal-kan valami bottal addig szurjon, míg csak a' bot vége a' földbe mehet. Ezen lynkból aztán a' botot igen csöndesen kell kihuzni, hogy be ne omoljék; a' lyukba pedig

magától porrá omlott (azaz oltatlan) meszet kell szinig hinteni, 's a' vakandok-turást egy ke vessé lábbal megnyomni. A' vakandok ezen turás alatt ismét visszamenvén, orrával a' lisztes mészbe érvén, attól azonnal megdöglük. Azt is tartják, hogy a' koriándromnak zöld levele vagy magva és fokhagyma is elüzi 's elveszti a' vakandokokat, ha lyukaikba tétetik.

A' kopasz helyeket a' réteken be kell hinteni vagy luczernai lóher-maggal, vagy fűmaggal, melly a' pajtában a' széna-kazalból kihull, vagy széna-polyvával.

Mellyitek emlékezik a' föntebb már megírottakból: a' rétekre millyen trágyát kell hordani és mikor? Hát azt ki mondja meg, mi a' sarju?

Mellyek pedig a' szénát, sarjut pótoló füvek? Ilyenek a' lóhernek sokféle nemei, különösen a' luczernai lóher, aztán a' baltaczim, a' bükköny vagy lednek, hajdina a' birkáknak; varju-borsó, vad-lencse, köles a' marháknak; mohar lovaknak, csalán, repcze, gyöngé kukoricza és zab, burgonya, répa stb.

Hogyan kell bänni p. o. lóherrel, ha azt természeteni akarjuk? Lóhernek megporhanyult föld kell: mi végre, ha pusztán állott földbe akarnók azt vetni, előbb az illy földet burgonyának beleültetése által kellene jól megporhanyítani. Ősszel meg kell trágyázni és megszántani, tavasszal a' vetés előtt ismét megszántani és boronálni, és úgy elvetni április' vége felé. Egy mérős földhöz hat font luczerna-mag kívántatik. A' magvat zabbal elegyítve kell elvetni és beboronálni. Ha megerősödött a' lóher, és már az elszáradástól nem félhetni, akkor a' zabot le kell kaszálni. Első esztendőben a' lóher csak egyszer kaszálhatni. A' pusztán maradt helyeket másik április' végén újra be kell vetni maggal. Télen, ha megtrágyáztatik, igen szereti.

Hogyan pótolhatni a' széna' hiját gyöngé zabbal? Vesd el a' földet zabbal darabonként, úgy hogy az egyik darab ma, a' másik két hét múlva, a' harmadik négy hét múlva vettessék el, még pedig sűrűbben mint egyébkor. Így ha jó ideje jár, május' utóján már egy lányi magasságra felnő. Akkor azt a' harmadrészt, melly legelőször vettetett el, lekaszálhatni kicsinyenként, 's mire a' második és harmadik harmadrészre kerül a' sor, akkorra azok is olly nagyra nőnek. 'S azalatt, míg a' sor

egyét kerül, az első harmadrész ismét akkorára nő, hogy kaszálhatni. De ha háromszor akarunk kaszálni, olyankor kell a' kaszálást elkezdeni, míg még a' zab szárba nem indul, különben nem érhetjük el célunkat.

Kaszálni a' rétet akkor kell, mikor a' füvek legjobban virágoznak. Az első kaszálási füből lesz az agg széna (vagy anyaszéna), a' 2-dik és 3-dik kaszálásból lesz a' sarju. A' széna betakarítása körül fő gond arra fordítassék, hogy az jól megszáradva, nem is harmatosan vitessék pajtába vagy kazalba; mert máskülönben megfűlik és a' marhának egészségtelenné válik. — Mire kelljen vigyázni a' szénának kazalba-rakása körül, lásd: VII. rész, 121, 13). Egyébiránt ahhoz különös ügyesség és hozzá-értés kívántatik, mellyet meg kellene tanulni minden jó gazdának.

C) A' kertekről.

1. A' veteményes kertek.

Veteményekhez kövér és porhanyu föld kell, és trágya bőségesen. Az ágyakat 4—5 lábnyi szélességre kell kicsinálni. A' veteményeket úgy alkalmaztasd, hogy a' magasabbak ne vessenek árnyékot az alacsonyakra. Mire nézve a' magasra növekedő plántákat éjszak felé rendeld, az alacsonyakat dél felé. Változtasd a' földet és a' magvakat esztendőnként; — nem különben a' trágyát is, úgyhogy majd juh-, majd szarvasmarha-ganéjét, majd pedig utca-földet hordj a' kertbe. Az ásást jó mélyen tegyed. Veteményes magvat pedig szerezzon minden gazda maga, a' legjelesebb plántákat választván ki e' végett.

Azon kerti vetemények, mellyek olcsóba és kevés munkába kerülnek, és a' mellyekből szép pénzt lehet árulni szegény embernek is, im a' következők: a' szelid és vad sáfrány, földi mogyoró, hagyma, ugorka, sárga-répa, borsó, spinát, spárga, petrezselyem, pasztinák, torma, zeller, paradicsomalma, saláta, a' káposztának sokféle neme és a' retek, mellyről az a' mondás, hogy reggel méreg, délben éték, estve orvosság.

A' veteményes kertnek ellenségei:

a) A' földi bolhák. Ezek ellen az a' jó tanács, hogy véleményezz korán. Így aztán, mire a' földi bolhák előjönnek, akkorra a' plánták erősek lesznek. Továbbá; hintsd meg az ágyakat vékonyan szalmás ganéjjal. Vagy: locsold az ágyakat leforrázott ürömmel és dohánynak levével. A' kertészek igen fogatosnak tartják azt a' vizet is, melyben burgonya főtt, és ha a' plánták nap ellen befödetnek.

b) A' hernyók. Ezeknek fészkeiket kell szorgalmasan fölkeresni, és úgy azokat elveszteni. A' földi giliszták' számára áss gödröcskéket, töltsd meg ló-ganéjjal; oda siet minden giliszta, és könnyen elpusztítható.

c) A' kerti csigák. Ezeket összezúzott, ujdont, égetett mészszel veszíthetni ki, ha a' föld azzal reggel-estve egy ideig meglintetik. Az apró csigákat rézcék is felfaldozzák. Ha jól laktak, vizre kell a' rézcéket hajtani, és úgy még mohóbban kapkodják a' csigákat. A' tüskésborz is pusztítja a' csigákat.

d) Kártékony gyermekek, baromfiak, vagy sertések. Ezek ellen szolgál az árok, és a' jól megtüskélt sövény-kerítés *)

Veteményes kertre pedig szert tehet minden gazdember, és keríthet magának kertecskét telkén, — ha másutt nem telnék, még udvarán is. A' mit ha nem cselekszik, az ő restsége az oka, ha a' zöltségemű jó eledelekben szükségét lát.

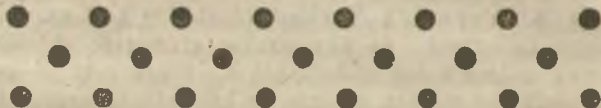
A' jó fiúk és lyánkák kérik szüléiket: engedjenek át nekik a' háznál egy kis telket, melyet ők birhasanak, és tetszésük szerint munkálhassanak, rendezhessenek. Okos szülék pedig ezt meg fogják engedni; tudván, hogy gyermekeik csak így láthatják saját kezeik' munkájának gyümölcsét, a' miuek aztán a' gyermekek örülnek, azt becsülik, és azon tanulják becsülni 's kimélni a' más ember' fáradságának gyümölcsét is. 'S mindez a' jó nevelésre nagy nyereség.

2. A' káposztás kertek.

Ezeket lapos és szabad helyre kell rendelni, és a' házaktól, hol t. i. a' hernyók tartózkodni szoktak, mi-

*) Lásd: VII. rész, III. B. szám.

nél távolabb. A' hernyók' eltávoztatása végett a' kertészek azt is ajánlják, hogy a' káposzta-ágyat vesse be az ember körös-körül kendermaggal. A' földét jól meg kell trágyázni. A' plántákat féllábnyi mélységre és egymástól másfél lábnyi messzeségre kell ültetni, és nem egymás mellé egyenes lineában minden rendet, hanem ilyen módon:

Az elültetést mindenkor eső után és estve kell végbevenni. Ha pedig az esőt elvárni nem lehetne, olyankor a' gödröcskéket előre meg kell öntözni vízzel, és azután kell ültetni beléjük. Az ültetés után két óra múlva ismét öntözni kell. Minél fölebb nő a' plánta, annál magasabban kell annak szárát földdel megtölteni nagy hévségben. Mindennemű hernyók ellen pedig locsold meg a' káposztákat olyan vízzel, melyben friss vaj mosatott, és a' mely az állásban megbűzhödött.

Káposztás kertben eső után mindjárt járkálni nem jó; estve és reggel sem jó bele járni, hanem délben, hogy a' levelek le ne tördelessenek, és a' nedves föld keményre ne tiportassék. Csak azokat a' leveleket kell leszedni, melyek könnyen letörnek, millyenek p. o. a' sárgult levelek. A' zöld levelek a' káposzta' növéseére szükségesek. Igen korán tehát és kiméltlenül a' káposztaleveleket meg ne étesd marháiddal.

Miképen és mikor kelljen a' káposztát levágni, eltenni télre? azt otthon szüleitek' házában tanuljátok meg. Egyszer egy városi lány kis kertébe magvakat vásárolván a' boltban, többek között savanyu káposzta-magvat is kért elő a' boltostól. Mit mondatok ehhez? Beszéljétek el tehát, eleitől fogva, hogyan lesz a' savanyu káposzta?

3. A' gyümölcsös és fás kerlekről.

Ezekben leggazdaságosabb termesztetni: a' szilvát, cseresnyét, körtvényt és almát, mivel ezek olcsón

szerezhetők, hamar nőnek, kevés vesződséget kívánnak és egészséges gyümölcsöt adnak.

Nevelhetni pedig a' gyümölcs-fákat vagy gyökérről vagy magról, és a' vad törzsökbe-oltás által. Oltani fákat háromféleképen lehet: szemezés, párosítás és hasítékba-oltás által. Mindennek módját látásból kell megtanulni. Ültetni fákat késő ősszel kell, vagy korán tavasszal.

A' fákkal-bánás körül is fő dolog a' földüknek szorgalmas megmunkálása, és meghordása trágyával, vagy (a' mi még jobb) utcza-földdel. Ganéjlé fák' gyökerére ne folyjon. Sőt vannak gyümölcsfák, mellyek az állati ganéjtól ki is vesznek; minők: a' medgy-, baraczk-, körtvély-fa. Jó a' fákat készakarva néha meg is rázni, — mint ezt a' szelek is cselekszik: ez erősíti és termékenyebbé teszi azokat. Sőt a' diófáról azt tartják, hogy ha póznával jól megverik, bővebben terem.

Ellenségeik a' növendék élő-fáknak:

1) A' nagy téli hideg. Ez ellen csináld be azokat szalmával. Töveikre tipord rá jól a' havat. A' betakarás által nem férhetnek hozzájuk a' nyulak is, mellyek a' fácskák' gyöngye héjait megrágják.

2) Az erős szelek, mellyek ellen verj a' fák mellé karókat, és ezekhez kösd meg tágan a' fácskákat. De a' karókat úgy verd le, hogy se a' gyökereket, se az ágakat meg ne sértsék. A' dörzsölődés által okozott sérelmet kend be sárral.

3) A' kármiféle sebek, p. o. az ágak' lemetszéséskor. Azokat tehát gondosan be kell kenni és kötözni. Így kell tenni a' fattyu-hajtások' lemetszésekor is, mellyeket azonban le kell metélni kimélés nélkül.

4) A' bogarak, hernyók, hangyák, cserebogarak stb. ugymint a' mellyek a' fák' leveleit és virágait megemésztik. Eltávoztatásuk végett késő ősszel, teletszaka és korán tavasszal (míg a' hernyók ki nem kelnek) fészkeik leszedetnek és elégtetnek. Vagy: a' fákra rakj széllal estvéneként posztó- vagy gyapjuszövet-darabokat; reggel ellepve fogod azokat találni hernyók által, mellyek a' hideg és nedvesség ellen azon kirokkott posztó-darabokon kerestek menedéket; és így megöldöshetsz közülök naponként sok ezeret. — A' cserebogaraknak ellenök állani majdnem lehetetlen; azonban

fogyasztani azokat csakugyan hatalmunkban áll: p. o. ha azokat naponként déltájban a' fákról lerázzuk, vízzel töltött edénybe hányjuk, és azután kidöntve, kövekkel összezuzzuk. — Gyöngö fakkal még azt is tehetni hernyók ellen, hogy tekerjük derekukat körül olly madzaggal, mellyel kénesös hájban meghuztunk.

5) A' fák' vénségét meggyógyíthatni, ha az ágak' hegyei a' fák' derekaitól egy rőfnyire elvagdaltatnak, és ha derekaikról a' moh lenyesetik tompa késsel Mindez a' fákat megifjítja.

6) A' lepkek (pillék). A' kutyacseresnyének, más szóval: a' zelnice-medgyének van az a' különös tulajdonsága, hogy a' melly kertben az találatik, abból a' lepkeket az nemcsak elűzi, hanem el is veszi.

7) A' házi állatok, a' barmok, midőn a' fákhöz dörgölöznek, vagy zöld ágakat lerágnak; tyukok stb. Ezek ellen a' fákat jó kerítéssel kell mególtalmazni.

8) Végre ellenségei az élőfáknak gyakran a' vásott rossz gyermekek is, midőn a' fák' ágait gorombán letördelik vagy lehasítják, a' fák' héjait és kérgeit metélik, azokba betüket vésnek st. eff. Mindezek miatt pedig az ártatlan élő-fa megbetegszik, és elszárad idő előtt. En tehát az áldott élőfácskáknak mindenütt békét hagyok, és eszemben forgatom gyakorta ezt a' szép találós mesét:

Kikeletben megvidámit, nyári hévségben hivesít;

Ősszel gazdagít gyümölcsessel, télen szolgál tüzelővel.

Micsoda ez? — Az élőfa ez, mellyet mindenikünk valaha annyit természet, valamennyit akar. Sőt elkezdhetjük e' szép munkának gyakorlását (a' fáknak természetét) akár most mindjárt gyermekkorunkban. — Báden és Argau (svájci) tartományokban, ugy szinte hazánkban Trencsin vármegyében, a' Motesiczki urodalomban egy igen dicséretes szokás van, mellyet jó volna bevenni és követni minálunk is. Ottan t. i. minden legény tartozik ültetni legalább is három gyümölcsfát, és addig nem szabad neki megházasodnia, míg három általa ültetett gyümölcsfát föl nem mutathat. A' mi időnkben, mellyben az erdők olly igen fogyasztatnak, és a' tüzelő fa ollyan drága:

minden gazdának a' maga jólétéért kötelessége a' fával takarékosan bánni, és esztendőnként új-új fákat ültetni és szaporítani. Mert koránsem növekedik annyi élőfa esztendőnként, mint a' mennyi elfogy ugyan esztendőnként. De egyébiránt is kötelességünk gondoskodni azokról is, kik utánunk élni fognak.

Egykor egy atya így szólott fiához: „Nem örülsz-e annak, fiam, hogy annyi sokféle alma- és körtvélyfák vannak a' kertünkben, melyekről jó gyümölcsöt ehetünk?“ „Igen is — felele a' fiú — szép és jó dolog az; de kicsoda plántálta ezeket a' fákat?“ „A' mi nagyatyáink ültették ezeket — felele az atya — és ámbár ők még akkor azon kis fákraól kevés vagy éppen semmi gyümölcsöt sem kaptak; mégis örültek, hogy azok olly szépen megfoganzottak és növekedtek: — mert így gondolkodtak: majd maradékaink hasznukat fogják venni, 's bőven szedhetik rólok a' gyümölcsöt, és hálákat adnak az Istennek, hogy gyümölcsfákat ültettünk e' kertben. Valljon nem szépen gondolkodtak-e a' mi nagyatyáink? és nem méltó-e, hogy emlékeztöket még most is tiszteletben tartsuk, midőn ők már a' mennyeknek országában veszik az Istentől szorgalmuk' jutalmát? Látod, kedves fiam: ők szerzették és hagyták nekünk ezt a' házat, kertet; kövesd tehát, kedves fiam, az ő példájokat, ugy még késő maradékaid is áldani fognak tégedet. -- De a' magad hasznáért is tartsd meg ezt a' kis versecskét:

Bármily kicsiny fundusocskád,
Ültess te arra szép fácskát;
Ápolgassz szorgalmasan,
Megjutalmaz bizonyosan.“*)

Névszerént a' házak elejét közakarattal be kellene fákkal ültetni utczahosszanta minden faluban. Az illy fasor erős védfalul szolgál tüzi veszély' idején; de más-ként is a' falut igen-igen diszesíti. Hol tudtok illy fákkal beültetett ékes falut? — Hát azt tudjátok-e, hogy, mikor valamelly ház eladatik, mindenik gyümölcsfának becse egy arany szokott lenni?

*) Még ide valót láss: VII. rész. 85. sz.

Tüzelésre és épületekhez mellyik fákat lehet legkönnyebben és leghamarább termesztetni? A' fűzfát, eperfát, nyírfát és bodzafát. Fűzfák' neme a' nyárfa is.

Hogyan kell tehát ezeket termesztetni? Csak egy zöld águkat kell a' földbe dugni. és azonnal meggyökereznek. E' végre tehát fél rőf mélységű gödröket kell ásni ősszel, és úgy hagyni telelszaka, hogy a' föld megporhanyuljon a' fagyon. Tavasszal aztán ezen nedves gödrökbe egy-két rőf hosszúságú és egy ujnyi vastag galyakat kell ledugdosni, a' felhánt földet töveikhez jól oda takarni és tömni, és támaszul melléjük egy karót szúrni. Vigyázni kell, hogy az elültetendő ágnak heja meg ne sértessék. Az első esztendőben a' tövön nőtt fattyuhajtásokat le kell nyesni, és 3 — 4 esztendeig ótalmazni kell a' fácskákat, hogy meg ne fagyjanak, és marhák hozzájok ne férkezzenek. **)

Az erdőtenyésztésnek tulajdon mestersége és tudománya vagyon, mellynek megtanulása végett, nagygazdák' és erdő-mesterek' számára, külön tanító intézet áll fön, hazánkban is egy helyen, Kis-Martonban.

D) A' szőlőművelésről.

Miképen plántáltatik a' szőlő? A' plántálásra rendelt helyen, egy ölnyi távolságra egymástól, két talp mélységű hosszas gödör ásatik ősszel levélhullás után vagy tavasszal, jóval fakadás előtt; a' jó fajú szőlőtőről levágott érett venyigék egymáshoz 3 — 4 hüvelknyire beültetletnek. Ha sovány a' föld, kövér gypcföldet rakni a' gödörbe igen hasznos. Betapostatván a' vesszőkkel berakott gödör, a' föld' színén fölülmaradt venyigék' végei két szemre megmetszetnek, és földdel beborítatnak annyira, hogy csak a' felsőbb szemecske legyen ki egy kevéssé. Ezen esztendőben az ültetés több ízben meggyomláztatik, egyszer kétszer sikéren megkapálta-

*) Ezen hasznos fák' ültetése és ápolása felől különös oktatást bocsátott széllel a' nagyméltóságú kir. helytartó tanács, mellyet, ha a' falu' ládájában feltalálni nem lehetne, újra kinyomtatva megolvashatni a' Tudományos Gyűjteményben, 1835. VIII-dik köt.

lik, és aratás felé a' föld egy kevésbé elkapartatik az ültetvényektől, késő ősszel pedig ismét befödetnek.

Miképen munkáltatnak az ültetvények a' második és utóbbi esztendőben? Korán tavasszal kinyitlatnak, és apró növéseik tövig lemetesznek. Tavaszon és nyáron át kétszer háromszor megkapáltatnak, ősszel pedig befödetnek. Hasonló módon műveltetnek az ültetvények a' harmadik esztendőben is azon különbséggel, hogy már ekkor meg is karóztatnak és megkötöztetnek a' töveik. A' negyedik esztendőben már az ültetvény' vesszői a' homlításra (bujtásra) alkalmasak lévén, egymástól harmadfél vagy három talpnnyira álló sorokban elhomlittatnak.

Hát a' megállapodott szőlőtövek körül minemű munkák fordulnak elő? A' metszés, nyitogatás vagy első kapálás, karózás, kötözés, bujtás; második 's harmadik kapálás, gyomlálás, trágyázás, szedés, karóhuzás, földés. (A' trágya a' bort sokasítja ugyan, de nem nemesíti). Látjátok ezekből, hogy a' szőlőműveléshez igen sokféle és szakadatlan munka kívántatik, és igaz az a' példabaszéd, hogy: „A' szőlő szolgát és nem urat szeret.”

A' borokkal-bánásnak módja a' pinczében a' következőkből áll:

1) Legyen elég mély és száraz pinczéd; tartsd azt tisztán, és ne tarts benne másféle dolgokat. A' tisztaságra vigyázz. Ha békák teremnek benne, pusztítsd azokat minden uton-módon; p. o. forrázd le fészkeiket, tapasztsz kulimázt lyukaikba, hintegess rutát széllel st. eff.

2) Töltsd boraidat jól elkészített, tisztán kimosott, kiforrázott és nem dohos hordókba; és míg a' must kiforr, hagyd a' hordókat egy arasznyira töltetlenül. Az új hordókat, minekelőtte bort töltenél beléjük, megforralt borsöprűvel kell megöblíteni, azt két napig benne is hagyván, és kívül zsirral bekenni, hogy meg ne penészedjenek. Kénfüstölőt (áinslágot) is kell nekik adni. Mindazáltal a' kénfüstölés veres boroknál ártalmas, és színüket elrontja. Azok körül tehát legjobb: a' tiszta hordót borral kiöblíteni.

3) Míg a' bor meg nem forr, addig a' hordó' lyukját csak gyöngén be földve kell tartani, és csak a' kiforrás után lehet az akonáját erősen becsinálni.

4) Az új bort februáriusban vagy márczius' elején (általában, míg a' szőlőtőkékben a' nedvesség meg nem indul), csöndes tiszta idővel és hold-tölte utáni napokban fejtsd le a' seprüről, kénfüstölőt adván a' hordóba (tizenkét akósra egy lat kénfüstölőt számítva).

5) A' másodszori lefejtésnek május' utóján, a' harmadszorinak augusztus' utóján kell véghezmenni szinte hold' töltén és csöndes idővel.

6) Második esztendőben a' bort ismét le kell fejtetni februáriusban és augusztus' végén; de akkor már csak fele kénfüstölőt kell adni. Harmadik esztendőben csak egyszer; utóbbi esztendőkben pedig egyszer sem kell lefejtetni, ha t. i. a' bor friss és tiszta, azaz: ha pohárba-töltéskor gyöngyözik.

7) Mindenkor a' javaborral kell a' borokat feltölteni, és a' hordókat mindig tele kell tartani. A' töltögetést pedig minden hétben egyszer meg kell tenni, 's ugyan akkor a' hordókat kívül is szépen megtörölgetni és megvizsgálni, nincs-e valami bajuk.

8) Arra is kell vigyázni, hogy a' hordók egyenesen álljanak a' gantnár- (csántér-) fákön.

9) Mihelyt a' hordó megürül, ha ajtaja nincsen, ki kell venni egyik fenekét, meg kell tisztogatni, és ha lehet, a' levegőn meg kell szárogatni; azután barna kénkövel jól megkénfüstölni; úgy befenekelni, jól bedugni és hives, de száraz helyre eltenni.

10) A' hordó nagyságát vagy az akók számát megtudhatni egy e' célra készült különös mértékkel: az akólópálczával, melyet, ha a' hordó tele van, rézsutt ütünk bele a' hordónak fenékszegleteig; ha pedig a' hordó nincsen tele, akkor függőlegesen alá a' fenékig, aztán hozzávetőleg ítélvén, mennyi lehet a' hordóban.

Tőkék közé sok másfélét ültetni ártalmas a' szőlőnek; kivált fános répát (fanczit, bunczit, koszmacskát). — A' boltokban árultatni szokott apró és öreg (vagy mazsola) szőlő különös neve a' szőlőnek, melly a' mi országunkban nem terem.

E) A' baromtartásról. *)

A' gazdálkodáshoz tartozó barmok és házi állatok leginkább ezek: a' ló, ökör, tehén, juh, kecske, sertés, tyúk, pulyka, galamb, méhek, selyembogarak, kutyák, macskák stb.

Fő dolog ez ágában a' mezei gazdálkodásnak az, hogy jó faju állatokat tartsunk. A' rossz fajt, leginkább a' jóval-párosítás **) által lehet nemesebbé tenni. Hogy pedig a' már jó faju állat ebben az állapotjában meg is maradjon állandóan mind maga mind ivadéka: jól tartására nagy gondot kell fordítani. Mert a' marha nem a' sok ételtől gyarapodik, hanem a' jó gondviseléstől és rendtartástól. Ide szolgálnak nevezet szerint a' következő szabályok:

a) Csak annyi állatot tarts, a' mennyit eltartani meggyőzesz. A' mit pedig tartasz, azt tápláld jó és elégséges eledellel, és annak idejében. Különösen jól és kedvére tartsd a' barmot akkor, mikor még csak újonnan jött a' világra, és még növendék, a' nagyobbbat pedig, mikor poczos és vemhes.

b) Néha-néha sőt is kell nyújtani a' házi állatoknak, és pedig száraz időben gyakortább, azaz: minden héten egyszer; nedves időben (kivált ha fűvön is jár még a' marha) ritkábban, azaz: minden harmadik hétben egyszer.

c) Legyen nekik alkalmas, világos és szellős istállólok, és mindenikféle állatoknak bizonyos álló helyök,

*) E' szakasz egyszersmind a' Természethistóriának pótlékul van szánva, mint a' VII. rész végén már megjegyeztetett, 184. szám.

**) Az állatok' párosodása körül előforduló magyar szók majdnem annyifélék, a' mennyi az állatfaj. P. o. a' madár-faj kotlik, a' hal ivik, a' szarvasmarha üzelkedik, a' ló sárlík, az ebek sorognak, a' sertés görget és kanoz stb. Fiaik' világra-hozásának (megszaporodásuknak) kifejezésére pedig im e' szók fordulnak elő: fiadzik, kölykezik, ontozik, ellik, borjuzik, csikózik, malacozik, fészken ül és költ stb.

mellyet változtatni nem kell. Lovak' helyére szarvasmarhákat állítani nem jó, mert azoknak nyavalyát szerez.

d) A' tisztaságra minden barom körül gondod legyen, és megvakard gyakorta nemcsak lovaiddat, hanem szarvasmarháidat is. Hogy pedig magok is dörögölzhessenek: szükség lenni a' legelőkön helylyel-közzel levert faoszlopoknak vagy élőfáknak. Tetvek ellen törj össze törökborsot ó hájjal, és ezzel dörzsöld be a' tetves helyeket a' marha' testén. Aztán marhák' óla fölött tyukülő ne legyen.

e) Barmaidat ne szidd, ne káromold, ne üsd-verd kiméletlenül; azután meg ne erőtesd, annál inkább ne kínozd, mert mindezt bánja az Isten, ki a' barmot is teremtetle, és előbb utóbb megver érette.

1. A' ló drágába kerül és fölötte sok nyavalyának is van kitéve; mire nézve úgy látszik, hogy lovat tartani, nem szegény gazdaembernek való. De ez az állat igen hasznos a' gazdaságban. Egy ló mindenkor megtehet annyit, mint két ökör. Ha a' gazda leginkább kanczákat tart, azok nevelhetnek neki csikókat, egy-egy ötöt, hatot, mellyekből szép pénzt vehet be, azonkívül járhat is rajtok 10 — 12 esztendeig. Ha pedig jelesvérű lovakat tud nevelni, kiállhat azokkal versenysuttatás végett esztendőnként a' pesti gyepre. *) Somogyban a' hetesire, Soprony vármegyében a' csepregire; és ha a' szerencse neki szolgál, nagy jutalmat nyerhet el. Nincs kitéve a' dögmirigynek, mint a' szarvasmarha. Mig él is, nagy hasznu állat, de holtá után is ad még hasznót a' gazdának. Husát ugyan (mellyet igen édesizűnek mondanak) a' mi országunkban megenni nem szokás; de hasznos a' bőre, mellyből készül a' bagariabőr; a' szőre, mellyel a' zsölleszékeket és derekaliákat tömők ki, különösen jó, ecseteknek (penszliknek); — első fogáival a' könyvkötők papirost simítanak; — farka' szőre hegedűhúrokra alkalmas. Szavát nyertetésnek szokás hívni. Keveset alszik, azt is állva. Tud menni lépve, ügetve, farkasügetve és vágatva vagy nyargalva. — Lófajok: a' magyar, német, török, angol, arab stb.

*) Ennek szép rajzát adja az 1835-diki Vándor, pesti nagy kalendárium.

A' lónevelésnek szabályai immár ezek:

1. Egy kanczát (más névvel szaporítót) sem kell addig meghágatni a' ménlóval (monyassal, csődörrel), mig nem teljes három esztendő elmúlt. Terhét a' ló 3 hét hiján egy álló esztendeig hordozza. Terhes (más szóval poczos, vemhes) lovat nem szabad zaklatni, ütni-verni, vele erőset huzatni vagy orron ütni, mert könnyen elvetélkedhetik. Ugyanazt okozhatja az is, ha erdőben vad almát találna enni. A' lecsikózás után meg kell várni az időt, mignem a' kancza sárlik, és csak akkor kell újra meghágatni. Ha kanczaszamarat ménló hág meg, abból öszvér lesz.

2. A' hágatásra legjobb a' téli időt vagy junius hónapot választani, mivel akkor az ellés olly időre esik, mellyben a' kanczát kimélni lehet.

3. Mikor a' kancza lecsikózott, fiát (vemhét) meg kell hinteni sóval, hogy nyálja és megszeresse; de a' csikóhoz épen nem kell nyulni. Az anyjának kenyeret és bort kell adni, és jó melegen betakarni.

4. A' csikót tizenkét nap mulva már meg lehet kínálni szénával, hadd egyék az anyjával.

5. Elválasztani a' csecstől 5 — 6 hónapos korában kell, — lassanként és nem egyszerre fogván el tőle a' tejet. És ilyenkor a' csikót nagyon kell ápolni, istállóban tartani, a' zablóba neki kevés szénát és abrakot tenni, itatni is egy hétig lisztel elegyített langyos vízzel, — hideg kutvízzel épen nem. Az anyjának tejét pedig mindennap jól ki kell fejni, 's ollyan mély vízbe nem kell vele menni, melly tölgyét érné.

6. A' csikó legjobban növekedik, ha a' legelőn maga keresi élelmét, hol egyszersmind kedvére ugrálhat, és testét gyakorolhatja. A' mindig istállón, és jászolhoz kötve nőtt csikónak lábai erőtlének lesznek. A' mezei legelésen kívül szecska és abrak is legyen a' csikó' eledele. Ha tizenkét foga van, azonnal adhatni neki a' zabot abrakul, eleintén naponként két itcze elegendő; utóbb esztendő koráig négy itcze. A' zabtól a' csikó' hús-a keményedik, egész teste erősödik és jobban nő. Minél apróbb a' szecska, annál könnyebben megemésztheti.

7. Sohasem kell csikókat hideg vízzel itatni. hanem álljon a' víz előbb egy ideig tiszta sajtárban az istállóban.

Jó vetni a' vízbe egy kis szénát is, hogy a' víz lágyuljon, és a' csikó mohón ne ihassék.

8. A' csikót 3 esztendősen korán tul már bizvást befoghatni hámba, vele mérsékelten és megerőtetés nélkül dolgoztatván. Ez jó tartás mellett jól csik neki, és testének kifejlesztésére kedvezően hat. És ő Istentől iga alá van teremtvé: hagyj szokjék ahhoz jó korán.

Megnövekedvén a' lovak, utóbb miről lehet megismerni, hogy hány esztendősek? Fogaikról, és pedig ilyenképen. A' lónak alul-fölül hat-hat kapafoga van, mellyek közül a' két középsőt harmadfél esztendősen korában kiveti, és ezen csikófogak helyett lófogai nőnek, 's ekkor harmadfüvesnek mondatik. Negyedfél esztendősen korában ismét kiveti a' lófogak' szomszédságában levőket, 's akkor negyedfüvesnek mondjuk. Ötödik esztendejében pedig a' két szélső fogát is kiváltja, és ekkor ötödfüvesnek mondjuk. Továbbá a' lófogak' közepében fekete színű gödröcskék vannak, mellyek időjártaival lassan-lassan elkopnak, ezen elkopásnak kisebb vagy nagyobb mértékéből ítéltetik meg a' lónak életideje, a' miben való ügyességet az ember tapasztalás által szerezheti meg. A' tavalyi csikót rugott vagy nyirett csikónak is hívják.

A' lovak' mekkoraságát hüvelykes marokkal szokás mérni. A' közönséges nagyságu ló tizenöt markos szokott lenni, 's azon alul, — magasságot értvén t. i.

Mennyi eleség kívántatik egy lónak kitartásához esztendőt át? Nyáron zöld takarmányon, napjában mintegy 40 fontot emészt meg egy ló. Ha pedig a' ló télen-nyáron istállón tartatik, tehát egy-egy ló naponként kapjon legalább is szénát tiz fontot, zabot nyolcz itczét, egy font szénával négy font fű állván sulyegyenben. Ha zab nincs, akkor széna kétannyi kell, azaz 18 — 20 fontnyi. Ha pedig csak szalmával tartatik, még több kell. Egy pár lónak tartásához egy esztendőre kívántatik 365-ször fiz font, azaz: 36 $\frac{1}{2}$ mázsa széna és 50 mérő zab. Katonáknál egy lóporczióba egy nyolczadmérő számítatik, és tiz font széna, mint egy sutrázs.

Mire kell vigyázni a' lovak körül a' rajtok menés közben? Egyarányos és középszerű sebességű menésre kell azokat szoktatni. Fölötte árt a' lovaknak, ha rajtok sebesen és messzire nyargalnak, és azokat homokban,

vagy hegynek zaklatják. Sok esetben az egyszeri erős meghajtás örökre elrontja és haszonvehetlenné teszi a' lovat. Ha kimelegedett a' ló, míg ki nem pihente magát, vízbe ne hajtsd, annál inkább meg ne itasd, mert olyankor a' tüdeje tele van levegővel, meg van melegedve, és fel van fuvódva. Ha aztán olyankor hideg víz éri: könnyen tüdőromlás következhetik belőle. Tehát várakozni kell az itatással egy jó fertály óráig, hadd hűljenek: és úgy kell adni mind enniök mind inniök. Általában a' lóállatot sohasem jó igen hideg vízzel itatni, hanem néhány óráig kell a' viznek az istállóban tiszta sajtárban állani, vagy legalább vessen az ember a' ló' vizitalába egy kevés szénát, hogy a' viz lágyuljon, és hogy a' lovak ne olly könnyen zabálhassanak meg. Ennek eltávoztatására az ivás közben többször is el kell a' lovakat a' víztől vonni. A' folyóvíz nekik legegészségesebb. Utón a' lónak több abrakot kell adni, mint egyébkor; de inkább többször és keveset egyszerre, mint ritkán és sokat, nehogy megzabáljon. Itatás előtt jó, egy marok szénát vetni eleikbe, úgy az itatás után is, minekelőtte az utolsó abrakot kapnák. — A' roszul vonót jobbra (rudasnak), a' jól huzót balra (nyergesnek) kell befogni. Ugyde vajjon melyik lovat szokás hívni rudasnak, ¹⁾ melyiket nyergesnek? ²⁾ Aztán: merre van tőled, ¹⁾ merre hozzád? ²⁾

Mire kell vigyázni a' lópatkólásban? Hogy a' lovak igen sokszor ne patkóltassanak, vagy sokáig patkólatlan ne maradjanak, vagy a' körmük ne ráspoltassék 's igen mélyen ki ne vájassék. Továbbá, hogy a' patkó a' ló' lábára jól ráalkalmaztatott legyen, és illendő vigyázással üttessék föl, és igen melegen rá ne próbáltassék. — Lóról az a' példabeszéd, hogy annak csak egy lába van.

Lovakkal hogyan kell bánni istállóban?

1. Nem a' fölösleg abrak kövériti meg a' lovakat, hanem a' mértékletes abrak, és az etetésben való jó rendtartás. Ha a' ló egy óráig evett, és egy vagy két abrak után egy kevés széna is adatott neki: akkor egy fél óracskaig evés nélkül kell hagyni, azután itatni. Hogy a' jó-

1) Az ülő kocsisnak jobb kéz felől esőt.

2) Az ülő kocsisnak bal kéz felől esőt?

kedvű lovak a' hivalkodásnak és nem-evésnek üres órái alatt egy vagy más rossz szokást magokra ne vegyenek: kell ottan-ottan egy kevés szénát eleikbe tenni, a' mivel magokat mulathassák.

2. A' zablónak és saráglyának mindenkor tisztának kell lenni. A' zabot és szénát is mindenkor jól meg kell portól, toltól 's más szeméttől tisztítani; egyébként a' por és sár, mellyet megennének, nekik veszedelmes nyavalyákat okozhatna. Az istálló' gerendáit és falait a' pókoktól és hálóiktól gyakorta meg kell tisztogatni. Név szerint nagy veszedelmére van lónak a' vaj, zsir és akármiféle kövérség. A' vizet sem iszsza meg, ha csak legkevesebbé zsiros edényben nyujtatik is.

3. A' rendszerinti vakarás és tisztogatás fele abrakjok a' lovaknak. Lábaikat is jól meg kell kefélni, és spongyiával megmosni olyankor, mikor melegök nincsen. Szemeiket is gyakorta ki kell mosni hideg vízzel.

4. Ha a' lovak mélyen állanak a' ganéjban, lábaik meginpókosodnak, vagy másképp elromlanak. Az istállót tehát mindenkor tisztán és szárazon kell tartani. Kipadlózva úgy legyen az istálló, hogy a' padlók között a' vizelet leszivároghasson, vagy a' lovak' első lábai alatt a' padlók kevéssé magasabbra álljanak, és így a' vizelet e' padlókról önként elfolyhasson.

Hogyan kell bántani lovakkal a' jó kocsisnak? A' jó kocsis egyarányos menésre szoktatja a' lovakat; nem hajt cigányosan, azaz: majd lóvesztében, majd mászkálva; ut-csavaruláson, lejtős helyen 's hidon nem hajt sebesen, sem a' lovakat meg nem csapja, hajt a' faluban és városon végig folyvást és készakarva, hogy a' kocsi-kerekeket kipróbálja, és ha valami kocsiból törni akar, törjön inkább a' faluban, mint utczen.

A' minden pásztor nélkül szétkószáló lovakat bitang-lovaknak szokás hívni. A' pásztori őrizet alatt legelő rideg lócsorda ménesnek nevezetik.

Van-e valami titkos szer, a' mivel a' lovakat mindig egészségesen és kövéren lehet megtartani? Illyen szer, az itt előadott velök bánás; ennél egyéb titka ennek a' mesterségnek nincsen. Legfőlebb is még, ha néha az abrak közé egy kevés megszáritott csallánmagnak porát elegyíted, mellyet nyáron e' végre beszerezhatsz és eltéve tarthatsz.

A' tatos lovakról való beszéd hitvány mese, mert tatos lovak nincsenek. Az is hiábavaló mese, hogy a' lovak, mikor hirtelen megijednek, lelket látnának.

II. A' számar (csacsi) leginkább hegyes vidékeken hasznos, terhek' hordására. Igen buta és rest állat. Bőre kemény, azért az ostortól nem fél, és azzal nem is indíthatni meg a' gyorsabban menésre; hanem ha fülét nyakának negyedik forgó csontjánál kulcsvéggel vagy más effélével csiklandozza a' rajtaülő, akkor tüstént futásnak indul. Tartani olcsóba kerül, mert akármi rosz gizzel-gazzal beéri. Teje könnyű és némelly nyavalyákban orvosság. Elél husz esztendeig. Husát mi nem eszszük meg. Bőreből készül a' pergamen. Illy hasznos állat levén a' számar: goromba gyermekek annak nevére nem helyesen csufolják el egymást és másokat. — Az orvosok és természetvizsgálók az ő próbatételeikhez ezt a' szegény állatot szokták használni és a' kutyát.

A' kanczaszamártól, mén ló' meghágása után lesz az öszvér, melly a' teher hordozásra hasonlóképen igen alkalmas; de a' mellyet nálunk csak uraságok' majorházai körül láthatni. Ellenben Spanyolországban olly nagy divatban vannak, hogy fényes hintók eleibe is fogatnak. Öszvér nem szaporít.

III. A' szarvasmarhák a' leghasznosabb állatok a' gazdaságban, mivel nemcsak teher-húzásra és trágya-csinálásra használhatók, hanem tej-házalékkal, jóízű husokkal, sőt bőreikkel is szolgálnak. Ha elkorosodnak, azaz: kilencz-tíz esztendő korukban meg is lehet azokat hizlalni, és drága pénzen eladni. A' meghizlalt szarvas-marhákat göbölőknek szokás hívni, vagy sörékeknek.

A' szarvasmarhák' élet idejét hogyan lehet megismerni? Fogaikról. Tudniillik nekik világra-jöttökor az alsó állukban nyolcz kapafoguk van, mellyek közül a' két középsőt másfél esztendő korukban váltják ki, a' két mellette valót harmadfüves korukban, a' hátra levő 4 foguk közül pedig kettőt a' negyedik, kettőt az ötödik esztendejükben. Továbbá életidejük a' fogaknak kopásából ítéltetik meg. Ugy nem különben, ha szarvaik egészen megtisztulnak, és az azoknak hegyén evő gombforma csont leválik. Mégis: a' tehénnek szar-

va' tövén minden öt - öt éve' multával egyegy karika képeződik. Élélnek pedig 30 és több esztendeig is. Kérrőző állatoknak felső állukban fogaik nincsenek.

Mit kell tudni a' szarvasmarhák' párosodásáról? Jöllehet már másfél esztendő's korukban párosodhatuának: mindazáltal jobb azt nekik csak harmadik esztendejökben engedni meg. Hordozza pedig a' tehén az ő vemhét 41 hétig.

Mire vigyáz a' jó gazda a' szarvasmarhák' étetésében? Tudnia kell, hogy zöld takarmányt mindig többet emészthetnek meg, mint szárazat. Zöldet napjában egyegy marha megemészt 70 — 100 fontot, szárazat pedig (teletszaka t. i.) 20 — 40 fontot. Ha azt akarod, hogy ízeket ne hagyjanak, tehát egyszerre keveset légy jásszolyukba; mert ha sokat tészesz, orrpárájok átjárja 's aztán nem eszik meg. Ha pedig a' szalmát szeckának megmetszve teszed cleikbe, akkor épen semmi ízékök sem marad. Egyszerre hirtelen se zöld takarmányról szárazra, se szárazról zöldre nem kell fogni a' marhákat: hanem megközletve, és aprónként általmenvén egyik féléről a' másikra. Telelés folytában naponként meg kell a' marhákat kevéssé a' szabadon jártatni, a' mi p. o. itatáskor a' kuthoz kieresztés által történhetik meg; csak-hogy a' kut körül jég ne legyen, mellyen eleshetnének, és vagy lábuk kitörhetnék vagy elvetélekedhetnének.

Miről tudod meg, ha marhádnak valami nyavalyája esik? Ha bög, nyughatatlan, ha félre vagy hátra tekintget, ha fölkelni nem akar, ha szemei zavarosak, fülei hidegek és lekonyultak, orra száraz és igen meleg vagy belül sebes, hólyagos, ha nyála foly, szőre borzas, ha az clötte levő takarmánytól (vagy abraktól) messze félre áll, ha fejét szomoruan leereszti, horpasza jár mint a' fuvó, ha lépéseiben botorkál és restebben men mint máskor szokott.

Mit tevő legyen ilyenkor a' gazda? Azonnal hagyjon fel a' rajta dolgozással, és semmi kemény eledelt neki ne nyujtson. Azután siessen. és menjen el — ne ám a' papi szentelt eszközökhöz, ne is a' hóhérhoz. hanem az olyan marha-gyógyítóhoz. ki a' vidéken legghiresebb, bár nem a' legolcsóbbik is; beszélje meg neki barmának baját körülállásosan, kérjen tőle tanácsot, és kövesse azt pontosan. Így p. o. midőn a' marha felfu-

vódott, önts a' torkába meszes vizet, vagy: végy fél maroknyi keménymagot, törd meg mozsárban, és egy messzely pálinkával összeelegyítve öntsd be a' marhának, — ezt az adagot fél óránként többször ismételvén. Azonban a' marhát lassan járkáltatni kell, és midőn áll, gyomrát erősen dörzsölni két felől szalmacsutakkal. Egyszermind jó tenni a' marha' szájába egy vastag botot, ennek végeit a' szarvakhoz kötvén, hogy a' szelek fölé kitolulhassanak. Legvégső szer volna: a' marha' gyomrán, bal felől, vékony vasu késsel szurást tenni, a szurába nádesapot dugván. De ehhez ügyes ember kívántatik. — Minden esetre jó tartani a' háznál baromorvosló könyvet is. *)

A' bikától függvén a' jó marhák' tenyésztése, szükséges, hogy az derék, ép, egészséges állat legyen, és jól tartassék. Hogy fölötte szilaj ne legyen, kiesiny korától fogva kell szoktatni szelidségre simogatás, cizirókálás és nyájas beszéd által. A' hágatásra csak két esztendő korától fogva négyig kell használni, azon túl e' végre nem alkalmas, és meg kell hizlalni 's levágni. Leghajlandóbb pedig a' bika a' hágasra: reggel étetés előtt, délben és estve az étel' megemésztése után. Az üzekedni akaró tehenet tehát ilyenkor kell bocsátani a' bika eleibe.

Ugyde miről ismered meg, hogy a' tehen üzelkedni akar? Ha nyughatatlanul ide 's tova tekintget, toppogat, nem fekszik le, nem akar enni, ha minduntalan lóg, bökö, ha az itatáskor szeles, jókedvű, bátor, más marhának utána fut és ráugrik.

Ökröt a' bika-borjuból hat hetes korában kell csinálni kiherelés által. Az ökörtinót három vagy négy esztendő kora előtt nem kell befogni járomba. Az igába és munkára-szoktatáskor mind eleikbe mind utánok két két öregebb ökröt kell befogni. (Az ökör hány esztendő korában vénül el, és lészen a' munkára alkalmatlan: mondd meg a' föntebbiekből? Akkor aztán mit kell vele tenni? — Merre van hajsza? Merre osále?)

*) Illyen olcsó könyv p. o. im ez: „A' házi állatok nyavalyáiról, szerzette Balásházy János. Pesten, 1833 “

A' marha' felfuvódásáról oktatást ad az 1841-diki Mezei Naptár. l. 34.

A' tehén elmulthatatlanul szükséges állat a' gazdaháznál. Sok hasznán kívül vonós marhául is élhetni vele, mint ezt tenni a' külföldön igen közönséges szokás. De a' jó tehénnek vásárlásában nagy vigyázat kívántatik. A' jó tehénnek tulajdonságai immár ezek:

1. A szembetűnő nagyság és fiatalság. A' kilencz esztendőn fölül való tehén immár nem jó.

2. A' nagy és alánchezedő has, derék tölgy és teli vastag tejes erek.

3. Az ösztövérség és soványság, mert a' kövér tehén kevés tejet szokott adni, és ritkán is borjuzik.

4. Hosszu nyak és hosszú fark.

5. Jó és sok tej, azaz: napjában adjon három pintet, hogy minden héten lehessen belőle egykét font vajat csinálni. — Pásztortól és molnártól szegény embernek marhát vásárolni nem tanácsos: találjátok el, vajjon miért?

Miről lehet megtudni, megüzekedett-e a' tehén, és fogott-e fiat? Ezt némellyek szerint imigyen tudhatni meg. Vagy egy üveg poharat, tölts bele 2 — 3 ujjnyi magasságra vizet, melybe önts a' tehénnek most fejt tejből. Ha a' tejcsepp a' viz' fenekére szépen leül, tehát van borju a' tehénben, ha pedig szétfolyik a' viznek színén, tehát nincsen. De bizonyosképen mégis csak úgy lehet azt észrevenni, ha a' hasa vastagodik, ha abban valami mozgást lehet tapasztalni, és ha mikor megtapogattatik, visszanéz és odább farol.

Mire kell vigyázni, mikor a' tehén megüzekedett? Adj neki akkor valamivel jobbaeska eledelt, mint máskor. A' bűdös takarmánytól és fagyott torzsától könnyen elvetélkedhetik. Ártalmas eledel tehénnek a' hőle, repcze és főleg a' csiksás, melyeket tehát gazdának ismerni kell. Őrizd a' taszítástól, megnyomatástól, böketéstől, eleséstől, mert ezek miatt is elvetélkedhetik. Ne hagyj erősen futkozni. Öt héttel az előtt fejtését is hagyasd abba, reggel fejtén meg utólszor, mivel ez által azt tartják eszközölhetni, hogy aztán a' tehén nappal borjuzik le.

Miről tudod meg, hogy már közel van az ellés' órája? Arról, ha a' tehén' tölgye tele van és fölpuftadt, ha a' vékonya nagyon le van szakadva. Bögést is tesz ilyenkor a' marha.

Elléskor hogyan kell bánni a' tehénnel? Menj be az istállóba, betevén az ajtót magad után. (Rendszerint a' két első lábak és a' fej jönnek ki először). Ha nehéz ellése van a' tehénnek, fűcskendezz az orrába egy kevés bort, azután fogd be az orrát, és simogasd a' hasát gyöngédeden alá felé. Vagy: dugj hat-hét vereshagymát a' torkába annyira, hogy le kellessen nyelnie azokat. Ha a' borju burokban jő a' világra, mesd ki abból azonnal, nehogy megfúladjon, kösd el a' borjut, mihelyt az anyja lenyalta, távol az anyjától. Sóval meg ne hintsd, mert akkor megkoszosodik. Ne fejd ki a' tölgyét ellés után, mert az első tej nagyon hasznos a' borjunak. A' mit mégis a' borju elszopni nem győz ekkor, azt fejd ki, és add az anyjának moslékul. Szemes eledelet se az ellés előtt, se utána ne adj a' tehénnek (mert az benne szorulást és hevülést okoz), hanem adj neki olyankor jó sarjut, lóherét, burgonyát, zöld zabot, meleg moslékot. Ha a' tehén holt borjut ellett, ki kell a' tölgyét valamelly más borjuval szopatni. Hogy pedig ezt a' tehén megengedje, a' szopó borjura a' döglöttnek bőrét kell ráadni.

Rugdosó tehenet nem veréssel, hanem simogatással és szépségesen kell megszelidíteni. Azt tartják, hogy a' rugdosó tehén bizonyosan vesztleg fog állani, ha keresztcsontjára hideg vízbe mártott vászon terítetik. Probán válik el ez is.

Hogyan kell azon segíteni, ha a' tehén vagy semmi tejet sem ad, vagy rosztat, kéket, pirosat? Ha tejét a' tehén le nem adja, annak többnyire az az oka, a' ki vele bánik. A' rossz eledel, a' nyaláncságokra szoktatás, és a' fejésben való restség: ezek okozzák ezt a' fogyatkozást, nem pedig a' boszorkányok. Fejj tehát rendszerint bizonyos időben, szaporán és egymásután, az utolsó cseppig kifejvén minden csecsét, mert ha ezt elmulasztod, a' tehén' tölgye megkeményedik, a' tej vérbe, husba vonódik, és végre egészen is elapad. A' megkeményedett tölgyet leforrázott csávai fehér földdel *) kell be-

*) Csáva németül Stob, egy német falu felső Soprony vármegyében. Ennek határa termi legbővebben ezt a' fehér föld-nemet, melyet a' csávaiak mindenfelé elhordoznak. Veszik az asszonyok házkenéshez, de van neki orvosi ereje is.

kenni. Kékes tejet a' vén tehenek szoktak adni. Kékes tej abból is lesz, ha a' tejtartó edények tisztátalanok, és végre némelly keserű és savanyu süvek is kékké teszik a' tejet. A' veres tejnek is több okai lehetnek, p. o. a' bezárt és megfűlt dohos levegő, mellyet tehát új levegőnek beboocsátása által meg kell frisíteni; a' menyét-harapás, a' tölgynek meggyúladása és valamelly belső sérelme, hideg vízben uszás; némelly növények és süvek is veressé teszik a' tejet, p. o. a' vad zeller, a' veres répa' levelei, és a' tölgyfának gyöngé növései. Ismertető jele: a' vizeletnek véres volta. A' sérelmes tölgyet gyengítő süvekkel kell burogatni, vagy sóttalan vajjal kengetni. Ha ez nem használna, törj és keverj össze egy font sót és egy fertály font salitromot, 's ebből adj a' téhennek naponként négyszer két-két kalánnyit lisztes moslékban. Vagyis: itass vele salitromos vizet, valamig a' véres hugyozás meg nem szűnik. — A' dagadt tölgyre nézve: forralj fel buza-korpát jó sörben, vess bele fris írósvaját, és mosd vele a' tölgyet melegen, de nem sütősen.

Némellykor a' tejnek rossz szaga is van. Ez onnét van, hogy olyankor a' tehenek nehéz-szagu süveket ettek, p. o. kaprot. A' repce szintén el is apasztja a' téhen' tölgyét. Némelly téhen maga is kiszopja tölgyét. Ez ellen gyurj pöpet (kását) minél vénebb és érettebb sajtból erős eczettel, és azzal kend be a' tölgyét: meg fogja utálni a' szopást. Vagy dugj a' két első lábai közé egy darab fát, mellynek végét lyukaszd ki, és a' beléje vont kötelet kösd a' téhennek szájához.

Egyébiránt a' ki sok tejet akar fejni, gyakran meg-itassa téhenét, gyakran sót tegyen élelme közé, és adjon neki kövér eledelt. A' gyökér-nemű takarmány különösen jó a' tejelésre — Ha több fejős téhened is van, vedd külön mindeniknek tejét. Vannak tehenek, mellyek' tejét nehezen lehet megköpülni; az olyan tejet más téhenével együtt kell köpülni; — de jobb kiadni az oly téhenen.

A' szopó borju' nevelése körül im ezekre vigyázz. Szoptasd naponként háromszor, de egyszerre ne sokáig, — hogy meg ne zabáljon. Ha ez talál történni, 's a' borju' miatta megbetegszik: tégy egy pint vizbe négy maroknyi sót, adj neki abból minden fertály órában

egy kanállal. Ugy szoktasd továbbá, hogy anyja tölgyének csecseit rendében szopja. Ha valamely igen tejelő tehénnek tejét nem tudja mind kiszopni a' borju: ki kell azt a' tölgyet fejni, különben egyszerre elapad, és nem ad utóbb annyi tejet. Már szopós korában rá kell szoktatni a' borjut az edényből-evésre és ivásra. E' végre a' szoptatás' idején a' szopás előtt tölts valami kis edénybe tejet, tartsd eleibe, mártsd bele az egyik ujjodat, 's vidd a' szájhoz. Utóbb keverj közibe vizet, és végre adj neki tiszta vizet. Néemlykor — ha már a' borju néhány hetes — kevés jó füvet is kell eleibe tenni, ugy szinte néha egy kevés zabot is. Nem kell tovább szoptatni, mint legfőlebb 6—7 hétig; 's a' bikát addig kell kiherélni, míg még szopik.

Az elválasztott borjunak a' legjobbféle takarmányt és abrakot kell adni; ha pedig nedves és hideg füvet talált enni, azonnal száraz eledelt, szemet vagy korpát kell neki adni, — kivált ha hasa menne. Az istállóban kell az efféle borjukat tartani, 's a' legelőre ki nem bocsátani. Mindennap többször is meg kell a' borjut vakarcsálni 's tisztogatni. A' tavalyi borju rugott borjunak is neveztetik.

A' tejjel való gazdasszonykodást a' mi illeti, itt is a' legfőbb vigyázat a' tisztaságra fordítás-sék, hogy tiszta legyen hely és edény, melly a' tejnek van rendelve; és a' kezek, mellyek azzal bánnak. Fő-lözni tejet nem szabad ujjaiddal, hanem tiszta czin- vagy pléh-kanállal. Sokáig sem kell a' tejfölt a' tejen állani hagyni, mert másként keserü vaj lesz belőle. Köpüléskor, ha a' tejfől (tejszin) nehezen kel meg: tölts bele forró vizet, vagy vess a' köpübe vereshagyma-héjakat: és azonnal megkel a' nélkül, hogy rossz íze lenne. (Hagyd halljam, beszéld el, hogyan men végbe a' köpülés? Hát azt a' tejet minek hívjuk, melly köpüléskor az írósvaj-tól elvált?) — Ha édes tejet akarsz tartogatni több ideig is, hogy meg ne aludjék, forrald föl befedett edényben, és ugy állal akármeddig. — Ha a' tej megturósul selforraláskor: jele, hogy vagy tisztátalan edényben állott, vagy a' tehén már közelget a' leborjuzáshoz és teje többé nem éldelhető.

Tejből készítetik a' turó és sajt is; amaz aludt-ból, emez édesből. Az érett turóból, sóval kemény-

maggal összegyurva, lesz a' paraszt sajt. Ezt és a' turót hogyan csinálja a' gazdasszony; azt gondolnám, láttatok és tehát tudhatjátok is. Hanem az édes sajtnak csinálása módját alig tudja mindenitek; arra tehát ez a' kézi-könyv fog megtanítani titeket. Mihelyt kifejték a' tejet, azonnal üstbe töltik, melly alatt tűz ég. Mikor az kevéssé felmelegült, egy kalánnyi oltót öntenek közébe, és aztán mindaddig kavarják a' tűzön, míg nem a' tej öszszemen és megsűrűdik. Ekkor az összeállott tejet mély lyukacsos kalánnal kimerítik a' formába, 's abban mindaddig hagyják, míg nem a' savója leszivárgott 's úgy megszikkadt a' sajt, hogy egészen ki lehet venni a' formából. Ez meglevén, a' sajt sakéreggel körülvéve deszkára tétetik, tiszta ruhával befödetik, és megnyomtatlatik. Utóbb sós vízzel meg-megfőcskendeztetik a' sajt. — De mi az az oltó? Ez olly lé, melly készül, ha egy borjutyomrot apróra vagdalva jól besózasz, vízzel összeelegyítesz, és ezt rajta állani hagyod egy pár hétig.

A' bival-tenén csak mocsáros határokon diszlik; kényes és drága állat, és nem minden gazdának való. De sok, zsiros és jó tejet ad, hitvány szüleséggel kiteleltethető, és szörnyű sok trágyát csinál.

IV. A' juh gyapjas állat. Ennek számszerint hetven féle fajai vannak. P. o. a' magyar birka, a' spanyoljuh, arabiai juh, mellynek akkora farka van, hogy azt egy kis talyigán kell neki mindig húzni maga után; a' 3, 4, 5 — 8 szarvu birka, berbécs stb. Országunkban legközönségesebb faj a' magyar birka, az az: a' szarvatlan. Nagy hasznót hajt a' gazdának: fajzásával, husával, tejével, bőrével, trágyájával, de legkiváltképen gyapjújával.

A' juhok életidőjét fogaiknak növéséből imigyen tudhatni meg: elülről alsó állkapczáikban nyolcz tejfogaik vannak, mellyeknek két középsőit másfél esztendő korukban, a' mellette valókat harmadfüves korukban, az ezek mellett levőket negyedfüves korukban hullatják ki, és azok helyett nagyobb, erősebb fogaik nőnek, úgy hogy a' hatodik évökben minden fogak ujdón kinőttek és egyenlők. Ez ujdón nőtt fogak viszont a' hetedik és további éveken kezdenek vásni és töredezni. És ezen ki-

sebb-nagyobb vásásból, kopásból ítéltetik meg hozzávetőleg későbbben a' juhoknak életideje.

A' juhok a' párosodásra leginkább másfél esztendőskorukban lesznek alkalmatosak; a' gyöngébbek pedig még későbbben, azaz: harmad füves korukban. Egy-egy him (a' kos) 40 — 50 anyának is megfelel ugyan, de azért tanácsosabb 25 — 30 anyánál többet nem számítani egy-egy kosra. Az anyák 21 — 22 hétig hordozzák vemhőket. Egszerre csak egy vagy két kost kell a' juhok közé eresztetni, mert a' sok kos verekedéssel egymást megöli. Az ősz pedig ideje a' hágtásnak. — A' kiherélt kost ürünek szokás hívni, melly igen bizodalmas állat, és mind husa mind faggyuja különösen dicséretes.

A' him bárányokat hat hetes korukban kell kimetszeni, — ha azt akarjuk, hogy szépek és egészségesek legyenek — mindaddig kell azokat szopni hagyni, míg anyjaik újra meg nem üzekednek. A' szoptatás' időszaka legalább is 3 hónap. De jobb tovább is szoptatni 3 hónapnál, 4 — 4½ hónapig. Az egy esztendősk him bárányt toklyónak szokás hívni, a' nöstényt jerkének.

Nyáron a' juhokat legelőn szokás kitartani, télen pedig száraz takarmánnyal. Ilyenkor egy-egy birkára másfél font széna, és ugyanannyi tavaszi szalma kívántatik meg; vagy egy font széna és három font őszi buza-szalma. Ha tiszta szénán tartatnak, akkor két font a' napi mérték. Szeretik a' birkák a' gyökérnemű takarmányokat is összeaprózva, földes mocskaiktól megmosva és szecskával keverve. Ekkor kevesebb száraz takarmányt emésztenek meg. Bárányoknak és egy esztendősk birkáknak a' sarju nem egészséges, hanem azoknak jó széna kell. Juhok' teletetésére hasznosan lehet fordítani a' füz-, eger-, mogyoró- és nyírfagalyakat is megszáritva.

A' birkák' gyapjuja sűrűbben nő, ha a' megnyirés után azok iróval meglocsoltatnak. Egy birka, ha esztendőt át csak egyszer nyiretik, rendszerint három font gyapjut ad. (Itt a' harazsákokról szólhat a' tanító).

A' juhokkal-bánásnak egyéb módja és minden titka abban áll, hogy a' juh mértékletesen éljen, soha meg ne zabáljon semmi kövér eledeltől, mert az olly boldond állat, hogy mihelyt módját látja, halálra eszi vagy

iszsza magát. Azért legjobb azokat sovány legelőn tartani, vagy a' kövéren csak állatsutva, és őket vízzel mindenkor megkínálni, valahányszor az akolból kihajtatnak, hogy szomjuságukat oltsák és mocsárokból inni ne kívánjanak. Portól, forróságtól szorgalmasan kell ótalmazni azokat. Sőt nyujtani is szükséges minden hétben egyszer. Ugyan sós kézzel csálhatni ki azokat az akolból tüzi veszélykor is, előcsalván a' kolompot: mire nézve a' kolomp mindig az akolban tartassék és kéznél legyen.

A' beteg juhokat arról ismerhetni meg, ha zavaros szemök, lecsüggő fülek kedvetlen járásuk és lágy ganéjok van; ha nem látnak jól az evéshez, továbbá: ha a' gyapju alatt bőrük nem piros, ha a' gyapjujuk fehér és imitt-amott málik, vagy ha meggolyvásodnak. Melly jelek csak együttvéve jelentenek kórságot: egyenként véve nem bizonyos jelek.

Elég ennyit tanulnotok ez uttal a' juhokról. Mondjatok ti még más házi állatokat is, mellyek rendszerint együtt járnak a' juhokkal, és részint velök atyafiak is? Ezek a' kecskék. Ez az állat jó könnyű tejet ad: kivált mell-nyavalyákban használatost. Husa és faggyuja is haszonra fordítható. Tarthatja akármelly szegény ember, mivel mindent összerág és megesz, szinte a' бүrköt is, melly pedig minden más állatnak méreg. Kétszer ellik esztendőnként több fiat is, de csak kettőt képes fölnevelni. Terhét 20 hétig hordozza. Bakjának husa szaga miatt nem izletes. A' kecskefiat más néven így is szokás hívni: gödölye vagy gida. Árván maradt szopó gyermeket kecske-emplőkn helyesen fölnevelhetni.

V. A' sertés, vagyis a' disznó husával és zsirjával leginkább használatos. Sok fajai közül leghizodalmasabb a' chinai disznó, és az u. n. mangolicza faj*), mellyet a' kereskedők a' Törökország' szélein álló nagy tölgyfaerdőkből szállítanak. A' gazdaságban kétféle disznók különböztetnek meg: maglók és hízlalók. Amazokhoz számláltatnak: az emsék (göbék), malaczkok (koczák), südők, azaz 2 éves disznók, és a' kan; — eme-

*) Ez a' szó mangolicza ráczy nyelven van, és ezt teszi: kondor szűrű. Hát a' ziska disznót mellyitek tudja, micsoda?

zekhez az ártányok vagyis herélt kanok, és a' hizó vagy csak hizlalásra szánt többi disznók. Az emse már esztendő korában meggörög, malaczeit 16 — 17 hétig hordozza, és esztendőnként kétszer szadzik, — mindenkor többet egynél. De négynél többet nem kell meghagyni anyjok alatt, azokból is az erősebbeket hagyja meg a' gazda mának. Az emse annál jobb, minél több cse-cse van.

A' kan két esztendő korától fogva negyedikig haszonvethető a' kanozásra, azután csak hizlalásra alkalmas. Egy kan 15 — 20 emsének elégséges. A' kanmalaczkok fél éves, hetes korukban heréltetnek ki, és lesznek ártányokká. Serdülő malaczkoknak szemet is kell adni azért, hogy a' rágással farkas-fogaikat kitörhessék.

Sörtéseknek legfőbb nyavalyájok a' torok-gyík, mellyben el is döglenek sokan. Annak eltávolztatása végett óvni kellene azokat a' nyári forróságtól, és moslékjukba minden héten egy maroknyi bükfa-hamut kellene hinteni. Aztán ital' szükében soha ne legyenek, vizekre, tócsákra gyakran bocsátassanak, óljok és alomjok szárazon és tisztán tartassék, és legyen oszlopuk is, a' mellyhez dörgölözhessenek.

Nyúveket disznóból kivesztetni úgy kell, hogy az ember zöld málvaleveleknek kifacsart levét tölti a' sebbe, és ezt aztán oltott mésszel bekeni. A' mi pedig még bizonyosabb sikerű szer: adj ennie kenyérben vagy más ételében fehér nyárfaleveleket, vagy 3 szem babot.

Hizlalásra mindenkor ártányokat kell választani, és nem emsét, sem kant. A' kan azért nem jó o' végre, mivel görget, és nem hizik; mikor pedig leölik, nehéz szaga van a' husának. Az emse is hizlalás közben megindulhat a' görgésre, és nem hizik; vagy a' hidasban talál megmalacozni, és akkor megint nagy bajt és hátramaradást okoz. Ha mégis emsét akarsz választani; tehát, hogy meg ne induljon, előbb metszed ki ahhoz értő herélőkkel, millyenek p. o. májusban Stájerországból nálunk járnak. Másféle szerek a' megindulás ellen, a' miket hírlenek, többnyire hitvány babonaságok. — Hizlalni tanácsosabb háznál, mint hizlaltan vásárolni kövér disznót. A' piaczkon árus hizlalt disznókkal olly csalások gyakoroltatnak sokszor, hogy a' sertés valami mosléktól ideig nagyon kövérnek látszólag felfuvódik,

holott nem kövér valósággal. Hol pedig makkoltatásra alkalom van, ott kevés pénzért meg lehet hizlalni a' sertéseket. De hogy veszés ne történjék, olly embert kell fogadni kondásnak, ki a' kárt megtéríteni képes legyen.

Háznál hizlalásban arra kell ügyelni, hogy a' disznók' váluja tisztán tartassék, és az ételmaradvány benne meg ne savanyodjék. Mert a' disznó tisztátalan állat ugyan, de mégis tisztán kell vele bánni. És furcsa dolog, hogy épen ennek a' tisztátalan állatnak valamelly részével élünk mégis a' tisztogatásra: vajjon mije az a' disznónak? *) Vigyázni kell továbbá, hogy alomjok száraz legyen; erős hidegtől óva maradjanak; az enniük adásban rend és mérték tartassék. Napjában adhatni nekik 3-szor, vagy (ha jó étkesek) csak kétszer, de nagy adagokban, hogy jól lakjanak. Mellyre aztán elhevernek, és épen a' heverés közben hiznak. Vizük azonban mindig legyen. Hizlalás kezdetén lehet azokkal tököt és burgonyát is étetni korpával, hogy meghúsosodjanak. Aztán kell következtetni (nem hirtelen menvén át) a' szemetétést. A' kukoricza legjobban hizlal, de jól kiszáradt legyen, különben elvásítja a' sertés' fogát. — Ha a' sertés nem eszik jó izüen, tehát ételére, hetenként kétszer, egy-egy késhegynyi porrá tört piskolczot lehet hinteni és adni: a' mi aztán étkessé teszi, és hizását egyébként is hamarítja. De a' rossz-evő disznót legtanácsosabb leölni, mert arra az eleség hiába vesztegettetik. Hét mérő szemmel tíz hét alatt alkalmasan meghizlalhatni egy disznót. Megöléskor legjobb a' disznót forró vízben megkopasztani, miután előre a' szőrt apróra törölt gyántával behinteztük; úgy aztán egyszer szalmatüz-lánggal kell megfuttatni.

Teletteni disznókat, vagy gyökér-takarmánnyal lehet, vagy polyvával, mellyet megforráznak, és korpával összekevernek; vagy pálinka- és sörmoslékkal. Vigyázni kell leginkább a' moslék körül arra, hogy az réz-edényben (vasfazékban) sokáig ne álljon, mert az ollyan mosléktól a' disznók megdöglenek.

*) A' sertéje.

A' disznók csunya állatok, hamar harapnak, saját fiaikat is megeszik néha; azért nagyon féltetni és óvni kell tőlök a' kisdedeket. Zsidók és törökök nem eszik meg husát: vajjon mi okból nem?

VI. A' baromfiak' vagy majorság' tenyésztése körül általában minden ide tartozó házi állatokra nézve figyelmet érdemel az ő szokott nyavalyájok, a' pip, mellyben olly sokan eldöglenek. Ez nem egyéb, mint az orr' lyukainak bedugulása. Hogy ebbe ne essenek, ügyelni kell főképen arra, hogy a' viztartó edények mindig tisztán tartassanak, friss vízzel gyakorta megtöltessenek, és a' meleg napokban állott és eláporodott vizet inni a' baromfiak soha ne kénytelenítenessenek. Jó a' válujokban mindig kakukfüvet is tartani, mellyről igyanak. Ha pedig már pipjek vagyon: a' nyelvök' hegyét kell megnézni, ha nincsen-e azon egy kis fehér bőrecske. Ha van, le kell azt körömmel csipni, a' helyét be kell hinteni hamuval, és azután borsot vajjal elegyítve be kell nekik adni. Vagy: kend és dörgöld jól be egész fejüket a' baromfiaknak halzsirral. Róka ellen nyakukat a' baromfiaknak megkenhetni szurokkal, mellynek szagát a' róka nem szívelheti. — A' baromfiak tojásban hozzák világra fiaikat, mellyeknek kiköltésére midőn tüzet kapnak, kollósoknak neveztetnek. A' bűzhödt tojás' neve: záp-tojás vagy polozsna. — Baromfi-dög ellen vess válujokba annyi oltott meszet, mennyi az abban álló vizöket fehérré teszi.

1. A' lud vizes helyeken diszlik, mivel mindig szorajuzik. Hasznos a' gazdaságban: husa, tolla, zsirja, tojása, fajzása. Él füvel, gazzal, káposzta-levével, salátával, gyökerekkel, béka-lencsével. Elélhet tíz esztendeig. Mikor tollait hányja, és mikor megmelleztetik: különös kedvezést kíván. Mellezhetni május' elején, Jakabkor és Szent-Mihály felé. De nyakát és szárnya alatt való keskeny tollait eleven ludnak lemellezteni nem kell. Ollyankor zabot, árpát, vagy más szemes gabonát is kell neki adni. De egyébiránt is télen a' szemes eledel indítja meg tojásra a' ludat leghamarább. Egy lud tojik 9—20-at, mellyeken négy hétig ül, míg kikelnek. A' zсібákat (libákat) nem kell harmatban vagy hideg és jeges esőben mezőre bocsátani. A' ludak' ólját tisztán kell tartani. A' tetveket belőlök úgy üzhetni ki, ha eleven

kénesővel megkent fonal kötletik a' nyakukra. Nyáron lenmag- vagy fa-olajjal meg kell kenni füleiket, hogy apró bogarak azokba be ne mehessenek, és a' ludakat meg ne ölhessék. A' baromfiaknak, és így a' ludnak is, mindennemű férgeik' elűzésére szórj el ólaikba bűdös pörjét, melly elől minden férget. Vétkesen babonáskodik az olly gazdasszony, ki lopott szalmára és lopott deszkára ültet ludat, hogy többet tojjék. A' ki pedig ludakat hizlalni akar, kukoriczát vagy borsót adjon neki; a' vizébe (mellynek mindig kell állani a' lud előtt) tegyen jóféle homokot; a' kukoriczát pedig áztassa meg előre meleg vagy sós vízben. A' hizlalást hold újulásakor kell kezdeni (ha lehet), és folytatni legfőlebb 35 napig: melly időn túl a' lud nem hizik, hanem fogy; kivált ha már szája fejjéredik és szárnyai alatt kövérség — bibircsók is keletkeztek. Hizlalásra a' jércze-lud alkalmasabb, mint a' gunár. A' hizlalásnak helye sötét és meleg legyen. A' betetés előtt tépd ki a' lába között való tolaít. Tartsd pedig mindig tisztán.

Egyébiránt a' lud-tartás csak olly helyen diszlik, hol számukra külön legelő van, és vízfolyam is találkozik. Mert a' ludak után a' marha legelni nem szeret. És a' ludganéj sem haszonvehető. A' melly lud sokat tojik, az nem magnak való. Erről az állatról az a' mondas van, hogy ezt vagy amazt elfutotta a' lud-méreg.

2. A' kácsák (réczék) tókat, álló vizeket, posványokat szeretnek, mivel azokban találják fel eledelőket. Igen falánk állat a' kácsa. A' most kikelt kácsákat vízbe eresztelni, egy pár hétig veszedelmes. Táplálni kell ezeket tejfel, rozs- és árpalisztból készített kásával. Az öregebbeknek lósóska-magból is jó eledelt lehet keverni korpával. Husa becsesebb a' ludénál. Sem kácsának, sem ludnak tökmagot és kukoricza' hajtát enni ne hagyj, mert azoktól megdöglenek. A' kan réczét gácsérnak szokás hívni.

3. A' tyuk tojása kedvéért mindenütt tartatik, és elmulthatatlanul szükséges is. Megtojik pedig egy-egy tyuk esztendő át 50 — 70 tojást *). A' vele bánás im

*) Tikmony v. tyukmony hibásan mondatik tojás helyett.

e' következendőkben áll. A' tyuk-ólnak melegnek kell lenni. Legyenek benne ülőfák, mellyeket gyakran le kell tisztogatni. Az ól' padlata homokkal hintessék meg, és éjjel zárva tartassék. Továbbá a' tyukokat ocsúval, zabbal, zöldséggel, kenyérhéjjal, bogarakkal és férgekkel kell táplálni; de nem ám rozszzsal, sem árpával vagy kukoriczával, nem is bábbal vagy kenyérrel, mert mindezekről pipet kapnak, meghiznak és tojni megszűnnek. Minél jobb tartásuk van teletszaka, annál korábban elkezdik a' tojást, és annál többet tojnak. A' ki pedig azt akarja, hogy tyukai télen is folyvást tojjanak: étesse azokat főtt vagy pörkölt zabbal melegében vagy adjon nekik gyakorta kendermagot vagy a' csalánnak száraz magvait korpával összegyurva. Cserebogarat vagy hunyort 's bodza-bogyót ha esznek, megdöglének. Minden reggel, minekelőtte óljokból kieresztetnének, nézd meg, vajjon tojnak-e, vagy fognak-e az nap tojni. Ha valamelly tyuk rejtekhelyre tojik, annak kitanulása végett dörzsölj alfelebe egy kevés sót, mikor tojás vagyon nála, és azonnal futni kell neki a' fészekre; akkor less utána, és megtudod, hová jár tojni. A' fészkeikben mindig kell hagyni néhány tojást. Fészek pedig tizenkét tyuknak csak négy szükséges. Mikor meg akarjuk ültetni, ahhoz a' legfrisebb tojásokat kell venni; még pedig olyanokat, mellyeket a' kakas által meghevírt tyukok tojtak. Hogy frisek, azt arról lehet megtudni, ha a' nap, vagy gyertyavilág felé tartatván, át lehet rajtok látni; vagy ha a' vízbe vetve aláülnek a' fenékre (t. i. a' régi tojások fönt usznak); vagy ha tűzhöz tartva nedvesség jő ki belőlök. A' harmadik hétnél kikelnek a' tyuk-fiak (csirkék, csibék). Azokat kosárba kell rakogatni és külessel étetni. Kenyértől megtetvesednek. Mihelyt mindnyájan kikeltek, azonnal anyjuk alá kell azokat visszarakni. A' kakas-csirkékből kappanokat kell csinálni kimetszés által, minek akkor van ideje, mikor a' csirkék elkezdenek kukorikolni. Ezt otthon tanuljuk meg, és nem itt az iskolában.

A' tyukoknak ellenségeik is vannak. A' görény, nyest, menyét 's róka leselkednek utánok. Ezek ellen hogyan kelljen a' tyukokat ótalmazni: hadd halljam, mondjátok meg a' természet-tudományból?

Szinre nézve a' fekete tyuk tartatik legjobbnak. A' bóbítás tyuk rossz faj, és nem él soká. Magnak nevelés végett pedig az ugynevezett két-asszony-nap-közi csirkéket kell eltenni. (Mikor van az a' két-asszony-nap-köz' ideje? mutassátok meg a' kalendáriumban).

Ha tyukokon tetvek vannak: hintsd be óljokat pörnyével, a' minthogy lám a' tyukok önmagoktól is porban szokták magokat tetveikből kifördeni. Ha dög uralkodik rajtok, ollyankor egy nagy hangyafészket kell óljokba bevenni hangyástól együtt; és a' hangyák minél öregebbek legyenek. A' tyukok nagy mohón fogják ezeket enni; attól hasmenést kapnak és azáltal kigyógyulnak. Ha szárnyaikat leeresztik, dörzsölj be jól fejökbe egy csepp halzsirt.

A' tojást úgy lehet télen épségben eltartani, ha az ember valamelly tágas edénybe polyvát tesz, és a' tojásokat abba (a' hegyes végöket alul fordítva) állogatja; de úgy, hogy egymáshoz ne érjenek. Ugyanezt a' szolgalatot teszi a' rozs, ocsú és hamu is.

A' tyuk különös gyöngéd szeretettel viseltetik fiai iránt, és nagy gonddal hordozza azokat, a' miért igen szép példaképe a' gondos édes anyának.

4. A' pulyka igen kényes állat, miért azt tartani nem minden gazdasszonynak való. A' pávát pedig még annál kevésbbé. A' páva a' kevélységnek példaképe.

5. A' házi galamb *). Husa gyöngé eledelt ad, kivált betegeknek **). Hamar elszaporodnak, mivel esztendő től át 6—8-szor is tojnak és költenek. És így a' melly háznál elszaporodtak, ott jó mézárászék gyanánt szolgálnak. Mindazáltal a' galambokat mindenütt tartani nem lehet, vagy nem is szabad, mivel a' ház' födeleiben sok kárt tesznek, és a' bűdösférgeket nagyon tenyész-
tik. Két hétig ülik tojásaikat. Ellenségeik: az ölyv, menyét, görény, macskák.

*) Van t. i. vad-galamb, örves galamb, gerlicze stb

**) Hogyan kell megölni a' házi állatokat, galambot, ludat, réczét, csirkét, pulykát, malacot, bárányt, borjut, tehenet, bivalt, sertést, nyulat, rákot, halat, csikót, lovat (midőn p.o. rühes, taknyos)?

VII. Kiváltképen hasznos állatocskák gazdaságban a' méhek, mellyek rendszerint kasokban (más szóval köpükben, kaptárokból *) szoktak tartatni. Méhek olly állat-csordák, mellyek' számára nem szükség aggód-nod sem legelőről sem takarmányról, hanem a' mellyek az ő gyöngéd szárnyaikon minden erdőn, mezőkön szabadon rajlanak; senkinek jószágában kárt nem tesznek, és mégis málháson térnek vissza, 's aranyat hozdanak a' házhoz uraiknak. Minden méh - kasban háromféle méhek laknak, mellyek nagyon különböznek is egymástól: a' királyné (vagyis az anyaméh), a' munkás méhek és a' herék (himek). A' királyné igazgatja a' társaságot, és azt jó rendben és munkás-ságban tartja. Többnyire mindnyájának van fullánkja, de a' mellyet ha kibocsát, maga is elvesz bele. A' munkások kisebbek, mint az anya-méh; a' herék pedig valameny-nyi között legnagyobbak, és fullántalanok. Egy nagy kasban 10 — 15 ezer munkás méh, és 700 's több here élhet egy királyné alatt. Ha a' munkás méhek új lakást akarnak készíteni, tehát előbb viaszt gyűjtenek, mely-lyet a' mézgás bimbókról rágszálnak le, és lábaikra ra-gasztanak. Ezzel a' kasnak minden hasadékát és vá-lasztékait bekenik, — a' kijáró lyukat kivevén. A' viasz-nak gyűjtött szer csak a' gyomorban válik viaszszá, mely-lyet azután ismét kiizadnak, és belőle szép rendes hatszeg-letű sejteket (lép-lyukakat) készítenek. Ezek a' sejtek rész-szerint méztartásra, részszerint pedig a' fajzatnak fészkeül szolgálnak. A' megtöltött sejteket finom viaszhártyával beborítják, hogy a' méz ki ne folyhassék belőlök. Kis orruk által a' virágok' édes nedveit beszívják, elnyelik 's földolgozzák kisded hólyagforma méz-gyomraikban, mely-lyekben a' nedv mézzé válik. A' királyné minden lép-lyukba egy-egy tojást, 's az egész nyáron át mint-egy 30 — 40 ezeret tojik. Először ollyan tojásokat tojik, a' mellyekből munkás méhek lesznek, azután here-tojá-sokat, 's végtére még tizet, a' mellyekből királynék lesz-nek, különösen ezek' számára készített sejtekbe. Né-hány nap múlva a' tojásból pondró (nyű) lesz. Ezt a' méhek szorgosan étetik valamely péppel (kásával), mig-

*) Ezek lehetnek szalmából, deszkából, üvegből; lehetnek göm-bölyűek, négyszegletesek, egy vagy több emeletűek stb.

nem mintegy 8 nap mulva befonja magát. Ez meglevén, a' méhek a' sejteket viaszfödéllel elzárják. Néhány vetkőzés után 14 nap alatt ezen állatocska méhhé válik, kibuvik a' viaszfödél alól, mézzel megétetik, 's néhány óra mulva a' többivel kiröpül. Mikor valamelly kasban a' méhek igen megsaporodnak, 's kiváltköpen ha több fiatal királyné is van benne, tehát azoknak egy részét kiűzik. Ezeket rajoknak nevezzük. Ezek a' királyné után mennek, 's a' hol ez letelepedik, valamennyien oda függesztik magokat igen sűrű gömbölyű rakásban, így azután üres méhkasba fogják fel őket, hol azonnal elkezdenek munkálkodni. Ha az új kasba több királyné ment be, akkor a' fölöslegeseek más nap a' kas előtt halva találtnak, mert csak egy uralkodhatik. Ez májusban és júniusban történik. Augusztusban, midőn már a' fajzás' ideje elmúlt, a' munkás méhek a' himeket megtámadják és megölik. Mihelyest késő ősszel fagyni kezd, azonnal téli álomba esnek a' méhek, mint minden bogarak nagyobb részint, mellyből, ha a' hideg tartós, csak a' tavasz' kezdetekor ébrednek föl. A' méheknek legalább 200 faja van.

Micsoda tulajdonságaik vannak tehát a' kasban a' háromféle méheknek? A' dolgozó méhek (legtöbben is levén) gyűjtik a' mézet, viaszt, és ezek télen át is életben maradnak. A' herék áprilisban mutatják magokat először. Ezek nem dolgoznak, hanem csak a' kamarácskákban levő tojásokon ülnek, és him-méheknek is tartatnak. Az anyaméh csak maga uralkodik egy kasban, és a' többieket tojja.

A' ki méheket akar szerezni, tavasszal szerezzen, míg még a' méhek nem járnak, — akár pénzen, akár gabnáért, akár ajándékban tegyen szert az első kasra. Azt a' hitvány babonát a' méhek' adásában félre kell tenni, hogy az elveszi a' többi megmaradtnak szerencséjét. — De mindenekelőtt keressen a' gazda jó helyet, hová a' méhkosarakat helyeztesse. Az olyan hely legjobb, melly csöndes, mellyet a' hideg éjszaki szél nem érhet, hová a' nap sokáig szolgál, hová friss levegő szabadon mehet; honnét szabados és tágas kijárási van, hogy a' méheknek ne kelljen füstölő házak fölött elrepülni; és a' honnét közel vannak rétek, virágok, hal-mok, patakok. A' méhesházhoz közel (ha üres hely van)

igen jó olyan virágokat és veteményeket is termesztetni, melyekben sok mézes-nedvesség szokott lenni, millyen p. o. a' czitromfű, kakukfű, zsálya, repcze, bab, rozmarin, ákácza stb; nevezetesen a' hársfavirágnál nincsen kedvesebb éleletök a' méheknek; és a' hársfa éppen akkor is virágzik, mikor új méhek rajzanak. Még a' méz is sokkal becsesebb izü a' hársfából.

A' méh-kasok közül legjobbak a' zsupból csináltak. Arra nagyon kell vigyázni, hogy a' kasok valami rossz szagot ne kapjanak; azért is minden tavasszal, márczius' táján jól ki kell azokat tisztogatni. Nyáron a' méhek önmagok eltartják magokat; de télen sokszor kell őket táplálni és segíteni mézzel, vagy édes körtvélylyel, vagy sült tyukkal. József-nap tájban meleg időben ki kell a' méheket eresztetni, és eleikbe teknőben, mogyorófa' barkáját tenni. Sőt a' méhek József-napnál sokkal előbb is kieresztethetnek, mikor verőfényes idő jár. Illyenkor bár még mézet nem hordhatnak is, de legalább magokat tisztogatják. Aztán: kora tavasszal, — midőn a' föld hűves, — jó hintezni szalmát a' kasok elébe, hogy a' pihenni leszálló méhek a' hideg földön meg ne gémberedjenek.

Méhek' rajzásakor (melly májusban, juniushan és juliushan szokott megesni), fő dolog arra ügyelni, hogy a' raj el ne szökjék, hanem közel megszálljon. E' végett egy vászon-sipkát önts be belül sárga viasszal, csinálj rá hosszú nyelet, azt tartsd föl a' rajnak, és önként bele száll. A' megszállott rajt azonnal egy üres kosárba kell venni, és helyére vinni. A' kosarat sós vízzel kell előre megöntözni belül. Egyegy kas méh, kedvező esztendőben, 2—3 rajt is ereszt; de legjobb vele csak egyet jól eresztetni: a' mit úgy lehet végbevenni, ha a' rajt cresztett anyaméh' helyére teszik a' befogott rajt, az anyaméhet pedig más helyre a' méhházban, és toldást is tesznek alája, de egyszerre csak keskenyt, 3—4 hüvelknyit. A' rajokat nagy kasba fogni nem kell, hanem kicsinybe, mivel a' kicsinyekben serényebben dolgoznak.

A' méhek' ellenségei: a' tolvajméhek, melyek a' legjobb méhekből válnak többnyire. Mert mihelyt valamely kasban a' méhek gyöngé szerrel és kevés mézzel vannak, az erősebb szerrel levő méhek azonnal háborgatják őket, tolvaj-méhekké lesznek, és az erőtlenebb

kasnak mézét elrabolni törekesznek. Ezek ellen tehát, hogy a' méheket meg lehessen óltalmazni, e' végre augusztustól fogva májusig, a' kasok' lyukait (mellyeken a' méhek ki- 's beröpdösnek) igen kicsinyre kell hagyni. Továbbá ellenségeik az egér, az ugynevezett halál-fejek, nagy pillék, madarak, különösen a' fecske; mind a' mellyek ellen őket védelmezni kell, és a' kasok' alját gyakorta megseperni.

Az olyan kasokat, mellyeknek nagyon kevés méhe van, őszi utólján és tavasz' elején nem kell a' többiekhez közel tenni. A' méz-szüretnek (méz-szedésnek) és a' méhekkel bánásnak bővebb ismerete végett, vagy ha a' méhek betegesznek: tanácsot kell kérni valamelly ahhoz értő embertől vagy a' méhes gazdaságról írott könyvektől.

Vannak vad méhek is a' sűrű erdőkben. Ezeket úgy lehet kinyomozni, ha az ember valamelly fáktól szabad helyen tüzet éleszt, és lépes mézet tesz a' tüzre, mellyben aztán a' viasz füstbe oszlik, a' nélkül hogy a' láng megemésztené. Ekkor az erős mézszag elterjedvén, mindenfelől nagy sokaságu méhet csalogat elő. Most figyelni kell, hogy miután a' tűz körül való mézből meg-
rakodtak, merre röpülnek. Ezen irányt követve, 's a' munkát máskor és másutt ismételve: könnyen rátalálhatni rejtek-helyeikre.

Van a' méheknek bizonyos kis vad neme, melly a' náddal födött házak' héjaiba rak mézet a' nádszálakba, és az a' nádméz: — holott egyébiránt a' czukrot is (mint édes nádból készültet) néha nádméznek hívják a' magyar könyvek. —

Végre mivel a' méhek az erkölcsi világban a' serény dolgozásnak is példázói, azért tanuljátok meg rólok még az itten álló versecskéket:

Gyermek! menj el a' méhéhez, ehhez a' kis mesternéhez;
Nézd el, mint szeret dolgozni, mindenről mézet tud hozni.
Rövid éltét — melly teherrel teljes — viseli békével,
Későn korán munkál, művel.
Gondold: hát én meg' henyéljek? Nem én! bármi kicsint éljek,
Munkásznak kell nála lennem, mert ész is adott Istenem.

Legszebb korát életemnek mnnkásságbán szerencsémnek
Szentelem és Istenemnek.

Nem adta az én Teremtőm hivalkodásra szép időm';
Rendelt ő nekem e' végtelt éltet, észt és tehetséget,
Hogy úgy aggjak, a' mennyire telik, más' szerencséjére,
Mint saját személyemére.

VIII. A' s e l y e m - b o g a r a k (vagyis selyem-eresztő hernyók). Ezeknek tenyésztése is fölötté hasznos, ha valaki nagyában gyakorolhatja. Ugyanis az kevés költségsbe kerül, rövid időt kíván, az egész munka két hónap alatt végbemenvén; nincs vetve adó alá, gyermekek, aszszonyok és elaggott személyek által is gyakoroltathatik, és (a' mi legtöbb) bizonyos szép pénzzel jövedelmez a' szorgalmas gazdának. Bánatban p. o. igen divatban vagyon. Kelnek a' hernyók tojásokból, mikor a' szederfáknak (más szóval: eperfáknak) levelei is kizöldülni kezdenek, mellyekkel t. i. élnek; de csak a' fejér szeder' leveleivel. Növés közben négyszer levetközik bőreiket, mignem végre egész nagyságukat elérvén, természeti ösztönüknél fogva önmagokat beszövik sárga vagy fejér színű selyemburokba, mellynek száalai aztán megmotaláltatnak, és drága pénzért a' fabrikákba elárultatnak. Van egyegy illy kis selyemgolyón mintegy 400 rőfnyi selyemfonal. Milly vékonyság! — A' burokban a' hernyó elváltozik bábbá, ez viszont lepkevé vagy pillévé; lepke formában aztán megpárosodnak és tojásokat tojván, meghalnak. A' velök-bánásnak módját az e' tárgyban írott könyvekből lehet bővebben megtanulni. A' dolog' summája im e' következőkben áll:

1) Mindenekelőtt a' selyemhernyók számára elegendő élelel m ről kell gondoskodni, azaz: fejér eperfákról. Ezeket immár magvukról is tenyészthetni ugyan; de ez a' működés sok időt, fáradságot és nagy ügyességet kíván, mi nem telik mindenegy gazdától. Azért tanácsosabb három teljes évi kész ültetvény-eperfákat kérni vagy vásárolni a' legközelebbi eperfa-tenyésztő kertből, és azokat udvaron, kertben, burgonyás földeken, szőlőhegyben (minden esetre a' háztól nem messzire) elültetni, gondosan fölnevelni és ápolni. Ut mellé ültetni eperfát azért nem jó, mert a' por belepi leveleit: mit

a' hernyók nem szeretnek. Levelet ne szedj a' fáról, mig-nem az teljes 6 esztendő. Akkor az ágakat alulról föl-felé foszd meg leveleitől. A' levélszedés reggel a' harmat' felszáradása után történjék, és nap nyugta után abba ha-gyassék, mert a' hernyók a' nedves leveleket sem szeretik. Leszedhetsz pedig a' fákról minden levelet, csak a' bimbókat hagyván békével. Ezek aztán ismét kihajtanak, de a' második hajtású leveleket leszedni nem szabad; mert máskülönbén a' fa elszárad és a' hernyók az olly levelektől elvesznek. Kell pedig mindenegy latnyi se-lyembogár-tojáshoz tíz mázsa levél, azaz: 12 fa. Sőt, — mivel a' fákból egy részt minden 4-dik évben nyugosz-talni, azaz: szedetlenül kell hagyni, — jobb, egy lat tojásra 16 fát számítani.

2) Az élelem után alkalmas helyről szükség gon-doskodni. Légyen e' végett minél teresebb tisztán tar-tott, száraz szobád és világos, legalább is két ablakra, hogy lehessen azt gyakorta szellőztetni. Légyen benne több asztal 6 lábnyi hosszú, 3 l. széles, és el-látva karimákkal. Egy lat tojásra hat ilyen asztal vagy polcz szükséges, melyeket azonban egymás fölé is al-kalmazhatni, de két lábnyi közre egymástól. A' hernyók t. i. minél tágasabban lehetnek, annál hamarább nőnek. Egymás' hátán lenniök épen veszedelmes. Még legyen a' szobában kályha is a' befűtésre, de nem ám füstölgő. Ugyanis az illy szobában nem szabad füstölni, sem pi-pázni, sem valami erős szagut (p. o. fokhagymát s m. e.) benne tartani. A' szellőztetéskor vigyázz, hogy macska, baromfi, egér vagy más állat be ne lopózzék, mert kárt tehetne a' hernyókban. A' szoba mindig világos legyen ugyan, de napsugárok ne szolgáljanak a' hernyókra. A' falevél is másutt tartassék, ne a' szobában.

3) Következik immár a' hernyókkal bánásnak módja. A' selyemtenyésztő intézetekből a' tojást jókor megszerezvén, annak kiköltetéséhez májusban fogj, mi-kor mezőn az epersáknak már egy ezüst garas nagyságu levelök van. Illyenkor fűtesd a' szobát mérsékletten, de egyaránt, a' tojásokat egy ivnyi, behajtott szé-lű papiroson tartván az asztalon, 6 — 8 nap múlva ki-kelnek. Hogy pedig az előbb kikeltek' nagyságát a' ké-sőbbiek utólérjék, néhány napig emezeknek kétszer, amazoknak viszont csak egyszer adj enni naponként. —

Utóbb napjában több ízben kell hintezni a' leveleket: de csak akkor, ha a' hernyók az előbbi hintezést már föl-
ették. Sőt nem árt egy kevesse éheztetni is őket, és ki-
vántatni az ételt velök. — Aztán tudni kell e' hernyókról,
hogy rövid életök' folytában öt ízben vetik el bőreiket,
és álomba esnek, mit arról ismerhelni meg, hogy olyan-
kor hátuljokon nyugodva fejüket feltartják. Mindekkor te-
hát őket békével hagyd, és ennilát se tégy eleikbe.
Mindenikszori álomból mikor felébrednek, más asztalra
rakd őket át tisztára; és sohasem kézzel hozzájuk
nyulva, hanem kis galyakon és nyeles leveleken. Olyan-
kor egyszersmind tisztogass ki alólok minden rondasá-
got és szemetet. Minél nagyobbak lesznek, annál tére-
sebb hely, és annál több asztal kell nekik, annál több-
szöri átrakás és tisztázás. A' 4-dik álomba-merülés
után következik végre az ötödik (azaz: a' bábbá) elalu-
vás, melly ugyan a' magabekötésnek is ideje. Ezt az
időt egészen be sem várva, közelítésekor már tüzdeld az
asztalok körül száraz ágas vesszőket, p. o. nyirfáét.
Ezekre a' hernyók felmásznak, és magukat bekötik; előbb
mégis, — a' gubónak tartalékul, — némi selyemkócot
csinálván, mellyet utóbb meggyűjteni, és a' háznál fel-
fonni, szöni el ne mulassz. Munkájok végbemen 4 nap
alatt. De se a' hernyókhoz és a' gubókhoz ne nyulj, se
a' bekötés' ideje alatt, se utána 8 nap előtt. Csak 8 nap
mulva szedd le a' gubókat óvatosan a' vesszőkről.

4) A' selyemgubók közül válogasd külön a' ke-
ményeket, puhákat, mocskosokat, és siess velök a' leg-
közelebbi selyemgyárba, hogy kiadhass rajtok, míg a'
bábbá elváltozott hernyó magát ki nem rágja, *) és gu-
bóidat el nem rontja. Egy lat tojás adhat 50 — 60 font-
nyi gubót; **) mellynek fontjáért rendszerint 20 ezüst-
krajczárt adnak a' gyárosok. Ha pedig a' gubókat elvin-
ni nem érnél rá: rakd azokat kosárba vagy zsákba; és
befűtött meleg kemenczében fojtsd meg őket, — egyet pró-
bául megmégnezvén, ha már megfuladt-e. Tojást szerez-

*) Millyen alakban: lásd VII. R. 178 sz.

**) Olaszországban (hol ezt az iparágat a' földművesek nagyon
üzik) 80 — 100 fontnyi gubót is megad egy lat tojás. — Po-
roszthonban pedig magok a' falusi isk. tanítók sokan üzik
a' selyemtenyésztést.

ni ne aggj, mert az neked nem diszlenék, a' gyárakban pedig mindig a' javát kapod csekély pénzért.

Azon állatok közé végre, mellyek minden gazdáuak házánál feltalálhatók, és részint szükségesek is, számlálhatni még a' macskát és a' kutyát. Tchéát

IX. A' macskáról. Ez a' házi állat az egerek' és patkányok' pusztításaért tartatik, mi végett szabad járást kell neki hagyni a' kamarákba, padlásokra és mag-tárakba. Olly jó szeme van, hogy az egeret még a' sötétben is meglátja. Egyébként pedig hizelkedő, de torkos, lopó, alattomos és álnok, gonosz indulatu állat. Egereken kívül elkapdozza és föleszi a' madarakat, galambokat, házi nyulakat és csirkéket is. Legjobban szereti a' tejet. Konyhán nagy vigyázat kell rá, és meg nem kell engedni, hogy a' tűzhelyen melegedjék, hol t. i. könnyen sziporka pattanhat rája, a' tüzet kiviheti, és a' házat felgyujthatja. — Még meg kell jegyezni, hogy a' macska is (valamint a' kutya) könnyen megdühödhetik, és így veszedelmes állat. Ennek eltávoztatása végett sohasem kell hagyni a' kályhánál heverészni. Távol kell tehát a' macskát tartani a' szobától és kis gyermekektől. Macskát magunkhoz szoktatni, vagy szinte velünk hálalni: veszedelmes. Hogy a' roszka beteges macskákat boszorkányok járnák, az hiábavaló mesebeszéd. Ellenben az igaz, hogy a' macskának, kivált téli vastag szőre — meleg szobában megszáritva és dörzsöltetve — villám-ütéshez hasonlító szikrákat hány: de a' mit macskával csak a' természet-vizsgálóknak lehet és tanácsos végbevinni. A' kanmacskát kandurnak szokás nevezni.

X. A' kutya (vagy eb) a' föld' színén mindenütt feltalálható, és sokképen nevezetes állat. Az ember után ez a' legokosabb állatok' egyike. Megtanul mindenféle mesterségeket; szokat is tud kimondani, és álmodik is. Legtanítékonyabb a' pudli, vagyis az uszkár-faj. A' kutyának számtalan faja közül a' gazdaságban leginkább fontos: a' vadász-, juhász-, mészáros- és házi-kutya. Csak azoknak kellene pedig kutyákat tartani, kiknek rájuk elmulthatatlanul van szükségök; p. o. faluvégen vagy magános pusztákon lakozó embereknek, pásztoroknak, molnároknak stb. Mert ez az állat a' gazdaságban nem hajt semmi tulajdonképen való hasznót, sőt tartása sok alkalmatlansággal és veszedelemmel is jár együtt. Kéztől

vár mindig, és ha nem tápláltatik rendesen, hamar házalóvá, torkossá és kártevővé lehet. Harapóssága által testünkben sérelmet okozhat. Miért már a' külföldön az ebtartásra külön adó-fizetés van vetve, hogy ez által a' sok fölösleges és haszontalan ebek' tartása megakadályoztassék. Somogyban is a' falukon minden nagy és haszontalan ebek ki vannak irtva. A' mi pedig a' kutyát veszedelmessé teszi gyakorta: az az öneki különösen tulajdon retlenetes nyavalyája, a' megdühödés vagy megveszés, viz-iszony, mellybe olyankor esik, ha italból szükségét lát vagy bűdös rosz vizet inni kénytelen; ha vele nyári hévségben vadásznak, ha gilisztás, ha már nagyon vén; ha fölmérgecsítetik, vagy a' kemény téli hidegekben nincsen bujó helye, vagy ha igen meleg kályhánál heverész, ha forró ételt eszik stb. Nem jó pedig ez a' nyavalya hirtelen rája, hanem készül néhány napig. Ismertető jelei ezek: sem eszik, sem iszik, sem ugat, félre buvik, magánosságot keres, fülét farkát aláeresztvén ide 's tova csapong és dülöng, farkát lábai közé csapja. az idegeneket alattomban megkapja, sőt a' házi ismerősekhez sem mutat olly nyájasságot, mint azelőtt szokott; komor, kedvetlen; megnyal rezet, vasat, üveget; az élébe tartott borba harap és azt dühösen rázza. Ha valamelly kutyában tehát ezek a' jelek — legkivált pedig az utolsó — mutatkoznak: már akkor nem kell bizni benne. Ha pedig szemei könyeznek és veresek is, ha száját eltátja, nyálát folyatja, fogait vicsorgatja, nyelvét kicsüngeti, és gazdája' szavára nem hajt: már akkor nagy ideje, hogy agyonverjék vagy lőjék, és mély gödörbe eltemessék, — pusztá kezekkel hozzá nem nyulván, és mindazt, a' mit elnyálazott, összeégetvén. Ha dühös vagy más mérges kutya rohan feléd: ne fuss előle, hanem állj meg, és vess neki eleibe valami fejéret, kézkendődet, szűrödet, vagy ingedet a' testedről, — és eltávozik; vagy, míg ő azon mérgét tölti, te addig megmenekedhetel. Sokszor megtartóztat ebet a' rohanástól az embernek rája meresztett szeme és éles tekintete is. Ha valaki pedig olly szerencsétlen, hogy dühös kutya megharapta, annak tüstént értelmes orvost kell hozni: addig a' sebre süttessen a' legközelebbi kovácsműhelyben tűzes vasat, vagy gyújtson meg rajta többször

is puskaport, vagy mossza a' sebet sós vízzel. *) Kártékony ebek elpusztítására alkalmas szer a' varju-szem nevű mag, megreszelve és hájban neki adva. Találtatik minden fűszeres boltokban. — Kutyaról az a' babonája van némelly tudatlan embernek, hogy mikor dudol vagy vonít, akkor tüzi gyuladást érez előre; de az nem igaz, mert a' tüzet előre sem kutya sem más állat meg nem érezheti. Nem igaz az is, hogy ha az ember most lett kutya-kölykekhez nyulna (mellyek t. i. vakon születnek, és szemeik csak 5—9 nap múlva nyílnak meg), attól vak körmei lennének. Az is babona, hogy a' kutya nem dühödnék meg, ha valamelly folyó-víznek nevét adják rá. A' név-adás körül inkább arra kell vigyázni, hogy a' névben visítő, vékony hangok legyenek, hogy az eb könnyen hallhassa; ne pedig gyöngék. Így p. o. jó nevek: Filax, Vigyáz, Tisza stb. Aztán olly nevet kutyára ne adjunk, melly valami disztelent jelent, vagy kettős értelmű, vagy szinte ember' neve.

Végezetre a' hazi-állatoknak párosodása felől tartások meg azt, hogy azok is (valamint a' mezei oktan vad állatok) csak magokhoz hasonló fajú állattal szoktak ugyan párosodni: kutya kutyával, macska macskával stb; mivel pedig nekik eszköz nincsen, és csak az állati vak ösztön által vitetnek a' párosodásra is: tehát néha megtörténik, hogy magoktól különböző állattal párosodnak; p. o. kutya disznóval: — és az illyen párosodásból rendkívül való és csodálatos formájú állat születik a' világra. A' gazdának tehát vigyázni kell, hogy állatai között illyen rendetlen párosodás ne történjék. Ha pedig mégis történnék, és valami csodálatos állat születnék a' házánál: tudja meg, hogy ez a' természetnek utján történt dolog; hogy az nem táfos, és hogy az efféle eseten semmi nagyot építeni nem kell.

*) Lásd a' IX-dik résznek XVI. 15. számait.

SZERZELÉK.

**A' mezei gazdaság-tudománynak
mesterszava,**

azaz:

*A' gazdasághoz tartozó épületeknek, szerszámoknak,
csetéideknek és munkáknak név-tulajdonsága.*

1. Az épületek közül első a ház, mellyen vagy on az ajtó, ennek hevedere, ragasztója, alsó felső küszöbe, sarka, závarja, kilinse, kulcsa, és néhány kívülről egy ajtó-mása cserényből, a' saráglya-ajtó; pitvar vagy folyosó, gátor, tornác, konyha, ebben a' tűzhely, sütő-kemence, kátlán, kemény, és ennek sipja és kalapja; kályhalyukak, tálas hely, fazék-polcz, konyha-asztal, szekrény, vizsajtáros pad; a' szoba, mellynek van felső padlata, és ezt a' sár-gerendák és mestergerenda tartják, továbbá vagy on a' szobában ablak, ennek ráma, üvege, tokja, sarka, fordító vasa; van a' falban vak ablak; rajta a' falon áll a' tükör és fogas; a' földön vagy on a' pad, szék, asztal (mellynek fiókja és alul asztalhidja is szokott lenni), zsámoly vagy gyalog-szék, láda, almáriom, nyoszolya; ágy, búcsó, és egy kész oltár-forma épület — a' kályha.

A' kamarában tartja a' gazda minden élelmét és szerszámait. Itt áll a' hombár, lisztes láda, szalonnás szekrény, a' kenyér-rács, mángoló stb.

A' ház' tetejéhez valók: a' szalu-fák (ollók), a' szelemen-ágas, a' szelemen-gerenda, a' horogfák, a' léczek és maga a' födözet: nádból vagy zsupból. A' ház-tető alatt mindjárt szélről van a' tornác vagy eszterha; beljebb a' héj (padlás), mellybe grádicson vagy lajtörján (létrán, lábtón) járnak fel, és retessen áll bezárva.

Hátrább a' ház' végében vagy on a' fész (főhaj, szín), mellybe a' gazda a' nap és eső ellen szerszámait szokta berakni. Tartják azt fa-oszlopok is, mellyeknek füles és ducz a' nevök. A' szérün (szürün) pedig van a' szem-ház, pajta és a' csür.

Az istállókban vagyon jászol 's előtte a' süvegfa, kerék-jászol. Az ökör' kötélének az a' darabja, melly a' szarvak' tövére körülkötetik, keleviz; ennek egy végén levő fácska keleviz-pöczök. A' ló' fejébe kötő-féket szokás húzni, és a' mivel befogják a' kocsiba, az a' lószerszám. A' juhok' istállója akolnak neveztetik.

Az udvaron látszanak még az ólak, hidas, válu és a' kut. A' kutnak van: kámvája, ágosa, gémje vagy kankalékja, kölöncze, és sudár-fája, mellyre van akasztva a' veder. Néhutt nem gémes-kut van, hanem csigáskut. Városon szivatys kutak is szoktak lenni. Néhutt galamb-ducz is vagyon az udvaron.

A' ház-tájnak kerítése lehet fallal, árokkal, náddal, hasogatvány-fákkal (ez a' palánk), vagy deszkákkal (ez a' berena-kerítés), vagy ganéjjal (ez a' házgarádja), vagy vesszővel és karókkal (ez a' sövény), vagy eleven sövénynyel.

II. A' gazdasághoz szükséges cselédek: a' szolgalyányok, a' szolgák, az ostoros (vagy a' czimbora), a' faragó, majoros, öreg béres, szekeres béres, lógós béres és a' kocsis. Ezeken kívül kellenek: a' napszamosok, hetesek, szakmányosok, felesek és aratók, kik viszont fogadják a' kettőzőket. Mezőn 's hegyen szükséges a' csösz, erdőkön az erdő-örző (erdő-kerülő). Aztán még kellenek a' sokféle pásztorok (és azoknak segédjeik a' bojtárok), mint a' juhász, kanász (kondás), csordás, csikós, gulyás. A' csordának kün háló helyét tanyának szokás hívni, hol a' pásztorok kunyhóban (kalyibában) vonulnak meg.

III. A' különféle eszközök és szerszámok. Faragni valók: a' fejsze (hosszu nyelre), a' hókon (rövid nyelre); a' szekercze, melly széles vasu, bárd a' konyhán. Továbbá a' vonó kés, vésü, ráspoly, furó, fűrész, vas-kapcsok, vonószék. Veregetni való a' szulyok. — Földműveléshez tartozó kézi eszközei a' gazdának: az ásó (ennek van küpüje és nyele), a' kapa (ennek van füle, foka és nyele), a' kapocs, csákánykapa, lapát. Mindezekkel az emberek magok dolgoznak. — Következnek már olyan eszközök, mellyekkel a' gazda az ő barmai által dolgozik. Ezek

1) A' kocsi vagy ló-szekér, mellynek alkotó részei: a' két tengely négy kerékkel, és a' tengelyeket

összefoglaló egyenes hosszacska fával, a' nyujtóval együtt. A' keréknek van agya, mellyből a' sugárok és a' küllök kiágoznak; talpa, és azon a' sin-karika. Ha a' talpnak valamely darabja kicsetlik, akkor a' talp szakállat vet, mellyet a' gazda egy vas pánttal megorvosol. A' kerék-agynak két végét sipjainak hívjuk, mellyek ha belül vas karikákkal beborítva nincsenek, és belülről elkopnak vagy kikotródnak: a' bodnár azokat szorosan tele üti fával, és azt újra kifurja: és ez a' puskázás. A' talpakat bent a' végökben egymáshoz foglaló fa-szeg a' csap. — A' tengelynek két vége, a' tengelynek futamatja: mellyek be vannak borítva marok-vassal. A' tengely' fővén van az ütköző vas; kétfelől a' végein pedig vannak a' kerék-szegek. — Most következik a' rud. Ennek vannak szárnyai (mellyeken fölül van a' sá-deszka, és a' vak-szeg), nyelve. A' hátulsó tengelyre van téve a' szekér-ágas, mellyet a' tengelyhez vánkos szorít. Ezután vannak a' rakonczához a' rakoncza-fészkek, rakoncza-láncz, a' nyujtó-karika és a' juha (nyomfa), a' derékszeg, fürgetyü, a' ferhécz az ő vasaival, és a' hámfa a' hám-tü-karikákon az istrángokkal együtt.

A' kocsis' fölsejéhez tartoznak az oldalak, mellyekhez vannak orsók, zápok, löcsök (ezekben löcsfej, löcs' szakáll, fönt a' löcs-karikák, alatt a' kámva-karikák). Vagyon a' kocsinak még feneke is vagy deszkája, és ez alatt a' hasló-fa; ezen viszont balfelől egy vas-rud; a' csatló, vagyis felhágó vas, és hátul a' saráglya. Elül van a' kocsis' ülése.

Illyen derék készületű szekere van a' magyar parasztnak. És ő vagy csak ebben is sok paraszt társánál a' földön boldogabbnak mondathatik. Az oláh parasztnak szekereben tojásdad hosszukás kerék forog nagy kinosan. A' külföldi olasz és német paraszt nyomoruságos kétkerekű lektikán hordja egyét-mását. Hollandiában pedig maig is csak szán-talpas szekereken jár a' köznép; kerékre készült kocsik csak a' főrangú személyeknek engedtetnek meg, és a' kerék-csináltatás nagy adó alá vagyon vetve. Sőt vannak országok, mellyekben szekeret nem is látni sehol, és minden munkát rabszolgák tesznek, ezek czipelnek szerte mindent, ezek örlik a' gabonát kézi malommal stb. p. o. Perzsiában.

A' lovat úgy szokás felzablázni (felkantározni); a' gyep-lü-szárnak tartaléka az álom-szija. Ide való még a' trenzli és az ostor. Mikor három lovat fognak be, akkor a' kocsi mellé jobbról nyujtva a' lógó is szükséges, melly a' kámván van megakasztva, a' hátulsó kerékszeghez: ennek is első végén hámfa. Mikor négy lovat fognak be, akkor a' rud' orrára, karikánál fogva, kisa-fát akasztanak. Jobbra-menésnek jelszava: töled! Balra-menése: hozzád! Paripához való a' nyereg, terhelő stb.

2) Az ökör-szekér. Ennek nincsen sem saráglyája, sem csatlós vasa, sem ferhécze, sem juhája. Oldalai egyencsek és két ölnyi hosszúságúak is. Lőcse négy van. Rudjának ágasformájú feje van. Hozzá jó a' járom (vagy iga), mellyen von az ökör. A' járomnak részei: az alfák, belülről a' bél-fák, szélről a' járom-szegek, alul-fölül a' börcz-szegek. A' jármot a' rud' fejében a' nyak-szeg tartja. A' balra-menésnek jel-szava: ha, hajs, hó! a' jobbra-menése: csa, csalé, hó! Ha négy vagy hat ökröt fognak egymás eleibe: akkor kisebb rud-nyelveket készítenek. 's ezek a' tézslák, mellyekre foglalják nyak-szeggel a' többi jármot. A' tézslák' végei pedig lánczczal vagy csikótyu-fával vannak foglalva a' rudnak vagy a' hátrábbi tézslának végéhez.

3) A' takarító-szekérhez még más is kell. Tudniillik kell hozzá rendszerint három rud, kettő oldalról (a' vendégoldalak), egy pedig a' rakott szekér fölött, 's ez a' nyomó-rud, mellyet elő-kötéssel vagy rudazó lánczczal szorítanak le. A' szorításban óvni kell magát embernek a' vakmerőködéstől, nehogy a' rud vagy kötél elpattanjon és kárt tegyen. Kisebb terhű szekérre csak kar-fák kellenek, mellyekre jönnek a' vendég-oldalak.

A' vas nélkül való szekér fakó-szekérnek hivatik; valamint a' vasalatlan kerék is fakó-keréknek.

Vannak a' szekérnek még más nemei is, de a' melyek nem a' mezei gazdálkodáshoz valók, p. o. a' tár- és gyors-szekér stb.

4) Van a' gazda-embernek udvarán még talyiga, targoncza és szánkó. A' szánnak vannak talpai és eplényei, — mellyekre jönnek a' deszkák.

5) Az eke-nak alkotó részei: az eke-fej, eke-szarvak, mellyeknek bal ága anya-szarvnak, a' jobb ága

fi-szarvnak — roszul fű-szarvnak — mondatik; az eketalpak, eke' fara, az ágas szeg, ekerud (vagy göröndöl) és annak csapja; a' köldök, a' szántóvas (vagy lapos vas) a' czimer-vassal, vagy kötővassal a' göröndölhöz megerősítve, a' szántókés vagy csoroszlya. Továbbá részei az ekének: a' kötő vas, kormánydeszka, eke-láda (mellyben tartatik az ösztöke, nyelével az ágaszseghez támasztva), az eke kaloda, és az eke-ló, mellyre az ekét ki- és hazamenet föllovalják. — Mikor az elkopott csoroszlyát és ösztökét a' kovács kiigazítja, azt nádalásnak szokás hívni.

Még az ekéhez való az eke-talyiga, melly két könnyű kereken fordul. Részei: a' talyigarud, talyiga-vezér, talyiga-vánkos. A' vezér a' vak szegen forogható. Még ide tartoznak a' far-ékek és a' csiptető. Kell hordozni a' talyigával mindenkor egy kis fejszét vagy baltát is.

Az ekét és talyigát a' kakas-szeg és szántó guzs tartja össze. A' lónak csak egy kisa-fa kell még. De az ökörnek eleibe fogásához kell a' tézsla, a' cságotyuszeg (honnét a' hátulsó ökrök cságotyus ökröknek hivatalnak).

6) Vetéshez megkívántató szerszám még a' borona is, melly kétféle: fogas- és tövis-borona.

7) Széna-gyűjtéshez való eszközök: kasza, favilla, sűrű fogu gereblye és a' petrencze-fák. A' megszáradt széna — az aggszéna — gömbölyeg apró kupaczkba összerakva: petrencze; nagyobb ilyen, csucsos kupaczkba összerakva: boglya; hosszuán: kazal. Egy kis szekérnyi teher szénát csillének mondunk. A' másodszori kaszálás széna a' sarju. Egy szekér szénába tíz mázsát szokás számítani legalább, és névszerint ur' dolgában Dunán túl; de az alföldön egy szekérnyi széna felrug 30 — 40 mázsára is.

8) Aratáshoz való eszközök: a' sarló és kasza (és megköszörülésökhöz a' kasza-kő, ennek tokmánya és a' szolgafa; kalapálásukhoz a' kalapács és az ülő-vas). A' kaszához kapcsolt gereblyének neve takaró. Kell még kévekölő-fa is. A' markokból lesz kéve, kévéből kalangya és kereszt (mellyben a' legfelső kéve a' pap), a' kereszttekből lészen kepe. Egy keresztbe 17 — 20 vagy 26 kévét szokás rakni. Földön az aratás után megmaradt

szalma töve a' tarló. Aratás közben a' földön, a' mekkora darabot a' munkások egyszerre föl-fölfognak; azt pásznátnak szokás hívni.

Mindezen gazdasági szerszámokon kívül vannak másfélék is, mellyeket az újabb időkben a' munkának megkönnyebbítésére és hamarítására az okos gazdák gondoltak ki, és a' mellyekkel élnek is a' gazdák valósággal, mint láthatni a' külföldön és nálunk is az uraságok' majorkodásai körül. Így p. o. Ausztriában a' paraszt gazdák a' mi boronánk helyett görgővel vagy hengerfával élnek, és a' földet azzal huzzák (vagy inkább tömik) rá a' magra. Kukoricza-kapáláshoz vagon már olyan eke, melly kapával is töltöget egyszerre. Az irtó ekével egyszerre 4 — 5 barázdát szánthatni, és egy nap elvégezhetni 3 — 4 holdat is. Van arató masina is. Az efféle szerszámokat, a' hol alkalmatosságtok lészen rá, jól megnezzétek, és (ha módot ad Isten benne) magatoknak is megszerezétek. Gereblyés, vagyis takaró kaszát már talán ugy is láttatok mindnyájan.

IV. A' szérűn összerakott gabona asztagnak nevezetik, mellynek vagyon fala, völgyelése, orma, te-teje. A' kerék asztag rácz asztagnak is mondatik. Azon kihagyezett botocskák, mellyekkel az asztag befejezésekor a' kévéket az asztaghoz tűzdelik: a' mereklyék. A' csépelés vagy nyomtatás körül előfordul a' beágyazás, forgatás, zsupolás. A' zsup-szalma különbözik a' szalmától, melly csak nyomtatás után lészen. Nyomtatni való eszközök a' villa, törekhuzó gereblye, szérű-seprő, törekrosta. Az egy rakásba összetolt szemnek garmada a' neve. A' szemnek a' polyvától kiszelelése a' szórás, mellyel együtt jár a' fölözés. A' garmadának alja az ocsu. A' tiszta gabona kasba, hombárba vagy verembe eltételek. — A' gabonának megszelelésére és rostálására különös kézi-malmok is vannak, mellyek egy ember által hajtának.

V. A' határ föl van osztva három részre (nyomásnak, diákosan kalkaturának hívják), ugymint: őszi és tavaszi alá való, és sorban felváltva pihenő (vagyis ugar-) földekre. *) A' melly föld sok esztendeig nem

*) Mellyek a' mi falunk' határában az illy telkek? nevezd meg és számláld elő.

szántatlik és begyöpösödik. az parlag, mellyet nem felszántani, hanem feltörni szokás. A' szántóföldek holdszámra is felosztatnak. A' holdak' végeit egymástól elválasztó, és egy ölnyi széles eleven föld, dülönnek neveztetik. A' határok' és minden ember' részének kijelölésére valók: a' kompok és megyék (mesgyék). A' legelőnek diákos neve páskuum. — A' szántásban előforduló nevezetek ezek. Mikor elkezdünk szántani, azt barázdalásnak mondjuk. Van szántás hajsza és csáléra. A' szántóvas után maradó árkocskák a' barázda, vagy borozda, a' magház. Lehet szántani alája és fölibe. Szántás' nemei: az ugarra-, keverőre- és vetőre szántás. A' helység' kebelében találkozó sekvő-jószág belső fundusnak is neveztetik; a' helységen kívül való külső fundusnak.

A' legújabb törvények szerint minden határban mindenegy birtokosnak része egy tagban kiméretik és kiosztatik: a' mit tag osztálynak hívunk. Ez igen bölcös rendelés a' gazdálkodásnak és iparkodásnak előmozdítására nézve. Divatoz az a' külföldön minden pallérozott országban. Annak tehát, mint javunkra czélzó rendelésnek, ellene szegülni nem kell.

VI Egy jól elrendelt faluban szükség, hogy legyenek okos és becsületes előljárók, ugymint: bírák, esküttek, árvák' gondviselői; — legyen éjjeli őr, és azonkívül legyenek szerez vigyázók és konyha-vizsgálók; legyenek a' helységnek bizonyos rendelkezései, minden lakos által szorosan megtartandók, hogy az utcák, és a' határban levő utak, bürük, hidak, jó karban tartassanak; kut sehol kávéatlanul, verem és gödör földellenül meg ne szenvedtessék; koldulás, lövöldözés és pipázás az utcákon, tilalmaztassék. De kell lenni örnek a' mezőn is (a' csősz). Tanács-ház, falu-ház, templom, iskola, mézszárszék, korcsma, vendégház, halott-ház, harang: 's mindezek úgy helyesek, ha a' falu' közepén épültek. Ezek és az uraság' háza közönséges (nyilvános) épületeknek neveztetnek; a' több házak privát-vagy magános házak és épületek.

TARTALOM.

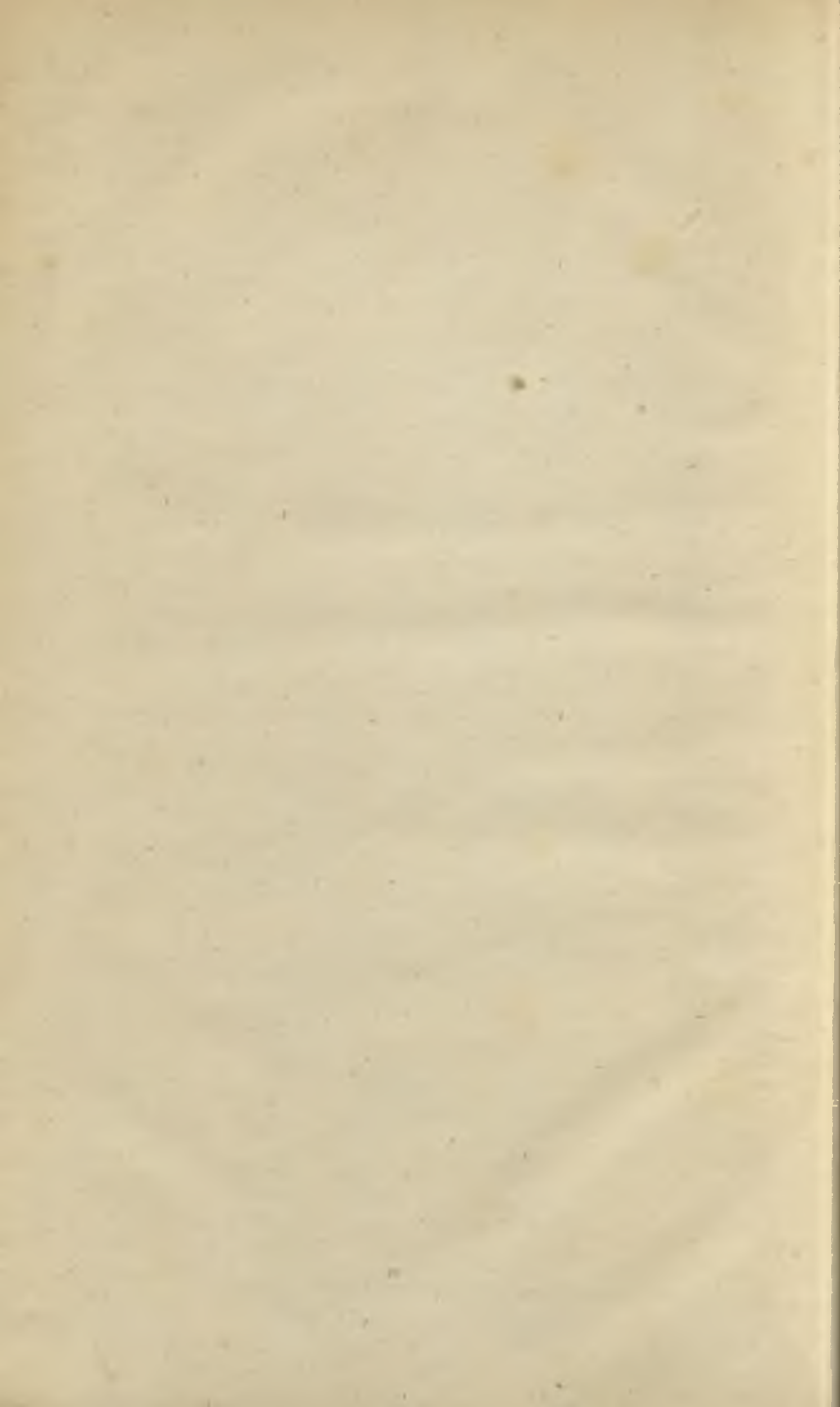
TIZEDIK RÉSZ.

Gazdaságtan vagy ökonomia.

	Lap.
ELSŐ SZAKASZ. Általában a' gazdálkodásról	3
1. Gazda! légy munkás és szorgalmas	7
2. Gazda! légy vigyázó és gondos	8
3. Gazda! légy takarékos mindenben	9
4. Gazda! tarts jó rendet mindenkben	10
5. Gazda! féld az Istent, és bizzál benne	11
MÁSODIK SZAKASZ. A' házi vagy belső gazdálkodásról	12
HARMADIK SZAKASZ. Különösen a' mezsei gazdaságnak ágaíró	24
A) A' szántóföldekről	—
B) A' rétekről	36
C) A' kertekről	38
1. A' veteményes kerek	—
2. A' káposztás kerek	39
3. A' gyümölcsös és fás kertekről	40
D) A' szőlőművelésről	44
E) A' baromtartásról	47
I. A' ló	48
II. A' szamar	53
III. A' szarvasmarhák	—

	Lap.
IV. A' juh	60
V. A' sertés	62
VI. A' baromfiak	65
VII. A' méhek	69
VIII. A' selyembogarak	73
IX. A' macska	76
X. A' kutya	—
SZERZELÉK. A' mezeti gazdaságtudománynak műszavai .	79

PESTEN, 1844.

EGGENBERGER J. ÉS FIA
academiai könyvtárosoknál.